

W O R T F O L G E

S Z Y K
S t ó
m ó

9
2025

ISSN 2544-4093

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Herausgegeben von
Grażyna Krupińska

Pod redakcją
Grażyny Krupińskiej

9

2025

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2025

W O R T F O L G E
M Q S T S
B Y K Z S

Wissenschaftlicher Beirat/Rada Naukowa

Sylvia Adamczak-Krysztofowicz (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Matjaž Birk (Univerza v Mariboru)
Rosario Consuelo Gonzalo García (Universidad de Valladolid, Soria)
María José Domínguez Vázquez (Universidade de Santiago de Compostela)
Jürgen Egyptien (Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule Aachen)
Sambor Grucza (Uniwersytet Warszawski)
Andrzej Gwóźdź (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Stefanie Haberzettl (Universität des Saarlandes, Saarbrücken)
Vida Jesenšek (Univerza v Mariboru)
Heinz-Helmut Lüger (Universität Koblenz-Landau)
Lucia Perrone Capano (Università degli Studi di Foggia)
Lothar Pikulik (Universität Trier)
Claudia Polzin-Haumann (Universität des Saarlandes, Saarbrücken)
Jörg Roche (Ludwig-Maximilians-Universität München)
Thomas F. Schneider (Universität Osnabrück)
Claudia Wich-Reif (Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn)
Norbert Richard Wolf (Universität Würzburg)
Paweł Zimniak (Uniwersytet Zielonogórski)
Leszek Żyliński (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Redaktion/Redakcja

Grażyna Krupińska (Uniwersytet Śląski w Katowicach) – redaktor naczelna
Mariusz Jakosz (Uniwersytet Śląski w Katowicach) – zastępca redaktor naczelnej/sekretarz
Renata Dampc-Jarosz (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Zbigniew Feliszewski (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Michał Skop (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Iwona Wowro (Uniwersytet Śląski w Katowicach)
Marek Krisch (Uniwersytet Śląski w Katowicach) – redaktor tekstów niemieckojęzycznych

Recenzenci

Lista recenzentów znajduje się na stronie internetowej czasopisma:
<https://www.journals.us.edu.pl/index.php/wss/recenzenci>

Redaktionsanschrift/Adres redakcji

„Wortfolge. Szyk Słów”
Kierunek Filologia Germańska
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Śląski
ul. gen. S. Grot-Roweckiego 5
41-200 Sosnowiec
<https://www.journals.us.edu.pl/index.php/wss>
e-mail: wortfolge@us.edu.pl

Inhalt/Spis treści

Vorwort der Redaktion/Od redakcji (Grażyna Krupińska)

Aufsätze/Rozprawy

Kultur- und Literaturwissenschaft/ Kulturoznawstwo i Literaturoznawstwo

Ramona Pellegrino, David Pappalardo, Daniel Schmidt
Grenzüberschreitende Perspektiven: Synergien von künstlerischer Praxis und
wissenschaftlicher Methodik

Michał Wilkosz
W cieniu lockdownu: transformacja działalności Polskiej Misji Katolickiej
w Niemczech podczas pandemii COVID-19

Sprachwissenschaft/Językoznawstwo

Roberta Rada, Ildikó Daróczy
Über Labore und Laboratorien in der Corona-Pandemie

Rezensionen/Recenzje

Magda Jaglewicz

Olga Grjasnowa: *Juli, August, September*. Berlin: Hanser, 2024, 213 S.

Bożena Turzyniecka

Schreiben im Zeichen des Umbruchs. Briefe von Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen (1798–1858), hrsg. von Jadwiga Kita-Huber, Jörg Paulus und Renata Dampc-Jarosz, Simona Noreik, Agnieszka Sowa, Katarzyna Szarszewska, Paweł Zarychta. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2025, 445 S.

Aleksandra Jarosz

Konrad Graczyk: *Niemieckie sądy specjalne w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2025, 445 s.

Lucyna Sadzikowska

Dziedzictwo przekazane. Kolekcje darów w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Praca zbiorowa pod red. Agaty Muc. Katowice: WueM, 2025, 205 s.

Vorwort der Redaktion

Die vorliegende Ausgabe unserer Zeitschrift versammelt Beiträge und Rezensionen, die vielfältige Einblicke in aktuelle Forschungsfragen der Germanistik sowie in gesellschaftliche und kulturelle Entwicklungen in Deutschland bieten.

Der Beitrag *Grenzüberschreitende Perspektiven: Synergien von künstlerischer Praxis und wissenschaftlicher Methodik* von Daniel Schmidt, Ramona Pellegrino und David Pappalardo geht dem Zusammenspiel von künstlerischen und wissenschaftlichen Ansätzen als einer möglichen Antwort auf „die zukünftigen Herausforderungen der Germanistik im Hinblick auf Mehrsprachigkeit, Migration und kulturelle Ausdrucksformen“ nach. Dabei dient den Autor:innen des Beitrags die Kooperation zwischen dem seit 2007 in Bremen veranstalteten Literaturfestival *globale°* und dem 2018 gegründeten Forschungszentrum POLYPHONIE der Universitäten Genua und Catania als exemplarisches Modell eines interdisziplinären Dialogs, in dessen Rahmen sowohl die Rezeption translingualer Autor:innen als auch deren Bedeutung für aktuelle Debatten in Deutschland untersucht werden.

Zwei weitere Beiträge widmen sich – aus jeweils unterschiedlicher Perspektive – den Nachwirkungen der COVID-19-Pandemie. In ihrem Beitrag *Über Labore und Laboratorien in der Corona-Pandemie* analysieren Roberta Rada und Ildikó Daróczi aus diskurslinguistischer Perspektive den deutsch- und ungarischsprachigen Online-Mediendiskurs zur Corona-Pandemie und richten ihr Augenmerk auf einen bislang wenig erforschten Aspekt, nämlich auf Laboratorien und Labore, in denen das Coronavirus und seine Varianten beobachtet sowie Impfstoffe entwickelt wurden. Anhand lexikostatistischer Analysen versuchen die Autorinnen u.a. die Frage zu beantworten, welches Wissen die untersuchten Medien über Labore und Laboratorien vermittelt haben. Der Beitrag von Michał Wilkosz – *W cieniu lockdownu: transformacja*

działalności Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech podczas pandemii COVID-19 – untersucht unter Anwendung der pastoralen Methode „Sehen – Bewerten – Handeln“ die Auswirkungen und Herausforderungen, die die Corona-Pandemie für die Migrationsseelsorge in Deutschland mit sich gebracht hat. Zum einen führte die unerwartete Krisensituation zu einer Störung des religiösen Lebens, zum anderen beschleunigte sie jedoch organisatorische, gesellschaftliche und theologische Veränderungen. Darüber hinaus machte sie die Bedeutung der sozialen, kulturellen und integrativen Funktionen der Migrationsseelsorge deutlich.

Unser Heft wird durch einen Rezensionsteil ergänzt, in dem unsere Autorinnen aktuelle literarische und wissenschaftliche deutsch- und polnischsprachige Publikationen vorstellen und kritisch einordnen.

Wir wünschen unseren Leserinnen und Lesern eine anregende und bereichernde Lektüre und hoffen, dass die Beiträge neue Perspektiven eröffnen und Impulse für weiterführende Diskussionen geben.

Grażyna Krupińska

 <https://orcid.org/0000-0003-2494-4017>

Od redakcji

W kolejnym numerze naszego czasopisma znajdują Państwo artykuły i recenzje, które dają wgląd w aktualne zagadnienia badawcze germanistyki oraz przemiany społeczne i kulturowe zachodzące w Niemczech.

Artykuł *Grenzüberschreitende Perspektiven: Synergien von künstlerischer Praxis und wissenschaftlicher Methodik* autorstwa Daniela Schmidta, Ramony Pellegrino i Davida Pappalardo podejmuje kwestię synergii podejść artystycznych i naukowych jako możliwej odpowiedzi na „przyszłe wyzwania germanistyki w zakresie wielojęzyczności, migracji i form ekspresji kulturowej”. W tym kontekście współpraca między organizowanym od 2007 roku w Breme festiwałem literackim *globale°*, a założonym w 2018 roku centrum badawczym POLYPHONIE uniwersytetów w Genui i Katanii, stanowi dla autorów i autorek artykułu modelowy przykład interdyscyplinarnego dialogu, służącego badaniu recepcji autorek i autorów translingwalnych oraz ich wpływu na aktualne debaty społeczne w Niemczech.

Dwa kolejne artykuły podejmują problem następstw pandemii COVID-19, z uwzględnieniem odmiennych perspektyw. W artykule *Über Labore und Laboratorien in der Corona-Pandemie* Roberta Rada i Ildikó Daróczy analizują z perspektywy lingwistyki dyskurs niemiecko- i węgierskojęzyczny internetowy dyskurs medialny dotyczący pandemii koronawirusa, kierując uwagę na jak dotąd słabo rozpoznany aspekt, mianowicie laboratoria, w których wirus i jego warianty były pod obserwacją i gdzie opracowywano szczepionki. Na podstawie analiz leksykostatystycznych autorki próbują między innymi odpowiedzieć na pytanie, jaką wiedzę o laboratoriach przekazywały analizowane media. Artykuł Michała Wilkosa – *W cieniu lockdownu: transformacja działalności Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech podczas pandemii COVID-19* – analizuje, w kontekście paradygmatu „widzieć – oceniać – działać”, skutki i wyzwania, jakie pandemia koronawirusa przyniosła dla duszpasterstwa migracyjnego w Niemczech. Z jednej strony nieoczekiwana sytuacja kryzysowa doprowadziła do zaburzeń w życiu religijnym, z drugiej jednak – przyspieszyła procesy zmian organizacyjnych, społecznych i teologicznych. Ponadto unaoczniała znaczenie społecznych, kulturowych oraz integracyjnych funkcji duszpasterstwa migracyjnego.

Numer zamyka dział recenzji, w którym nasze autorki prezentują i poddają krytycznej ocenie aktualne niemiecko- i polskojęzyczne publikacje literackie oraz naukowe.

Vorwort der Redaktion/Od redakcji

Życzymy naszym Czytelniczkom i Czytelnikom inspirującej i wzbogacającej lektury oraz mamy nadzieję, że zamieszczone artykuły otworzą nowe perspektywy i staną się impulsem do dalszych dyskusji.

Grażyna Krupińska

 <https://orcid.org/0000-0003-2494-4017>

Aufsätze

Rozprawy

Ramona Pellegrino

<https://orcid.org/0000-0001-9336-7802>

Università di Bologna – Campus Forlì / Università di Genova

David Pappalardo

<https://orcid.org/0009-0000-6815-2260>

Università degli Studi di Catania

Daniel Schmidt

<https://orcid.org/0000-0003-3343-9637>

Universität Bremen

Grenzüberschreitende Perspektiven: Synergien von künstlerischer Praxis und wissenschaftlicher Methodik

1. Einleitung: Literarische Kooperationen als Impulsgeber für die Germanistik

Dass Wissenschaft nicht im Elfenbeinturm verharren muss und sich Anknüpfungspunkte in der Praxis finden lassen, wodurch wertvolle Synergien entstehen, ist in einigen Disziplinen schon Konsens und wird durch verschiedene Kooperationen und Projekte deutlich.¹ Vor allem in Fächern wie der Germanistik bietet sich das umso mehr an, da der Gegenstand so lebendig und facettenreich ist, dass die schiere Beschäftigung ‘aus der Ferne’ in manchen Fällen zu kurz zu greifen scheint. Die Verbindung von Literatur und Wissenschaft bietet ein erhebliches Potenzial, um neue Perspektiven auf zentrale Fragestellungen der Germanistik zu eröffnen, die auch zukunftsweisenden Charakter besitzen. Besonders deutlich wird dies in der

¹ Auch in der Lehre wird dies ermöglicht durch das hochschuldidaktische Konzept des Forschenden Lernens.

interdisziplinären Kooperation zwischen dem *globale*^o – Festival für grenzüberschreitende Literatur Bremen und dem interuniversitären Forschungszentrum POLYPHONIE der Universitäten Genua und Catania. Während *globale*^o seit 2007 eine Bühne für die vielfältigen Stimmen und Perspektiven der literarischen und diskursiven Mehrsprachigkeit bietet, widmet sich POLYPHONIE seit seiner Gründung der Untersuchung der Wechselwirkungen zwischen Mehrsprachigkeit, Kreativität und kulturellem Wandel.

Diese Zusammenarbeit steht exemplarisch für die zukünftigen Herausforderungen der Germanistik, aber auch allen geisteswissenschaftlichen Perspektiven, die zunehmend von Fragen nach postnationalen Perspektiven, Migration und der Rolle von Sprache als Ausdrucks- und Machtinstrument geprägt werden. Diese Herausforderungen gehen über die Forschung hinaus und beziehen Institutionen, Partnerschaften und zukünftige Möglichkeiten der Zusammenarbeit mit ein.² Indem künstlerische und wissenschaftliche Ansätze zusammengeführt werden, entsteht ein Dialog, der nicht nur sowohl neue theoretische als auch methodische Ansätze eröffnen, sondern auch eine stärkere Position in aktuellen und wichtigen Diskursen einnehmen kann.

Im vorliegenden Beitrag soll gezeigt werden, wie translinguale Autor:innen und ihre Werke sowohl literarische als auch gesellschaftliche Transformationsprozesse widerspiegeln und vorantreiben. Der Artikel beleuchtet die zentrale Frage, ob und wie diese Stimmen in die deutschsprachige Literaturlandschaft integriert sind, und stellt die methodischen Ansätze vor, die für diese interdisziplinäre Forschung genutzt werden sollen.

2. Die Kooperation zwischen *globale*^o und POLYPHONIE: Ein Modell für den interdisziplinären Dialog

Im Jahr 2023 wurde die Kooperation zwischen *globale*^o und POLYPHONIE ins Leben gerufen, “das Ziel der Zusammenarbeit ist der langfristige wissenschaftliche und transnationale Austausch zwischen Kultur und Wissenschaft zu den Themen Mehrsprachigkeit, Grenzüberschreitung und literarischer und kultureller Transfer”³. In den folgenden Abschnitten sollen das Literaturfestival und das Forschungszentrum kurz vorgestellt werden.

² Allein die Schließung der Italianistik an der Humboldt-Universität zu Berlin genügt als Anlass zur Sorge und ist nur ein Symptom der breiten Tendenz der Kürzungen und Schließungen von breiten und diversen Räumen des Denkens und Lernens.

³ <https://globale-polyphonie.de/ueber-die-kooperation/> [Zugriff am 20.12.2024].

2.1 *globale*^o – Festival für grenzüberschreitende Literatur

Die *globale*^o in Bremen gehört zu den ersten Literaturfestivals im deutschsprachigen Raum, das sich im Profil vornehmlich mit der Literatur und Autor:innen beschäftigt, die in ihrer Biographie und ihrem Schreiben Züge der Transnationalität, Transkulturalität und ein grenzüberschreitendes Moment dessen beinhalten. Zum ersten Mal 2007 veranstaltet, konzipiert unter anderem Namen und durchgeführt an nur einem Tag, intendierte das Programm, marginalisierte Autor:innen eine Bühne zu bieten, über die vorher nur gesprochen wurden bzw. mehr als Gegenstand in der Forschung waren. So beschäftigte sich insbesondere die interkulturelle Germanistik mit Autor:innen, die Erfahrungen von Flucht, Migration und Gastarbeit in sich trugen. Dies war im politischen Diskurs geprägt vom Abkommen Deutschlands mit der Türkei, wodurch viele Arbeiter:innen nach Deutschland kamen. Die daraus resultierte deutschsprachige Literatur wurde als sog. ‘Gastarbeiterliteratur’ definiert.⁴ Auch kulturpolitisch wurde diese Literatur gerahmt, so prominent mit der Vergabe des Adelbert-von-Chamisso-Preises, der an Schreibende nicht-deutscher Sprachherkunft verliehen wurde.⁵

Die Veranstalter:innen der ersten *globale*^o, der Exil P.E.N. in Kooperation mit Radio Bremen und anderen Kulturakteuren, wollten diese Diskussion in die Öffentlichkeit rücken und aus einem marginalen Dasein herausholen und die Personen zu Wort kommen lassen, die es auch wirklich betraf. So wurden Emine Sevgi Özdamar, Marica Bodrožić und Artur Becker eingeladen, die gemeinsam darüber diskutierten, dass sie als ‘deutsche Autoren’ wahrgenommen werden wollten und ihre Literatursprache die deutsche Sprache ist und sie sich nicht als Randgruppe einer Literaturbranche sahen.

Die *globale*^o entwickelte sich und es kamen Lesungen und Workshops für Schulgruppen dazu, Diskussionen, Symposien sowie Theatervorstellungen und Musikvorführungen. Auch die Themen änderten sich bzw. wurden vielfältiger, der Kern, die Grenzüberschreitung, blieb aber weiterhin intakt und steht seit nunmehr 18 Jahren für die Richtung des Festivals. Grenzüberschreitung wird nicht mehr nur sprachlich aufgefasst, sondern auch in anderen Themen aufgegriffen, sei es Gender, Klasse oder Ost/West Dichotomien.

⁴ Dies wurde zuerst von Immacolata Amodeo aufgearbeitet, siehe I. Amodeo: *Die Heimat heißt Babylon. Zur Literatur ausländischer Autoren in der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1996.

⁵ Der Preis wurde 2017 von der Robert Bosch Stiftung eingestellt. Seit 2018 wird er von anderen Trägern als Chamisso Preis/Hellerau weitergeführt.

Die Verbindung zur Universität und Wissenschaft war jedoch immer immanent in der *globale*° Genese. Anfangs durch die Jacobs University Bremen, vertreten durch Prof. Dr. Immacolata Amodeo und später durch die Universität Bremen, mit Prof. Dr. Elisabeth Arend und Prof. Dr. Karen Struve, war immer ein universitärer Partner an der Seite des Festivals. Prof. Amodeo publizierte mit ihren Mitarbeiter:innen drei Bände zur *globale*°, allesamt erschienen im Ulrike Helmer Verlag von 2009–2011. Auch an der Uni Bremen konnte eine Kooperation mit dem Studiengang der Transnationalen Literaturwissenschaft etabliert werden sowie mit den Literaturlaboren als Transferprojekt unter der Leitung von Dr. Ina Schenker. Es sind allesamt Vorhaben, die zeigen, dass *globale*° sich als wichtiger Baustein innerhalb eines wissenschaftlich-gesellschaftlichen Feldes versteht, der als Scharnier und Gelenk fungieren kann, sodass wissenschaftliche Methoden genutzt werden können, um die praktische und künstlerische Arbeit zu kontextualisieren und um produktive Ergebnisse für beide Seiten gewinnen zu können.

2.2 Das Interuniversitäre Forschungszentrum POLYPHONIE: Entstehung und Zielsetzung

Das interuniversitäre Forschungszentrum POLYPHONIE wurde 2018 auf Initiative von Wissenschaftler:innen der Universitäten Genua und Catania gegründet und steht in engem Zusammenhang mit dem Forschungsprojekt *Polyphonie. Mehrsprachigkeit_Kreativität_Schreiben*. Letzteres entstand 2009 aus einer Kooperation zwischen italienischen und österreichischen Forscher:innen, die sich mit den Wechselwirkungen zwischen Mehrsprachigkeit und Kreativität im Schreibprozess auseinandersetzen. Das grundlegende Anliegen des Projekts beruht auf der Beobachtung, dass mit zunehmender innergesellschaftlicher Mehrsprachigkeit eine größere Vielfalt an literarischer Produktion einhergeht. Es wurde die Hypothese aufgestellt, dass Mehrsprachigkeit und Mehrkulturalität nicht nur den kreativen Drang zum Schreiben anregen, sondern auch die Kreativität im Schreibprozess selbst fördern. Erste Ergebnisse des Projekts wurden in einem Sammelband⁶ veröffentlicht. Diese Veröffentlichung diente als Grundlage für die Weiterentwicklung des Projekts, das in Form des Webportals *Polyphonie. Mehrsprachigkeit_Kreativität_Schreiben*⁷ die Beziehungen zwischen Mehr-

⁶ *Polyphonie. Mehrsprachigkeit und literarische Kreativität*. Hg. M. Bürger-Koftis, S. Vlasta, H. Schweiger. Wien: Praesens, 2010.

⁷ <http://www.polyphonie.at/> [Zugriff am 20.12.2024].

sprachigkeit und literarischer Kreativität interdisziplinär – aus der Perspektive der Biographieforschung, Mehrsprachigkeitsforschung, Neurolinguistik, angewandte Linguistik, Translationswissenschaften, Literaturwissenschaft, Komparatistik, Medien- und Kommunikationswissenschaften sowie Fremd- und Zweitsprachendidaktik – untersucht.⁸ Ein wichtiger Teil des Portals ist eine Datenbank mit sprachbiografischen Interviews mit Schriftsteller:innen plurilingualer Herkunft, in denen der Fokus hauptsächlich auf der Bedeutung der Mehrsprachigkeit in den Lebensgeschichten der Interviewten und ihrem Einfluss auf das literarische Schreiben der Autor:innen liegt.⁹

Im Laufe der Zeit hat sich das Webportal zu einem interuniversitären Forschungszentrum zwischen den Universitäten Genua und Catania weiterentwickelt. Das Zentrum POLYPHONIE verfolgt das Ziel, die Themen des ursprünglichen Projekts weiter zu vertiefen und durch institutionalisierte Forschungsaktivitäten auszubauen. Die Forschungsergebnisse werden in der gleichnamigen interdisziplinären wissenschaftlichen Zeitschrift¹⁰ veröffentlicht.

Die Zusammenarbeit mit wissenschaftlichen und künstlerischen Institutionen, sowohl in Italien als auch international, wird kontinuierlich erweitert, sodass der interdisziplinäre Austausch durch Seminare, Konferenzen, Gespräche und andere Initiativen gefördert werden kann. Die Kooperation mit dem Literaturfestival *globale*^o, im Rahmen derer u.a. ein Workshop und eine Konferenz veranstaltet wurden und weitere bereits in Vorbereitung sind,¹¹ wird dabei als wesentlicher Bestandteil dieses Vorhabens betrachtet.

3. Fragestellungen und Methodik

Die Kooperation zwischen *globale*^o und POLYPHONIE stellt einen innovativen interdisziplinären Ansatz dar, der die zukünftigen Herausforderungen

⁸ Zur Konzeption und zum Aufbau des Portals vgl. M. Bürger-Koftis, S. Vlasta, R. Pellegrino: *Polyphonie Mehrsprachigkeit_Kreativität_Schreiben. Projekt, Portal, Community – Wie viel Web 2.0 braucht ein wissenschaftliches Webportal?* In: *Dialogues between Media*. Volume 5. Hg. P. Ferstl. Berlin, Boston: De Gruyter, 2021, S. 482–487.

⁹ Diese Interviews können als Corpus für linguistische Studien sowie für literatur- und kulturwissenschaftliche Forschungen dienen, vgl. z.B. R. Pellegrino: *Il lessico di autori e autrici translingui: un'analisi quantitativo-qualitativa su un corpus di interviste linguistico-biografiche*. In: *Dalla forma alla società: studi linguistici e culturali*. Hg. C. Broccias, S. Dickinson, A. Baicchi. Genova: GUP, 2024.

¹⁰ <https://riviste.unige.it/index.php/polyphonie> [Zugriff am 20.12.2024].

¹¹ Vgl. <https://globale-polyphonie.de/> [Zugriff am 20.12.2024].

der Germanistik im Hinblick auf Mehrsprachigkeit, Migration und kulturelle Ausdrucksformen untersucht. In den folgenden Abschnitten werden die wichtigsten Fragestellungen und methodischen Ansätze der Forschung im Rahmen dieser Zusammenarbeit vorgestellt.

3.1 Die Position der translingualen Literatur in der deutschsprachigen Literaturlandschaft

Die Literatur von translingualen Autor:innen – „writers who create texts in more than one language or in a language other than their primary one“¹² – in der deutschsprachigen Literaturlandschaft hat sich in den letzten Jahrzehnten erheblich verändert. Anfangs fanden sich diese Stimmen vorwiegend in den Randbereichen des Literaturbetriebs, oft unter dem Begriff „Migrationsliteratur“¹³ etikettiert, was zwar eine Anerkennung ihrer Existenz implizierte, sie jedoch gleichzeitig in eine marginalisierte Position verwies. Diese Entwicklung war besonders deutlich in der Gastarbeiterliteratur der 1960er- und 1970er-Jahre,¹⁴ die die Erfahrungen von Migrant:innen in Deutschland widerspiegelte. In den 1990er- und 2000er-Jahren trugen auch die sogenannten „Osterweiterungen“¹⁵ – bedingt durch die politische Neuordnung nach dem Fall des Eisernen Vorhangs – dazu bei, dass eine neue Dimension von Migrationserfahrungen und damit auch eine breitere Vielfalt in der deutschsprachigen Literatur sichtbar wurde.

Ein bedeutender Schritt in Richtung Anerkennung von plurilingualen und migrantischen Stimmen war die Gründung des Literaturfestivals *globale°* im Jahr 2007, das dazu beitrug, diese literarischen Perspektiven aus der Nische herauszuholen und ihnen eine Plattform in der deutschen Literaturszene zu bieten. Dieses Festival war eine Reaktion auf die bis dahin relativ geringe Präsenz von nicht-deutschsprachigen Autor:innen im deutschen Literaturbetrieb und trug zur Etablierung einer diverseren Literatur-

¹² S. G. Kellman: *Literary Translingualism: What and Why?* „Polylinguality and Transcultural Practices“, 16(3), 2019, S. 337.

¹³ Vgl. u.a. H. Heinze: *Migrantenliteratur in der Bundesrepublik Deutschland: Bestandsaufnahme und Entwicklungstendenzen zu einer multikulturellen Literatursynthese*. Berlin: Express Edition, 1986.

¹⁴ Vgl. u.a. F. Biondi, R. Schami: *Literatur der Betroffenheit. Bemerkungen zur Gastarbeiterliteratur*. In: *Zu Hause in der Fremde. Ein bundesdeutsches Ausländer-Lesebuch*. Hg. Christian Schaffernicht. Fischerhude: Verlag Atelier im Bauernhaus, 1981.

¹⁵ I. Ackermann: *Die Osterweiterung in der deutschsprachigen „Migrantenliteratur“ vor und nach der Wende*. In: *Eine Sprache – viele Horizonte...* Hg. Michaela Bürger-Koftis. Wien: Praesens, 2008.

kultur bei. Parallel dazu wurde im Rahmen des *Polyphonie*-Projekts intensiv zu den Arbeiten zahlreicher Schriftsteller:innen, deren Erstsprache nicht Deutsch ist, geforscht.¹⁶

Ein weiteres zentrales Element in der Anerkennung dieser Autor:innen war der Adelbert-von-Chamisso-Preis, der von der Bosch-Stiftung von 1985 bis 2017 verliehen wurde. Der Preis zeichnete auf Deutsch schreibende Autor:innen aus, deren Werke von einem Kulturwechsel geprägt waren.¹⁷ Er sollte dazu beitragen, die marginalisierte Position dieser Autor:innen im deutschen Literaturbetrieb zu überwinden. Allerdings wurde der Preis 2017 eingestellt, da die Verantwortung der Stiftung darin gesehen wurde, dass diese Stimmen inzwischen ihren Platz im Literaturbetrieb gefunden hätten. Diese Aussage wirft jedoch eine kritische Frage auf: Sind diese Autor:innen tatsächlich vollständig „angekommen“¹⁸, oder werden sie immer noch auf ihre Herkunft reduziert, statt als vollwertige Mitglieder des Literaturbetriebs anerkannt zu werden?

Ein markanter Wendepunkt in dieser Entwicklung bildete die Verleihung des Deutschen Buchpreises an Saša Stanišić für seinen Roman *Herkunft* im Jahr 2019. Er war ein früher Chamisso-Preisträger und erhielt damit einen der renommiertesten Literaturpreise des Landes. Diese Anerkennung wurde 2022 durch die Auszeichnung von Emine Sevgi Özdamar mit dem Georg-Büchner-Preis weiter untermauert. Auch sie war eine der ersten Gäste des Literaturfestivals *globale*^o, was ihre bedeutende Rolle in der deutschsprachigen Literaturszene verdeutlicht.

Trotz dieser Entwicklungen bleibt die Frage offen, ob der Begriff „angekommen“ wirklich zutrifft oder ob die Werke dieser Autor:innen immer noch als „exotisch“ oder „anders“ wahrgenommen werden. Dies könnte durch eine systematische Sammlung und Analyse von Rezensionen und Artikeln in führenden Literaturzeitschriften und Zeitungen erfolgen. Umfragen und Interviews mit Literaturkritiker:innen, Verleger:innen, Autor:innen und Leser:innen könnten Einblicke in deren Wahrnehmung der Werke von translingualen Autor:innen bieten. Hier könnten gezielte Fragen gestellt werden, ob die Werke als Teil des deutschen Literaturkanons angesehen werden oder ob ihnen immer noch eine gewisse Fremdheit oder Exotik

¹⁶ Vgl. dazu die *Polyphonie*-Publikationsplattform <http://www.polyphonie.at/?op=publicationplattform> [Zugriff am 20.12.2024].

¹⁷ <https://www.bosch-stiftung.de/de/projekt/adelbert-von-chamisso-preis-der-robert-bosch-stiftung#0> [Zugriff am 20.12.2024].

¹⁸ Vgl. den vielsagenden Titel des folgenden Sammelbandes: U. Pörksen, B. Busch (Hg.): *Eingezogen in die Sprache, angekommen in der Literatur. Positionen des Schreibens in unserem Einwanderungsland*. Valerio 8/2008, Göttingen: Wallstein Verlag, 2008.

zugeschrieben wird. Auch die Analyse der Preisverleihungen (z.B. Chamisso-Preis, Deutscher Buchpreis) und deren Wirkung auf die Wahrnehmung könnte weiterhelfen. Welche Reaktionen gab es nach der Verleihung dieser Preise, und inwieweit haben diese Auszeichnungen den Status der betreffenden Autor:innen im deutschen Literaturbetrieb verändert? Wurden sie durch solche Auszeichnungen wirklich in die Mitte des Kanons integriert oder bleibt ihre Zugehörigkeit weiterhin fraglich?

Die aktuelle politische Lage, die von globalen Migrationsbewegungen und gesellschaftlichen Spannungen geprägt ist, könnte die Literatur von nicht-deutschsprachigen Autor:innen auch weiterhin beeinflussen. Der Dialog über Identität, Zugehörigkeit und kulturellen Wandel wird auch in Zukunft von diesen Veränderungen geprägt sein, was wiederum die literarische Produktion und ihre Rezeption in Deutschland und in den deutschsprachigen Ländern weiter transformieren wird. In einer Zeit wachsender politischer Spannungen und zunehmendem Populismus könnte sich die Position translingualer Autor:innen weiterhin im Wandel befinden, was die Notwendigkeit einer kontinuierlichen Reflexion über die tatsächliche Integration dieser Stimmen in die deutsche Literaturszene unterstreicht.

3.2 Das narrative und kulturelle Potenzial literarischer Mehrsprachigkeit

Wie bereits dargelegt, geht das Forschungszentrum POLYPHONIE von der grundlegenden Prämisse aus, dass Mehrsprachigkeit eng mit Kreativität verknüpft ist, während das Festival *globale*^o eine bedeutende Bühne für mehrsprachige Autor:innen bietet, um ihre kreativen Werke einem öffentlichen Publikum zu präsentieren. D.h. ein zentraler Schnittpunkt zwischen POLYPHONIE und *globale*^o liegt in der engen Verbindung von Mehrsprachigkeit und Kreativität.

Literarische Mehrsprachigkeit kann „u.a. als Sprachlatenz, dialogischer Austausch der Sprachen, Sprachecho, Sprach- und Kulturcodierung, Wort- und Sprachspiel, Sprachmischung und Hybridisierung, Verschlüsselung und Verschachtelung, Entautomatisierung und Entmetaphorisierung sowie Übersetzung“¹⁹ zum Ausdruck kommen. Dabei wird v.a. zwischen manifester Mehrsprachigkeit, die durch die explizite Verwendung mehrerer Spra-

¹⁹ N. Blum-Barth: *Einige Überlegungen zur literarischen Mehrsprachigkeit, ihrer Form und Erforschung – zur Einleitung*. „Zeitschrift für Interkulturelle Germanistik“ 2015, 6 (2), S. 13.

chen im Text sichtbar wird,²⁰ und latenter Mehrsprachigkeit – wenn andere Sprachen im Text unterschwellig anwesend sind, u.a. durch implizite Übersetzungsvorgänge²¹ – unterschieden.

Vor diesem Hintergrund stellt sich die Frage, wie Mehrsprachigkeit als narrative Technik über die rein sprachliche Ebene hinausgehen kann, um komplexe kulturelle Transfers sowie Identitätsbildungsprozesse in der Literatur widerzuspiegeln. In diesem Kontext gilt es, die kreativen Prozesse zu untersuchen, durch die mehrsprachige Autor:innen narrative Strukturen entwickeln, die hybride Identitäten und kulturelle Pluralität reflektieren. Dies umfasst beispielsweise, wie Mehrsprachigkeit als Technik zur Dekonstruktion hegemonialer Sprachideologien – als gesellschaftlich konstruierte Überzeugungen über Sprache und ihre Verknüpfung mit Identitäten und politischen Positionen²² – oder zur Schaffung neuer kultureller Imaginarien genutzt wird. Eine zentrale Fragestellung besteht darin, wie narrative Techniken in mehrsprachigen literarischen Werken neue Perspektiven auf kulturelle und sprachliche Zugehörigkeit eröffnen können. Mehrsprachige Texte zeigen oft, dass kulturelle Identität nicht statisch oder monolithisch ist, sondern hybrid und dynamisch. Sie reflektieren Prozesse der kulturellen Aushandlung und ermöglichen es, Identität jenseits traditioneller Kategorien zu betrachten. Gleichzeitig verdeutlichen diese Techniken, dass Sprache nicht nur ein Kommunikationsmittel, sondern auch ein Raum politischer und emotionaler Ausdrucksformen ist, in dem Zugehörigkeit, Ausgrenzung oder Widerstand artikuliert werden.

Durch die bewusste Verwendung von manifesten oder latenten Formen der Mehrsprachigkeit können literarische Werke verdeutlichen, wie komplexe kulturelle Transfers und Identitätsbildungsprozesse auf sprachlicher Ebene verhandelt werden. Leser:innen werden so dazu angeregt, die Interaktion zwischen Sprache, Macht und Kultur aus neuen Blickwinkeln zu betrachten. Solche Werke leisten somit nicht nur einen künstlerischen, sondern auch einen gesellschaftlichen Beitrag, indem sie etablierte Vorstellungen von sprachlicher und kultureller Zugehörigkeit hinterfragen und erweitern.

²⁰ Vgl. G. Radaelli: *Literarische Mehrsprachigkeit. Sprachwechsel bei Elias Canetti und Ingeborg Bachmann*. Berlin: Akademie, 2011, S. 54–60; N. Blum-Barth: *Poetik der Mehrsprachigkeit. Theorie und Techniken des multilingualen Schreibens*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2021, S. 61–104. Vgl. außerdem Kremnitz 2004, S. 14, 100–101; E. Sturm-Trigonakis: *Global playing in der Literatur. Ein Versuch über die Neue Weltliteratur*. Würzburg: Königshausen & Neumann 2007, S. 151–155.

²¹ G. Radaelli, *Literarische Mehrsprachigkeit...*, S. 61

²² Vgl. B. Busch: *Mehrsprachigkeit*. Wien: Facultas (UTB), 2013, S. 81–126.

Das Festival *globale*^o bietet eine wichtige Plattform, auf der diese kreativen Ausdrucksformen einem breiten Publikum zugänglich gemacht werden und die Wechselwirkungen zwischen literarischer Praxis und öffentlichen Diskursen über Mehrsprachigkeit sichtbar werden können. Die Zusammenarbeit mit POLYPHONIE ermöglicht es, diese Prozesse nicht nur in der Literaturwissenschaft, sondern auch interdisziplinär zu erforschen und ihre Bedeutung für aktuelle gesellschaftliche und wissenschaftliche Herausforderungen der Germanistik zu reflektieren.

3.3 Sprache, Macht und Emotion: Biografische Einblicke und gesellschaftlicher Dialog

Aktuelle sprachwissenschaftliche Theorien erweitern die traditionelle Vorstellung, wonach das Sprachrepertoire eines Individuums lediglich die Summe der Sprachen und Varietäten darstellt, mit denen eine Person im Laufe ihres Lebens in Kontakt kommt.²³ Vielmehr wird das Sprachrepertoire als dynamisches, durch gesellschaftliche Diskurse, persönliche Erlebnisse, emotionale Bindungen sowie explizite und implizite Sprachhaltungen geprägtes System verstanden.²⁴ In diesem Kontext ermöglichen autobiografische Erzählungen, wie etwa sprachbiographische Interviews,²⁵ einen tiefen Einblick in die Wechselwirkungen zwischen den sprachlichen Ressourcen einer Person und deren soziokulturellen sowie individuellen Erfahrungen. Solche Interviews verbalisieren sprachlich relevante Erlebnisse und liefern so wertvolle Informationen darüber, wie das Sprachrepertoire durch Erlebnisse und Wahrnehmungen gebildet wird.

Eine Herausforderung in diesem Forschungsfeld besteht darin, die emotionale und körperliche Dimension des Spracherlebens – Erinnerungen, Eindrücke und wiederkehrende interaktive Situationen prägen explizite und implizite Sprachhaltungen sowie habitualisierte Sprachpraktiken²⁶ – zu erfassen. Besonders hervorzuheben sind dabei die Emotionen, die Sprecher:innen mit bestimmten Sprachen oder sprachlichen Varietäten

²³ Vgl. J. Gumperz: *Linguistic and Social Interaction in Two Communities*. "American Anthropologist", 1964, 66/6.

²⁴ Vgl. u.a. B. Busch: *Mehrsprachigkeit...*, S. 13–80.

²⁵ Zu Sprachbiographien vgl. u.a. D. Tophinke: *Lebensgeschichte und Sprache. Zum Konzept der Sprachbiografie aus linguistischer Sicht*. „VALS-ASLA“ 2002, 76.

²⁶ Vgl. B. Busch: *Linguistic repertoire and Spracherleben, the lived experience of language*. "Working Papers in Urban Language & Literacies", 148 (2015).

verbinden, sowie die Sprachideologien und Machtverhältnisse, die sowohl auf gesellschaftlicher als auch auf persönlicher Ebene wirken.

Seit der Gründung von POLYPHONIE werden sprachbiographische Interviews als Methode eingesetzt, um diese Aspekte des Spracherlebens zu untersuchen (vgl. Abschnitt 2). Gleichzeitig versteht sich *globale°* als Plattform für den Dialog und den Austausch von Narrativen. Während POLYPHONIE sprachbiografische Interviews als Methode nutzt, um zu verstehen, wie sich Sprache im Kontext von Macht, Identität und Kultur manifestiert, fördert *globale°* den Dialog über diese Sprachpraktiken, indem es eine Plattform bietet, auf der Geschichten und Erfahrungen über die sprachliche Vielfalt und deren soziale Bedeutung geteilt werden können. Dies führt zu einer verstärkten Sensibilisierung für die vielfältigen Rollen, die Sprache in der Konstruktion von Identitäten und in politischen sowie sozialen Diskursen spielt.

In der Zukunft stellt sich die Herausforderung, die gewonnenen Erkenntnisse aus diesen Interviews und Dialogen in die breitere Debatte der Germanistik einzubringen, um neue Perspektiven auf Sprachideologien und die soziale Funktion von Sprache zu eröffnen. Insbesondere wird es wichtig sein, die Verbindung zwischen der individuellen Sprachbiografie und den kollektiven, oft unsichtbaren Ideologien zu entschlüsseln, die hinter der sprachlichen Praxis stehen. Das Potenzial dieser Zusammenarbeit liegt darin, dass sie sowohl die individuelle als auch die gesellschaftliche Dimension von Sprache als Werkzeug der Identitätsverhandlung und Macht sichtbar macht und somit neue Impulse für die wissenschaftliche Auseinandersetzung mit sprachlicher und kultureller Zugehörigkeit liefert.

4. Fazit und Ausblick

Der vorliegende Beitrag schlägt die Untersuchung der aktuellen und zukünftigen Rezeption nicht-deutschstämmiger, auf Deutsch schreibender Autor:innen in der deutschen Literaturlandschaft als mögliche zukünftige Forschungsrichtung der Germanistik vor. Angesichts der Komplexität der damit verbundenen Fragestellungen, die sich nicht allein aus einer wissenschaftlichen Perspektive hinreichend beantworten lassen, erweist sich die Kooperation zwischen Kultur und Geisteswissenschaften als essenziell. Ein exemplarisches Modell hierfür bietet die Synergie zwischen dem Bremer Literaturfestival für grenzüberschreitende Literatur *globale°* und dem italienischen Forschungszentrum POLYPHONIE.

Im Rahmen der Entwicklung solcher Initiative wurden drei Forschungsfragen formuliert, die heute in der Germanistik größtenteils noch unbeantwortet bzw. wenig berücksichtigt bleiben:

1. Werden die Werke mehrsprachiger und nicht-deutschstämmiger Autor:innen weiterhin als „exotisch“ oder „anders“ wahrgenommen und folglich einer peripheren Nische der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur zugeordnet oder sind diese Autor:innen wirklich in der deutschsprachigen Literatur „angekommen“?
2. Inwiefern eröffnen narrative Techniken in mehrsprachigen literarischen Werken neue Perspektiven auf kulturelle und sprachliche Zugehörigkeit?
3. Wie können sprachbiografische Interviews Impulse zu Fragen von Sprachideologien, sprachpolitischen Machtstrukturen und kulturell-sozialer Zugehörigkeit liefern, die sowohl aus den Biografien der Autor:innen als auch aus ihrer Interaktion mit dem literarischen Feld hervorgehen?

Es wird dementsprechend erwartet, dass die Untersuchung solcher Phänomene zu einer verstärkten Sensibilisierung der germanistischen Forschung für die vielfältigen Rollen beiträgt, die Sprache in der Konstruktion von Identitäten sowie in politischen und sozialen Diskursen spielt – insbesondere im Kontext der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur. Letztendlich zielt die Forschungsinitiative, die aus dieser Kooperation entstanden ist, darauf ab, Phänomene sprachlich-sozialer Ungleichheit im deutschen Literaturbetrieb verstärkt ins Bewusstsein der Germanistik zu rücken und einen Dialog über diese Themen sowohl mit den beteiligten Akteur:innen als auch mit der wissenschaftlichen Community zu fördern. Ausgehend von der aktuellen politischen Lage, die von globalen Migrationsbewegungen und gesellschaftlichen Spannungen geprägt ist, gewinnt die Adressierung der genannten Fragestellungen noch mehr an Relevanz.

Bibliografie

- Ackermann, Irmgard: *Die Osterweiterung in der deutschsprachigen „Migranteliteratur“ vor und nach der Wende*. In: *Eine Sprache – viele Horizonte...* Hg. Michaela Bürger-Koftis. Wien: Praesens, 2008, S. 13–22.
- Biondi, Franco; Schami, Rafik: *Literatur der Betroffenheit. Bemerkungen zur Gastarbeiterliteratur*. In: *Zu Hause in der Fremde. Ein bundesdeutsches Ausländer-Lesebuch*. Hg. Christian Schaffernicht. Fischerhude: Verlag Atelier im Bauernhaus, 1981, S. 124–136.

- Blum-Barth, Natalia: *Einige Überlegungen zur literarischen Mehrsprachigkeit, ihrer Form und Erforschung – zur Einleitung*. „Zeitschrift für Interkulturelle Germanistik“ 2015, 6 (2), S. 11–16.
- Blum-Barth, Natalia: *Poetik der Mehrsprachigkeit. Theorie und Techniken des multilingualen Schreibens*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter, 2021.
- Bürger-Koftis, Michaela; Vlasta, Sandra; Pellegrino, Ramona: *Polyphonie Mehrsprachigkeit_Kreativität_Schreiben. Projekt, Portal, Community – Wie viel Web 2.0 braucht ein wissenschaftliches Webportal?* In: *Dialogues between Media*. Volume 5. Hg. Paul Ferstl. Berlin, Boston: De Gruyter, 2021, S. 473–490.
- Bürger-Koftis, Michaela; Vlasta, Sandra; Schweiger, Hannes (Hg.): *Polyphonie. Mehrsprachigkeit und literarische Kreativität*. Wien: Praesens, 2010.
- Busch, Brigitta: *Linguistic repertoire and Spracherleben, the lived experience of language*. “Working Papers in Urban Language & Literacies”, 148, 2015, S. 2–16.
- Busch, Brigitta: *Mehrsprachigkeit*. Wien: Facultas (UTB), 2013.
- Gumperz, John: *Linguistic and Social Interaction in Two Communities*. “American Anthropologist”, 1964, S. 137–153.
- Heinze, Hartmut: *Migrantenliteratur in der Bundesrepublik Deutschland: Bestandsaufnahme und Entwicklungstendenzen zu einer multikulturellen Literatursynthese*. Berlin: Express Edition, 1986.
- Kellman, Steven G.: *Literary Translingualism: What and Why?* “Polylinguality and Transcultural Practices”, 16(3), 2019, S. 337–346.
- Kremnitz, Georg: *Mehrsprachigkeit in der Literatur. Wie Autoren ihre Sprache wählen*. Wien: Praesens, 2004.
- Pellegrino, Ramona: *Il lessico di autori e autrici translingui: un’analisi quantitativo-qualitativa su un corpus di interviste linguistico-biografiche*. In: *Dalla forma alla società: studi linguistici e culturali*. Hg. Cristiano Broccias, Sara Dickinson, Annalisa Baicchi. Genova: GUP, 2024, S. 157–190.
- Pörksen, Uwe; Busch, Bernd (Hg.): *Eingezogen in die Sprache, angekommen in der Literatur. Positionen des Schreibens in unserem Einwanderungsland*. Valerio 8/2008, Göttingen: Wallstein Verlag, 2008.
- Radaelli, Giulia: *Literarische Mehrsprachigkeit. Sprachwechsel bei Elias Canetti und Ingeborg Bachmann*. Berlin: Akademie, 2011.
- Sturm-Trigonakis, Elke: *Global playing in der Literatur. Ein Versuch über die Neue Weltliteratur*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2007.
- Topfink, Doris: *Lebensgeschichte und Sprache. Zum Konzept der Sprachbiografie aus linguistischer Sicht*. „VALS-ASLA“ 2002, 76, S. 1–14.

Quellen im Internet

Globale° x Polyphonie, *Grenzüberschreitende Literatur(en) in einer polyphonen Welt: Mehrsprachigkeit als Quelle der literarischen Kreativität*. <https://globale-polyphonie.de/> [Zugriff am 20.12.2024].

Polyphonie: Mehrsprachigkeit_Kreativität_Schreiben, *Startseite*. <http://www.polyphonie.at/> [Zugriff am 20.12.2024].

Polyphonie: Mehrsprachigkeit_Kreativität_Schreiben, *Publikationsplattform*. <http://www.polyphonie.at/?op=publicationplatform> [Zugriff am 20.12.2024].

Riviste GUP, *Polyphonie*. <https://riviste.unige.it/index.php/polyphonie> [Zugriff am 20.12.2024].

Robert Bosch Stiftung, *Adelbert-von-Chamisso-Preis der Robert Bosch Stiftung*. <https://www.bosch-stiftung.de/de/projekt/adelbert-von-chamisso-preis-der-robert-bosch-stiftung#0> [Zugriff am 20.12.2024].

Grenzüberschreitende Perspektiven: Synergien von künstlerischer Praxis und wissenschaftlicher Methodik

Abstrakt: Der Beitrag untersucht die Synergien zwischen künstlerischer Praxis und wissenschaftlicher Methodik anhand der Kooperation zwischen *globale° – Festival für grenzüberschreitende Literatur* Bremen und dem interuniversitären Forschungszentrum POLYPHONIE. Die Zusammenarbeit zeigt, wie translinguale Autor:innen literarische und gesellschaftliche Transformationsprozesse reflektieren und beeinflussen. Dabei werden Fragen zur Position translingualer Literatur in der deutschsprachigen Literaturlandschaft, zum narrativen Potenzial literarischer Mehrsprachigkeit sowie zur Rolle sprachbiografischer Interviews in der Erforschung von Sprachideologien und kultureller Zugehörigkeit behandelt. Der Beitrag beleuchtet, wie interdisziplinäre Kooperationen neue methodische Ansätze in der Germanistik ermöglichen und aktuelle gesellschaftliche Debatten bereichern können.

Schlüsselwörter: grenzüberschreitend, Literaturfestivals, Mehrsprachigkeit, Interkulturalität, Transnationalität

Border-Crossing Perspectives: Interlocking Artistic Practice and Scholarly Methods

Abstract: This article explores the synergies between artistic practice and scholarly methodology through the collaboration between *globale° – Festival for Border-Crossing Literature* in Bremen and the inter-university research center POLYPHONIE. The partnership demonstrates how translingual authors reflect on and influence literary and societal transformations. It addresses key questions regarding the position of translingual literature in the German-speaking literary landscape, the narrative potential of literary multilingualism, and

the role of linguistic biographies in examining language ideologies and cultural belonging. The article highlights how interdisciplinary collaborations can foster new methodological approaches in German studies and contribute to contemporary societal debates.

Keywords: cross-border, literary festivals, multilingualism, interculturality, transnationality

Perspektywy transgraniczne:

Synergie praktyki artystycznej i metod naukowych

Streszczenie: Autorzy artykułu badają synergie między praktyką artystyczną a metodologią naukową na przykładzie współpracy między *globale° – Festiwalem literatury transgranicznej* w Bremie a międzyuniwersyteckim centrum badawczym POLYPHONIE. Współpraca ta ukazuje, w jaki sposób autorzy translingwalni rozważają procesy transformacji literackiej i społecznej oraz na nie wpływają. W artykule poruszone są kwestie dotyczące pozycji literatury translingwalnej w niemieckojęzycznym krajobrazie literackim, narracyjnego potencjału literackiej wielojęzyczności oraz roli wywiadów biograficznych w badaniu ideologii językowych i przynależności kulturowej. Artykuł naświetla, w jaki sposób interdyscyplinarne formy współpracy mogą umożliwić nowe podejścia metodologiczne w germanistyce i wzbogacać aktualne debaty społeczne.

Słowa kluczowe: transgraniczność, festiwale literackie, wielojęzyczność, interkulturowość, transnarodowość

Ramona Pellegrino ist derzeit Forschungsstipendiatin an der Universität Bologna. Ab 2026 wird sie eine Tenure-Track-Professur (RTT) für Deutsche Linguistik an der Universität Genua antreten. Sie ist Mitherausgeberin der Zeitschrift *Polyphonie. Mehrsprachigkeit_Kreativität_Schreiben* (www.polyphonie.at). Ihre Forschungsschwerpunkte liegen in den Bereichen Soziolinguistik, Korpuslinguistik, narratologische Forschung, Biographieforschung sowie literarische Mehrsprachigkeit.

Ramona Pellegrino is currently a research fellow at the University of Bologna. Starting in 2026, she will hold a Tenure-Track Professorship (RTT) in German Linguistics at the University of Genoa. She is a co-editor of the journal *Polyphonie. Mehrsprachigkeit_Kreativität_Schreiben* (www.polyphonie.at). Her research focuses on sociolinguistics, corpus linguistics, narratological research, biography research, and literary multilingualism.

Ramona Pellegrino jest obecnie stypendystką badawczą na Uniwersytecie Bolońskim. Od 2026 roku obejmie stanowisko profesora (RTT) językoznawstwa niemieckiego na Uniwersytecie w Genui. Jest współredaktorką czasopisma *Polyphonie. Mehrsprachigkeit_Kreativität_Schreiben* (www.polyphonie.at). Jej główne obszary badawcze obejmują socjolingwistykę, językoznawstwo korpusowe, badania narratologiczne i biograficzne oraz literacką wielojęzyczność.

David Pappalardo ist Doktorand an der Universität Catania sowie an der Europa-Universität Viadrina in Frankfurt (Oder). Sein Forschungsprojekt widmet sich der qualitativen Erforschung der Verhältnisse zwischen Mehrsprachigkeit als Spracherlebnis, Identitätsbildung

durch die Sprachen sowie der Verwendung literarischer Mehrsprachigkeit am Beispiel von fünf Autor:innen aus dem deutschsprachigen literarischen Panorama der Gegenwart. Zudem ist er Mitglied des Herausgeberteams der Zeitschrift *Polyphonie. Mehrsprachigkeit_Kreativität_Schreiben* (www.polyphonie.at).

David Pappalardo is currently PhD candidate at the University of Catania and at the Europa-Universität Viadrina in Frankfurt (Oder). His research project aims at qualitatively exploring the relationships between the lived experience of multilingualism, the formation of social identity through linguistic experiences and the use of literary multilingualism in the case of five writers from the contemporary German-speaking literary panorama. He is also a member of the editorial team of the journal *Polyphonie. Mehrsprachigkeit_Kreativität_Schreiben* (www.polyphonie.at).

David Pappalardo jest doktorantem na Uniwersytecie w Katanii oraz na Europejskim Uniwersytecie Viadrina we Frankfurcie nad Odrą. Jego projekt badawczy koncentruje się na jakościowym badaniu relacji między wielojęzycznością jako doświadczeniem językowym, kształtowaniem tożsamości poprzez języki oraz wykorzystaniem literackiej wielojęzyczności na przykładzie pięciorga współczesnych autorów niemieckojęzycznej sceny literackiej. Ponadto jest członkiem zespołu redakcyjnego czasopisma *Polyphonie. Mehrsprachigkeit_Kreativität_Schreiben* (www.polyphonie.at).

Daniel Schmidt leitet seit 2024 gemeinsam mit Tatjana Vogel das *globale° – Festival für grenzüberschreitende Literatur* und ist dort für internationale und wissenschaftliche Kooperationen zuständig. Er studierte Germanistik, Religionswissenschaft, Gender Studies und Transnationale Literaturwissenschaft in Bremen und Saarbrücken. Abschluss einer Masterarbeit über Körper und Männlichkeit im Theater von Kirill Serebrennikov und Vorbereitung eines Promotionsprojekts über Literaturfestivals in Deutschland.

Daniel Schmidt is director of *globale° – festival for border-crossing literature* since 2024, together with Tatjana Vogel, where he is responsible for international and scientific cooperations. He studied German, Religion and Gender Studies and Transnational Literary Studies in Bremen and Saarbrücken. Finishing a master thesis on body and masculinity in Kirill Serebrennikov's theater and preparing a PhD project on literature festivals in Germany.

Daniel Schmidt kieruje od 2024 roku wspólnie z Tatjaną Vogel festiwalom *globale° – Festival für grenzüberschreitende Literatur*, gdzie odpowiada za współpracę międzynarodową i naukową. Studiował germanistykę, religioznawstwo, *gender studies* oraz literaturoznawstwo transnarodowe w Bremie i Saarbrücken. Ukończył pracę magisterską na temat ciała i męskości w teatrze Kirilla Sieriebriennikowa, a obecnie przygotowuje projekt doktorski poświęcony festiwalom literackim w Niemczech.

Michał Wilkosz

<https://orcid.org/0009-0006-3069-9088>

Rektorat Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech

W cieniu lockdownu: transformacja działalności Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech podczas pandemii COVID-19

1. Wstęp

Pandemia COVID-19 stała się jednym z najważniejszych doświadczeń społecznych XXI wieku. Chorobę wywołaną przez wirusa SARS-CoV-2 po raz pierwszy rozpoznano pod koniec 2019 roku w chińskim Wuhan. W marcu 2020 roku Światowa Organizacja Zdrowia ogłosiła stan pandemii o zasięgu światowym. W związku z narastającym zagrożeniem dla zdrowia publicznego władze licznych państw wprowadziły zaostrzone środki sanitarne, w tym ograniczenia przemieszczania się, zakaz organizowania zgromadzeń oraz czasowo zamykano wiele obszarów życia społecznego w ramach lockdownów¹. Regulacje te znacząco wpłynęły nie tylko na gospodarkę i struktury społeczne, lecz także na praktyki religijne oraz działalność instytucji kościelnych. W wielu państwach europejskich ograniczono liczbę wiernych mogących uczestniczyć w nabożeństwach, a w okresach najwyższej zachorowalności czasowo wstrzymano publiczne sprawowanie liturgii. W rezultacie wspólnoty kościelne zostały zmuszone do poszukiwania nowych form duszpasterstwa. Szczególnie wyraźnie proces ten

¹ Por. World Health Organization: *WHO Director General's opening remarks at the media briefing on COVID-19 – 11 March 2020*. Genewa: WHO, 2020; Md. Mokhlesur Rahman, J.-C. Thill, P. Kamal Chandra: *COVID-19 Pandemic Severity, Lockdown Regimes, and People Mobility: Early Evidence from 88 Countries*. „Sustainability, MDPI” 2020, Vol. 12(21), s. 1–17; Y.V. Joshi, A. Musalem: *Lockdowns lose one third of their impact on mobility in a month*. „Scientific Reports” 2021, vol. 11 (22658).

zaznaczył się w duszpasterstwie migrantów, które obok wymiaru religijnego pełni również ważne funkcje społeczne, kulturowe i integracyjne².

Problem badawczy niniejszego artykułu wyrasta bezpośrednio z doświadczenia pandemii i odnosi się do obecności Polaków w Niemczech z uwzględnieniem kontekstu komunikacji międzykulturowej. W tym świetle można postawić pytania szczegółowe: w jaki sposób pandemia wpłynęła na funkcjonowanie polskich duszpasterstw katolickich działających w ramach Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech oraz jakie przemiany organizacyjne i pastoralne dokonały się pod jej wpływem? Pytania te prowadzą również do namysłu nad zasobami i potencjałami ujawnionymi w okresie kryzysu, a także nad trudnościami i zagrożeniami, które pandemia przyniosła wspólnotom religijnym migrantów. Celem artykułu jest zatem analiza przemian działalności duszpasterskiej prowadzonej przez Polską Misję Katolicką w Niemczech w okresie pandemii COVID-19, ze szczególnym uwzględnieniem czynników sprzyjających adaptacji duszpasterstwa do nowych warunków, jego ograniczeń oraz pojawiających się możliwości rozwojowych.

Odpowiedź na powyższe pytania opiera się na zastosowaniu paradygmatu metodologicznego „widzieć – oceniać – działać” (łac. *videre – iudicare – agere*), opracowanego przez Josepha Cardijna³ i uznanego przez Magisterium Kościoła, między innymi w encyklice *Mater et Magistra* Jana XXIII⁴. Metoda ta zakłada trójstopniowy proces refleksji pastoralnej: opis i diagnozę analizowanego zjawiska („widzieć”), jego interpretację i ocenę w świetle kryteriów teologicznych („oceniać”) oraz sformułowanie wniosków i wskazań pastoralnych („działać”)⁵. W niniejszym artykule etap „oceniać” został wsparty analizą SWOT, pozwalającą zidentyfikować mocne i słabe strony, szanse oraz zagrożenia w funkcjonowaniu instytucji. Zastosowano także elementy obserwacji uczestniczącej – pełniłem funkcję koordynatora duszpasterstwa polskiego w Niemczech, co umożliwiło bezpośredni wgląd

² Por. P. Mazurkiewicz: *Religious Freedom in the Time of the Pandemic*. „Religions” 2021, nr 12/2, s. 103; S. Majumdar: *Key findings about COVID-19 restrictions that affected religious groups around the world in 2020*. Pew Research Center 2022, <https://www.pewresearch.org/short-reads/2022/11/29> [dostęp: 01.12.2025].

³ Por. J. Hochstaffl: *Die Konzeption von Praxis*. In: *Handbuch Praktische Theologie*. Hg. H. Haslinger, Ch. Bundschuh-Schramm, O. Fuchs, L. Karrer [et al.]. Mainz: Matthias Grünewald, 1999, s. 324–332; J. Müller: *Pastoraltheologie. Ein Handbuch für Studium und Seelsorge*. Graz–Wien–Köln: Styria, 1993, s. 94.

⁴ Por. Jan XXIII: *Mater et Magistra*. Roma: Libreria Editrice Vaticana, 1963, nr 236. https://www.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_15051961_mater.html [dostęp: 01.12.2025].

⁵ Por. J. Hochstaffl: *Die Konzeption...*, s. 326–332; J. Müller: *Pastoraltheologie...*, s. 94.

w organizacyjne i duszpasterskie aspekty funkcjonowania wspólnoty. Takie połączenie metod pozwala zarówno opisać, jak i zinterpretować przemiany duszpasterskie zachodzące w okresie pandemii, a następnie sformułować wnioski o charakterze pastoralnym.

2. Analiza według założeń metodologii „widzieć – oceniać – działać”

2.1. Widzieć

W momencie wybuchu pandemii COVID-19 Polska Misja Katolicka w Niemczech znalazła się w sytuacji wymagającej szybkiej adaptacji zarówno w wymiarze organizacyjnym, jak i pastoralnym. Tradycyjna działalność duszpasterska, której centrum stanowiły wspólnota liturgiczna, osobisty kontakt duszpasterzy z wiernymi oraz spotkania formacyjne i kulturalne organizowane przez parafie, została istotnie ograniczona. Ograniczenia sanitarne i obowiązek zachowania dystansu społecznego doprowadziły do wyraźnych zmian w codziennym życiu religijnym Polonii. Bariery w dostępie do liturgii i sakramentów stały się jednym z głównych wyzwań. Msze święte⁶, które w polskich wspólnotach pełniły nie tylko funkcję religijną, lecz były również okazją do spotkań integracyjnych i kulturowych, zostały czasowo zawieszane lub ograniczone pod względem liczby uczestników. Dla wielu wiernych brak możliwości bezpośredniego uczestnictwa w Eucharystii oznaczał nie tylko ograniczenie praktyk religijnych, lecz także osłabienie więzi wspólnotowych. W wymiarze teologicznym stanowiło to wyzwanie dla rozumienia Kościoła jako wspólnoty kształtowanej przez uczestnictwo w sakramentach, skłoniło duszpasterzy do ponownego namysłu nad znaczeniem obecności duchowej oraz wspólnotowej modlitwy w warunkach izolacji.

Pandemia uwydatniła jednocześnie społeczną i integracyjną funkcję duszpasterstwa migracyjnego. Polska Misja Katolicka pełni bowiem rolę nie tylko religijną, lecz także kulturalną i edukacyjną, wspierając migrantów w adaptacji do życia w Niemczech, między innymi poprzez organizowanie kursów językowych, spotkań integracyjnych, konsultacji rodzinnych czy inicjatyw wspierających osoby starsze i samotne. Lockdowny

⁶ W niniejszym artykule zastosowano zapis wielką literą takich pojęć jak Eucharystia, Kościół, Komunia Święta, Bierzmowanie czy Msza święta. Przyjęta pisownia wynika z chęci zachowania zgodności z językiem używanym w dokumentach Kościoła katolickiego oraz z poszanowania wrażliwości religijnej jego wiernych, a nie z deklaracji światopoglądowej.

i ograniczenia kontaktów społecznych osłabiły naturalne mechanizmy wsparcia, zagrażając poczuciu wspólnoty i przynależności wśród polskich migrantów. Z socjologicznego punktu widzenia pandemia uwidoczniała znaczenie wspólnot religijnych jako sieci wsparcia społecznego i emocjonalnego, które w sytuacjach kryzysowych pełnią funkcję ochronną wobec alienacji i izolacji społecznej. Wobec nagłych wyzwań Polska Misja Katolicka musiała podejmować szybkie decyzje organizacyjne. Wprowadzono transmisje online Mszy świętych i nabożeństw, konsultacje duszpasterskie w formie telefonicznej oraz wideokonferencji, a także nowe formy spotkań modlitewnych i edukacyjnych⁷. Działania te świadczą o dostosowaniu się do zmienionych warunków, ponieważ niezmiennie wymiar sakramentalny oraz troska o podtrzymanie wspólnoty w realiach dystansu społecznego nadal odgrywały ważną rolę.

Opisany stan duszpasterstwa w początkowej fazie pandemii pozwala stwierdzić, że kryzys stał się nie tylko zakłóceniem życia religijnego, lecz także czynnikiem przyspieszającym przemiany organizacyjne, społeczne i teologiczne. Polska Misja Katolicka, poprzez działania adaptacyjne, ukazała zdolność łączenia troski duchowej z funkcją wspólnototwórczą, pokazując, że w warunkach kryzysowych duszpasterstwo migracyjne może pozostawać przestrzenią refleksji teologicznej, praktycznej kreatywności i społecznego wsparcia. Zrozumienie tych procesów wymaga jednak nie tylko opisu, lecz również systematycznej oceny, która pozwoli wskazać mocne i słabe strony oraz pojawiające się możliwości i zagrożenia dla dalszego funkcjonowania duszpasterstwa.

2.2. Oceniać

Etap „oceniać” pozwala nie tylko uporządkować obserwacje, lecz także nadać im sens teologiczny, pastoralny i socjologiczny. Chodzi o to, aby doświadczenia kryzysowe nie pozostały jedynie opisem trudności, ale stały się podstawą do formułowania wniosków mogących wzmocnić przyszłą działalność duszpasterską. Analiza oceniająca koncentruje się na kilku

⁷ W odpowiedzi na wprowadzone ograniczenia sanitarne Polska Misja Katolicka podejmowała decyzje organizacyjne, w tym rozwijanie transmisji nabożeństw w formie online oraz dostosowanie duszpasterstwa do warunków epidemicznych. Za przykład mogą tu posłużyć: <https://pmk-hamburg.de/111-kronika-wydarzen-2020/2536-komunikat-dotyczacy-funkcjonowania-polskiej-misji-katolickiej-w-hamburgu-w-czasie-trwania-pandemii-koronawirus> [dostęp: 01.12.2025]; https://msza-online.pl/transmisje/20-04-2026?utm_source=chatgpt.com [dostęp: 01.12.2025].

podstawowych wymiarach: po pierwsze, na zasobach i ograniczeniach duszpasterstwa polonijnego ujawnionych w warunkach lockdownu; po drugie, na możliwościach adaptacyjnych i innowacjach, które pozwoliły wspólnocie utrzymać kontakt duchowy i spójność społeczną; po trzecie, na zagrożeniach wynikających z ograniczenia fizycznej obecności oraz z barier komunikacyjnych. W kontekście teologicznym istotne jest pytanie o to, jak zmiany w formach praktyk religijnych wpływały na przeżywanie sakramentów, poczucie wspólnoty i realizację misji Kościoła. Z perspektywy socjologicznej analiza ta pozwala natomiast lepiej zrozumieć rolę Polskiej Misji Katolickiej jako instytucji wspierającej migrantów nie tylko duchowo, lecz także społecznie i kulturowo.

2.2.1. Mocne strony duszpasterstwa w czasie pandemii

Analiza funkcjonowania Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech w okresie pandemii COVID-19 pozwala wskazać szereg zjawisk ujawniających potencjał wspólnoty w czasie kryzysu. Choć sytuacja pandemiczna ograniczyła tradycyjne formy działalności duszpasterskiej, stała się jednocześnie impulsem do uruchomienia nowych zasobów wspólnotowych oraz do pogłębienia świadomości religijnej i odpowiedzialności za innych. Jednym z najbardziej wyraźnych atutów duszpasterstwa polonijnego w tym okresie było wzmocnienie społecznego i charytatywnego wymiaru życia wspólnotowego.

W obliczu ograniczeń sanitarnych oraz rosnącego poczucia izolacji wielu wiernych spontanicznie angażowało się w różne formy pomocy osobom chorym, starszym oraz samotnym⁸. Wspólnoty skupione wokół struktur Polskiej Misji Katolickiej organizowały wsparcie dla osób objętych kwarantanną, pomoc w codziennych zakupach, transport do placówek medycznych czy zwykłe towarzyszenie poprzez kontakt telefoniczny lub internetowy. Tego rodzaju inicjatywy, choć często podejmowane oddolnie, ujawniły znaczący potencjał solidarności wewnątrz wspólnoty migrantów. Pandemia stała się tym samym okresem intensyfikacji relacji społecznych oraz wzrostu poczucia współodpowiedzialności za innych członków wspólnoty. W wielu przypadkach prowadziło to do powstawania nieformalnych sieci wsparcia funkcjonujących równolegle do formalnych struktur duszpasterskich⁹. Z perspektywy analizy SWOT doświadczenie to można uznać za

⁸ Działania podejmowane na tym polu zostały upublicznione w dokumencie: *Polska Misja Katolicka w Niemczech w czasie pandemii*. <https://telemagazyn.pl/polska-misja-katolicka-w-niemczech-w-czasie-pandemii/pr/925817> [dostęp: 01.12.2025].

⁹ F. Mróz, P. Roszak: *The Ministry of Religious Congregations to People Affected by the SARS-CoV-2 Coronavirus in Poland: Geographies of Care During the COVID-19 Pandemic*.

czynnik wzmacniający kapitał społeczny wspólnot skupionych wokół Polskiej Misji Katolickiej. W sytuacji kryzysowej ujawniła się bowiem zdolność wspólnoty do mobilizacji zasobów ludzkich oraz do podejmowania działań solidarnościowych.

Drugim ważnym aspektem było pogłębienie refleksji nad istotą praktyk religijnych. Nagłe ograniczenie możliwości uczestnictwa w liturgii oraz spotkaniach wspólnotowych sprawiło, że wielu wiernych zostało wytrąconych z dotychczasowego, często rutynowego sposobu przeżywania wiary¹⁰. Brak bezpośredniego dostępu do liturgii i sakramentów skłaniał do stawiania pytań o znaczenie praktyk religijnych w życiu osobistym oraz o miejsce wspólnoty w doświadczeniu wiary. Wielu wiernych zaczęło wyraźniej dostrzegać, jak istotne znaczenie ma uczestnictwo w Eucharystii, wspólnotowej modlitwie czy spotkaniach formacyjnych. W tym sensie pandemia sprzyjała pogłębieniu świadomości religijnej części wiernych oraz bardziej refleksyjnemu przeżywaniu wiary. Doświadczenie to miało szczególne znaczenie w kontekście duszpasterstwa migracyjnego. Polacy mieszkający w Niemczech często odkrywali na nowo wartość duszpasterstwa prowadzonego w języku ojczystym oraz jego rolę w podtrzymywaniu tożsamości religijnej i kulturowej. Ograniczenie możliwości uczestnictwa w spotkaniach wspólnotowych uwidocznilo, jak ważnym elementem życia emigracyjnego pozostaje obecność duszpasterstw w języku polskim.

Pandemia przyczyniła się również do wyraźniejszego uświadomienia roli, jaką odgrywa duszpasterstwo polonijne w życiu Polaków przebywających za granicą. W warunkach izolacji społecznej oraz ograniczonego kontaktu z rodziną w Polsce wspólnota skupiona wokół parafii i ośrodków duszpasterskich stawała się często jednym z najważniejszych punktów odniesienia dla migrantów¹¹. Duszpasterstwo prowadzone w języku polskim pełniło w tym czasie nie tylko funkcję religijną, lecz także integracyjną i wspierającą. Dla wielu osób stanowiło przestrzeń, w której można było znaleźć wsparcie duchowe, psychologiczne oraz społeczne. W rezultacie pandemia uwidocznila, że działalność Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech jest nie

„Journal of Religion and Health” 2022, nr 3 (61), s. 2279–2301. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10943-022-01570-0> [dostęp: 01.12.2025].

¹⁰ S. Jeziorski: *Bóg, Kościół i świat wobec Covid-19: Lex orandi jako inspiracja chrześcijańskiego przeżywania czasu pandemii*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 2020, nr 73, s. 101–116. <https://doi.org/10.21906/rbl.3637> [dostęp: 01.12.2025].

¹¹ Por. K. Ziółkowska-Weiss: *The Polish Catholic Church in Martin Coronado, Buenos Aires, and its Role in the Life of the Argentinian Polish Community during the COVID-19 Pandemic*. „Journal of Religion and Health” 2023, nr 1 (63), s. 585–607. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36482139/> [dostęp: 01.12.2025].

tylko elementem życia religijnego diaspory, lecz także ważnym czynnikiem budującym jej spójność społeczną.

Kolejnym elementem, który można uznać za mocną stronę duszpasterstwa w czasie pandemii, była kreatywność duszpasterzy oraz świeckich współpracowników w poszukiwaniu nowych form kontaktu z wiernymi. W warunkach ograniczeń sanitarnych konieczne stało się szybkie wdrażanie rozwiązań umożliwiających utrzymanie więzi wspólnotowych mimo fizycznego dystansu¹². W wielu ośrodkach duszpasterskich zaczęto regularnie transmitować liturgię za pośrednictwem internetu, organizować spotkania formacyjne online, rekolekcje w formie zdalnej czy wspólnotowe modlitwy transmitowane za pomocą platform komunikacyjnych. Choć tego typu inicjatywy były wcześniej podejmowane sporadycznie, pandemia przyspieszyła ich rozwój i doprowadziła do ich upowszechnienia. Nowe formy komunikacji umożliwiły również nawiązywanie kontaktów z polskimi wspólnotami religijnymi funkcjonującymi w innych krajach. Spotkania formacyjne, konferencje czy wydarzenia religijne zaczęły być organizowane w przestrzeni cyfrowej w sposób przekraczający granice państwowe. W efekcie pandemia przyczyniła się także do większej integracji środowisk duszpasterstwa polonijnego w różnych częściach Europy i świata.

Na uwagę zasługuje również fakt, że doświadczenie pandemii stało się impulsem do powstawania nowych inicjatyw instytucjonalnych odpowiadających na konkretne potrzeby duszpasterskie środowiska polonijnego¹³. Jednym z przykładów jest powstanie stowarzyszenia Familiaris¹⁴, które pełni funkcję poradni małżeńskiej i rodzinnej. Instytucja ta oferuje między innymi nauki przedmałżeńskie prowadzone w formie online, a także wsparcie dla małżeństw i rodzin przeżywających różnego rodzaju kryzysy. Działalność ta obejmuje również pomoc w zakresie wychowania dzieci i młodzieży, co w czasie pandemii, gdy wiele rodzin mierzyło się z napięciami wynikającymi z izolacji społecznej oraz zmian w funkcjonowaniu systemu edukacji, okazało się szczególnie potrzebne. Kolejną inicjatywą, która pojawiła się w tym okresie, było powołanie Stowarzyszenia im. Arcybiskupa

¹² P. Kuca, P. Steczkowski: *COVID-19 Pandemic as an Impulse for Communication Activities of the Catholic Church in Poland: The Example of the Diocese of Rzeszów*. „Humanities and Social Sciences” 2024, nr 2 (31), s. 97–107. <https://journals.prz.edu.pl/hss/article/view/1731> [dostęp: 01.12.2025].

¹³ Por. M. Chmielewski, M. Nowak, P. Stanisławski, D. Wadowski [et al.]: *Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii COVID-19. Raport z badań interdyscyplinarnych*. Kraków: Scriptus, 2022, s. 250–280.

¹⁴ Por.: <https://www.familiaris.org> [dostęp: 01.12.2025].

Józefa Gawliny¹⁵, nawiązującego do dziedzictwa duszpasterza polskiej emigracji w latach 1945–1964. Celem tego stowarzyszenia jest rozwijanie inicjatyw duszpasterskich i społecznych na styku kultur polskiej i niemieckiej, a także wspieranie dialogu międzykulturowego w środowisku migrantów. Powstanie tego typu instytucji stanowiło w dużej mierze odpowiedź na doświadczenia pandemii, które uwidoczniły ograniczenia funkcjonowania duszpasterstwa w ramach zamkniętych wspólnot językowych. Sytuacja kryzysowa pokazała, że skuteczne duszpasterstwo w warunkach migracji wymaga większej otwartości na społeczny i kulturowy kontekst kraju przyjmującego. Oznacza to potrzebę rozwijania inicjatyw sprzyjających dialogowi międzykulturowemu oraz budowaniu pomostów między środowiskiem polonijnym a społeczeństwem niemieckim.

2.2.2. Słabe strony duszpasterstwa ujawnione w czasie pandemii

Obok wskazanych wyżej pozytywnych zjawisk pandemia COVID-19 ujawniła również szereg słabości w funkcjonowaniu duszpasterstwa prowadzonego przez Polską Misję Katolicką w Niemczech. Kryzys sanitarny, który w krótkim czasie doprowadził do głębokich zmian w organizacji życia społecznego i religijnego, stał się testem odporności wspólnot religijnych oraz sposobów przekazywania wiary. Analiza doświadczeń tego okresu wskazuje, że wiele trudności miało charakter zarówno organizacyjny, jak i formacyjny.

Jednym z niepokojących zjawisk, które ujawniły się w czasie pandemii, była zwiększona podatność części wiernych na różnego rodzaju teorie spiskowe dotyczące samej pandemii, jej przyczyn oraz działań podejmowanych przez instytucje państwowe i kościelne. Narracje te często łączyły elementy interpretacji politycznych, pseudonaukowych oraz religijnych, tworząc uproszczone i emocjonalne wyjaśnienia złożonej sytuacji społecznej¹⁶. W wielu przypadkach interpretacje te przenikały również do przestrzeni religijnej, gdzie pandemia była przedstawiana jako element globalnego spisku lub jako wydarzenie o charakterze apokaliptycznym. Zjawisko to ujawniło braki w zakresie formacji religijnej wiernych, zwłaszcza w odniesieniu do zdolności krytycznej interpretacji informacji oraz

¹⁵ Por. Stowarzyszenie im. Abp Józefa Gawliny – Polska Misja Katolicka w Niemczech zob. <https://share.google/glmCz23rVuKeB6EXX> [dostęp: 01.12.2025].

¹⁶ P. Stanisz, D. Wadowski, J. Szulich-Kałuża, M. Nowak [et al.]: *The Catholic Church in Poland, Her Faithful, and the Restrictions on Freedom to Practise Religion during the First Wave of the COVID-19 Pandemic*. „Religions” 2022, nr 12 (13), s. 1–20, <https://www.mdpi.com/2077-1444/13/12/1228> [dostęp: 01.12.2025].

dojrzałego rozumienia relacji między wiarą a wiedzą naukową. Z perspektywy duszpasterskiej sytuacja ta wskazała na potrzebę rozwijania systematycznej katechezy dla dorosłych. Dotychczasowa praktyka duszpasterska koncentrowała się w dużej mierze na katechezie dzieci i młodzieży, podczas gdy formacja religijna dorosłych bywała ograniczona do sporadycznych spotkań czy rekolekcji. Pandemia pokazała, że brak pogłębionej formacji teologicznej i religijnej może sprzyjać uleganiu uproszczonym narracjom oraz przenoszeniu napięć społecznych na grunt życia religijnego.

Kolejną słabą stroną ujawnioną w czasie pandemii było osłabienie praktyk religijnych wśród części wiernych. Dotyczyło to zwłaszcza osób, które już wcześniej były jedynie luźno związane z życiem wspólnoty kościelnej¹⁷. Ograniczenia sanitarne oraz przeniesienie części aktywności duszpasterskich do przestrzeni cyfrowej sprawiły, że niektórzy wierni całkowicie zaprzestali uczestnictwa w praktykach religijnych. Możliwość korzystania z transmisji liturgii czy innych form duszpasterstwa online, choć dla wielu osób była ważnym wsparciem w czasie izolacji, w niektórych przypadkach prowadziła do osłabienia poczucia potrzeby fizycznej obecności we wspólnocie liturgicznej. Dla części wiernych uczestnictwo w życiu religijnym zaczęło mieć charakter bardziej indywidualny i sporadyczny, co w dłuższej perspektywie mogło prowadzić do stopniowego oddalania się od wspólnoty kościelnej.

Pandemia ujawniła również trudną sytuację osób, dla których wspólnota misyjna stanowiła podstawowe środowisko kontaktów społecznych. Dotyczyło to szczególnie ludzi starszych, samotnych lub słabiej zintegrowanych z lokalnym społeczeństwem. Wprowadzenie lockdownów oraz ograniczenie spotkań wspólnotowych sprawiło, że osoby te często pozostawały przez długi czas w izolacji. Dla wielu z nich niedzielna Eucharystia, spotkania grup modlitewnych czy wydarzenia organizowane przez duszpasterstwo były jedyną okazją do regularnego kontaktu z innymi ludźmi. Ich nagłe zawieszenie prowadziło niekiedy do pogłębienia poczucia osamotnienia oraz marginalizacji społecznej¹⁸.

Szczególnym wyzwaniem okazała się także organizacja katechezy oraz przygotowania do sakramentów w warunkach nauczania zdalnego. W wielu ośrodkach duszpasterskich przygotowanie do takich sakramentów jak Pierwsza Komunia Święta czy Bierzmowanie musiało zostać przeniesione

¹⁷ G. Wąchoł: *Wierni wobec wytycznych Kościoła katolickiego w Polsce. Pierwszy rok pandemii COVID-19*. „Polonia Sacra” 2023, nr 1 (27), s. 79–100, https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_15633_ps_27104 [dostęp: 01.12.2025].

¹⁸ F. Mróz, P. Roszak: *The Ministry...*, s. 2279–2301.

do przestrzeni internetowej¹⁹. Rozwiązanie to, choć konieczne z punktu widzenia przepisów sanitarnych, w praktyce wiązało się z licznymi trudnościami. Brak bezpośredniego kontaktu między duszpasterzem a kandydatami do sakramentów utrudniał przekazywanie treści katechetycznych oraz budowanie relacji wychowawczej. Problem ten był szczególnie widoczny w przypadku młodych osób pochodzących z rodzin polonijnych, które często w ograniczonym stopniu posługują się językiem polskim. Brak bezpośredniej interakcji oraz różnice językowe prowadziły niekiedy do słabszego zrozumienia przekazywanych treści religijnych. W konsekwencji przygotowanie do sakramentów w okresie pandemii było często mniej pogłębione niż w warunkach tradycyjnych spotkań katechetycznych.

Ograniczenia sanitarne wpłynęły również na sposób celebracji sakramentów. W wielu przypadkach uroczystości takie jak Pierwsza Komunia Święta czy Bierzmowanie odbywały się w znacznie skromniejszej formie, przy ograniczonej liczbie uczestników oraz z zachowaniem licznych restrykcji sanitarnych. Dla wielu rodzin wydarzenia te miały dotychczas nie tylko wymiar religijny, lecz także społeczny i rodzinny. Często stanowiły okazję do spotkań rodzinnych oraz przyjazdu bliskich z Polski. Pandemia uniemożliwiła w wielu przypadkach organizację takich spotkań, co sprawiło, że celebracje sakramentalne utraciły część swojego wspólnotowego charakteru²⁰.

Istotnym problemem okazało się również osłabienie zaufania części wiernych do instytucji kościelnych w związku ze sposobem wprowadzania restrykcji sanitarnych²¹. W szczególności decyzje podejmowane w ramach struktur Kościoła katolickiego w Niemczech, które często zakładały bardzo rygorystyczne ograniczenia dotyczące życia liturgicznego, spotykały się z niezrozumieniem części wiernych. Dla wielu osób trudne do przyjęcia było to, dlaczego wprowadzane restrykcje sięgały tak daleko, zwłaszcza w porównaniu z funkcjonowaniem innych obszarów życia społecznego. W rezultacie pojawiało się poczucie, że potrzeby religijne wiernych nie zostały potraktowane z należytą powagą. W niektórych środowiskach prowadziło to do napięć oraz krytyki decyzji podejmowanych przez hierarchię kościelną. Zjawisko to pokazuje, że w sytuacjach kryzysowych szczególnie

¹⁹ K. Kwaśniewicz: *Munus sanctificandi w czasie pandemii COVID-19 w Polsce w 2020 r. Część I – Chrzest i bierzmowanie*. „Studia Bydgoskie” 2024, nr 16, s. 91–103.

²⁰ A. Domaszek: *Coronavirus Pandemic and Canon Law. Selected Aspects in Divine Worship*. „Prawo Kanoniczne” 2023, nr 4 (66), s. 315–330, <https://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/pk/article/view/16446> [dostęp: 01.12.2025].

²¹ Por. P. Stanisław, D. Wadowski, J. Szulich-Kałuża, M. Nowak [et al.]: *The Catholic...*, s. 1–20.

ważna staje się przejrzysta komunikacja między instytucją kościelną a wiernymi.

2.3. Zagrożenia dla duszpasterstwa ujawnione w czasie pandemii

Wskazane wcześniej słabości funkcjonowania duszpasterstwa w okresie pandemii COVID-19 nie pozostały bez konsekwencji dla życia wspólnotowego wiernych skupionych wokół struktur Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech. W wielu przypadkach doprowadziły one do pojawienia się zjawisk, które można interpretować jako potencjalne zagrożenia dla przyszłości duszpasterstwa polonijnego. Z perspektywy analizy SWOT są to czynniki mogące w dłuższej perspektywie osłabiać spójność wspólnot religijnych oraz utrudniać realizację ich misji pastoralnej.

Jednym z najważniejszych zagrożeń, które ujawniły się w czasie pandemii, była rosnąca tendencja do prywatyzacji wiary. Ograniczenie możliwości uczestnictwa w życiu wspólnotowym Kościoła oraz przeniesienie wielu form duszpasterstwa do przestrzeni internetowej sprzyjało indywidualizacji praktyk religijnych²². Dla części wiernych doświadczenie religijne zaczęło przyjmować coraz bardziej prywatny charakter, oderwany od instytucjonalnych struktur Kościoła. Uczestnictwo w liturgii transmitowanej online czy korzystanie z różnorodnych materiałów religijnych dostępnych w internecie mogło sprawiać wrażenie, że praktykowanie wiary nie wymaga już bezpośredniego zakorzenienia w konkretnej wspólnotie parafialnej. Tego rodzaju proces może prowadzić do osłabienia świadomości eklezjalnej, czyli rozumienia wiary jako doświadczenia przeżywanego we wspólnotie Kościoła.

Kolejnym zjawiskiem, które nasiliło się w czasie pandemii, była praktyka określana niekiedy mianem „churcingu”. Termin ten odnosi się do sytuacji, w której wierni korzystają z oferty różnych wspólnot religijnych lub kanałów transmisji liturgii, wybierając te treści, które najbardziej odpowiadają ich indywidualnym preferencjom. W warunkach pandemii zjawisko to stało się szczególnie łatwe, ponieważ dostęp do transmisji liturgii oraz innych wydarzeń religijnych był możliwy poprzez liczne kanały internetowe. W praktyce oznaczało to możliwość „przemieszczania się” między różnymi wspólnotami czy celebracjami liturgicznymi

²² Por. M. Chmielewski, M. Nowak, P. Stanisławski, D. Wadowski [et al.]: *Komunikacja...*, s. 250–280.

bez fizycznego uczestnictwa w ich życiu²³. Choć zjawisko to może być interpretowane jako przejaw pluralizmu religijnego oraz dostępności treści duszpasterskich, niesie ono również poważne konsekwencje dla życia wspólnotowego. Wybieranie liturgii lub treści religijnych wyłącznie na podstawie indywidualnych preferencji może prowadzić do osłabienia więzi z konkretną wspólnotą parafialną oraz do fragmentaryzacji doświadczenia religijnego.

Pandemia doprowadziła również do powstania licznych napięć społecznych związanych z oceną wprowadzanych ograniczeń sanitarnych. Podziały te były widoczne także w środowiskach religijnych. Różnice w podejściu do restrykcji, szczepień czy sposobów reagowania na kryzys pandemiczny prowadziły niekiedy do konfliktów między członkami wspólnoty²⁴. Napięcia te w wielu przypadkach pozostawiły trwałe ślady w relacjach społecznych. Dyskusje i spory, które pojawiały się w czasie pandemii, nie zawsze wygasły wraz z jej zakończeniem. W rezultacie w niektórych środowiskach powstały podziały utrudniające odbudowę pełnej jedności wspólnotowej.

Szczególnie istotnym zagrożeniem w kontekście duszpasterstwa migracyjnego jest możliwość instrumentalnego wykorzystywania religii w sporach o charakterze kulturowym lub społecznym. W okresie pandemii można było zauważyć, że napięcia związane z wprowadzaniem restrykcji czy funkcjonowaniem instytucji publicznych były niekiedy interpretowane również w kategoriach konfliktu kulturowego²⁵. W niektórych środowiskach pojawiały się narracje wykorzystujące argumenty religijne do wyrażania negatywnych postaw wobec społeczeństwa przyjmującego. W kontekście duszpasterstwa polonijnego w Niemczech oznaczało to czasami powrót do stereotypowych lub krytycznych ocen kultury niemieckiej, które wcześniej uległy osłabieniu w procesie integracji społecznej. Religia mogła w takich przypadkach stawać się narzędziem wyrażania frustracji lub sprzeciwu wobec decyzji instytucji publicznych czy kościelnych funkcjonujących w kontekście niemieckim. Tego rodzaju instrumentalizacja religii stanowi poważne wyzwanie dla duszpasterstwa migracyjnego, którego jednym z istotnych zadań jest budowanie mostów między kulturami oraz wspieranie procesów integracyjnych.

²³ Por. P. Stanisławski, D. Wadowski, J. Szulich-Kałuża, M. Nowak [et al.]: *The Catholic...*, s. 1–20.

²⁴ Tamże.

²⁵ K. Ziółkowska-Weiss: *The Polish Catholic...*, s. 590–607.

2.4. Nadzieje i możliwości rozwoju duszpasterstwa

Oprócz licznych trudności oraz zagrożeń pandemia COVID-19 ujawniła także szereg zjawisk, które można interpretować jako ważne możliwości dla przyszłości duszpasterstwa realizowanego w ramach Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech. Kryzys pandemiczny, mimo że w wielu obszarach osłabił tradycyjne formy życia wspólnotowego, przyczynił się zarazem do powstania nowych doświadczeń współpracy, większej świadomości potrzeb wiernych oraz bardziej refleksyjnego podejścia do organizacji życia duszpasterskiego. Jednym z pozytywnych efektów tego doświadczenia było zwiększenie świadomości wiernych dotyczącej znaczenia duszpasterstwa parafialnego w ich życiu religijnym i społecznym. W sytuacji ograniczeń sanitarnych oraz czasowego zawieszenia wielu form działalności wspólnotowej część wiernych zaczęła bardziej świadomie zastanawiać się nad tym, czego rzeczywiście oczekuje od duszpasterstwa oraz jakie formy życia religijnego są dla nich szczególnie istotne²⁶. Można było zaobserwować większą gotowość do formułowania konkretnych oczekiwań wobec działalności duszpasterskiej. Wierni coraz wyraźniej artykułowali swoje potrzeby dotyczące formacji religijnej, wsparcia duchowego czy możliwości uczestnictwa w inicjatywach wspólnotowych.

Kolejnym ważnym doświadczeniem okresu pandemii było pogłębienie współpracy między wspólnotami polonijnymi a lokalnymi strukturami Kościoła katolickiego w Niemczech. W wielu przypadkach inicjatywy o charakterze społecznym i charytatywnym były realizowane wspólnie z parafiami niemieckimi oraz innymi środowiskami lokalnymi. Współpraca ta dotyczyła między innymi działań pomocowych skierowanych do osób starszych, samotnych czy dotkniętych skutkami kryzysu pandemicznego. Wspólne projekty społeczne sprzyjały budowaniu relacji między środowiskami polonijnymi a społecznością lokalną, a także przełamywaniu barier językowych i kulturowych. Doświadczenie to pokazało, że duszpasterstwo migrantów nie musi funkcjonować w izolacji od struktur Kościoła lokalnego, lecz może stanowić ważny element szerszej wspólnoty kościelnej. W wielu przypadkach współpraca ta prowadziła do wzajemnego poznawania się oraz odkrywania bogactwa różnych tradycji duszpasterskich²⁷. Szczególnie interesującym zjawiskiem była również większa otwartość na organizowanie wspólnych nabożeństw oraz inicjatyw religijnych z udziałem różnych

²⁶ M. Chmielewski, M. Nowak, P. Stanisławski, D. Wadowski [et al.]: *Komunikacja...*, s. 277–280.

²⁷ Por. F. Mróz, P. Roszak: *The Ministry...*, s. 2279–2301.

wspólnot językowych²⁸. W niektórych sytuacjach wynikało to z konieczności organizacyjnych, na przykład wtedy, gdy duszpasterz danej wspólnoty zachorował lub został objęty kwarantanną. W takich przypadkach konieczne było organizowanie celebracji liturgicznych przy współpracy duszpasterzy i wiernych pochodzących z różnych środowisk kulturowych. Spotkania te odbywały się często na styku tradycji polskiej i niemieckiej, co sprzyjało wzajemnemu poznawaniu się oraz wymianie doświadczeń duszpasterskich.

Pandemia, mimo że początkowo prowadziła do izolacji społecznej, w dłuższej perspektywie przyczyniła się również do wyraźniejszego dostrzeżenia bogactwa różnorodności wspólnot kościelnych. Współpraca na styku kultur sprzyjała wzajemnemu poznawaniu tradycji religijnych, sposobów przeżywania liturgii oraz stylów duszpasterstwa charakterystycznych dla różnych środowisk²⁹. Dla wielu wiernych doświadczenie to stało się okazją do refleksji nad uniwersalnym charakterem Kościoła, który jednoczy ludzi różnych języków i kultur. Jednocześnie pokazało, że duszpasterstwo polonijne może odgrywać ważną rolę nie tylko w podtrzymywaniu tożsamości religijnej migrantów, lecz także w budowaniu przestrzeni dialogu międzykulturowego. W tym sensie doświadczenie pandemii można postrzegać jako impuls do dalszego rozwijania modelu duszpasterstwa bardziej otwartego, dialogicznego i współpracującego z różnymi środowiskami kościelnymi.

3. Działać

Etap „działać” koncentruje się na praktycznym wykorzystaniu doświadczeń pandemicznych do formułowania rekomendacji duszpasterskich. Celem jest nie tylko reagowanie na bieżące wyzwania, lecz także przygotowanie misji na przyszłe sytuacje kryzysowe. W tym kontekście działania obejmują trzy podstawowe wymiary: pastoralny, dotyczący sposobów podtrzymywania i pogłębiania życia duchowego wiernych; organizacyjny, obejmujący nowe formy komunikacji, zarządzania i współpracy w ramach wspólnoty; oraz socjokulturowy, związany z inicjatywami wspierającymi integrację, edukację i wzajemne wsparcie migrantów. Podejście to pozwala połączyć refleksję teologiczną z praktyką duszpasterską i ukazuje, że nawet w warunkach kryzysu Polska Misja Katolicka może realizować swoją misję jako Kościół obecny, zdolny do budowania wspólnoty oraz troski o wiernych.

²⁸ Por. S. Jeziorski: *Bóg...*

²⁹ K. Ziółkowska-Weiss: *The Polish Catholic...*, s. 585–607.

Doświadczenia pandemii COVID-19 pokazały, że funkcjonowanie Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech wymaga elastyczności, innowacyjności i zdolności szybkiego reagowania na kryzysy. Wnioski, które można wyciągnąć z tego okresu i które powinny znaleźć odzwierciedlenie w przyszłej strategii duszpasterstwa, dotyczą kilku kluczowych obszarów. Po pierwsze, konieczne jest dalsze rozwijanie hybrydowych form duszpasterstwa, łączących tradycyjną obecność we wspólnocie z możliwościami cyfrowymi. Transmisje liturgii online, spotkania formacyjne czy rekolekcje w przestrzeni wirtualnej okazały się skutecznym sposobem utrzymania więzi wspólnotowej w okresie ograniczeń. Ich rozwój może służyć integracji wiernych mieszkających w różnych częściach Niemiec i Europy, a także umożliwiać kontakt z osobami, które z różnych powodów nie mogą regularnie uczestniczyć w spotkaniach stacjonarnych.

Po drugie, pandemia ujawniła potrzebę wzmocnienia wsparcia społecznego i psychologicznego dla wiernych, zwłaszcza osób starszych, samotnych i chorych. Doświadczenia lockdownów pokazują, że duszpasterstwo powinno działać nie tylko w wymiarze duchowym, lecz także jako sieć wsparcia społecznego. Oznacza to między innymi systematyczne rozwijanie wolontariatu, tworzenie sieci wsparcia oraz programów pomocowych dla osób w izolacji lub znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej.

Po trzecie, istotne jest pogłębianie formacji religijnej i teologicznej wiernych, aby ograniczyć podatność na uproszczone narracje i teorie spiskowe. Regularna katecheza dla dorosłych, warsztaty teologiczne oraz dostęp do rzetelnych materiałów edukacyjnych mogą wzmacniać świadomość religijną oraz więź z instytucją Kościoła, a zarazem ograniczać ryzyko fragmentaryzacji doświadczenia religijnego i prywatyzacji wiary.

Po czwarte, doświadczenie pandemii wskazuje na potrzebę wzmocnienia przejrzystej komunikacji i dialogu z wiernymi. Precyzyjne wyjaśnianie przyczyn podejmowanych decyzji, zasad uczestnictwa w liturgii i obowiązków wynikających z przepisów państwowych pozwala ograniczać napięcia i konflikty wewnątrz wspólnoty, a także budować zaufanie do struktur duszpasterstwa.

Po piąte, istotne jest rozwijanie inicjatyw międzykulturowych i integracyjnych, które będą sprzyjały dialogowi między Polonią a społeczeństwem niemieckim. Stowarzyszenia i programy edukacyjne, takie jak Familiaris czy Stowarzyszenie im. Arcybiskupa Józefa Gawliny, powinny stać się trwałym elementem działalności duszpasterskiej, służąc zarówno wsparciu rodzin, jak i rozwijaniu kompetencji dialogu międzykulturowego.

Wreszcie pandemia pokazała, że duszpasterstwo polonijne powinno być proaktywne i elastyczne w reagowaniu na kryzysy poprzez systematyczne

planowanie scenariuszy awaryjnych i rozwijanie strategii ciągłości działalności wspólnotowej. Obejmuje to zarówno przygotowanie narzędzi komunikacji cyfrowej, jak i organizację wsparcia materialnego, społecznego i duchowego dla wiernych w sytuacjach nagłych ograniczeń.

Bibliografia

- Chmielewski Mirosław, Nowak Małgorzata, Stanisz Piotr, Wadowski Dariusz [et al.]: *Komunikacja Kościoła katolickiego w Polsce w okresie pandemii COVID-19. Raport z badań interdyscyplinarnych*. Kraków: Scriptus, 2022.
- Domaszek Arkadiusz: *Coronavirus Pandemic and Canon Law. Selected Aspects in Divine Worship*. „Prawo Kanoniczne” 2023, nr 4 (66), s. 315–330. <https://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/pk/article/view/16446> [dostęp: 01.12.2025].
- Hochstaffl Josef: *Die Konzeption von Praxis*. In: *Handbuch. Praktische Theologie*. Hg. Herbert Haslinger, Christiane Bundschuh-Schramm, Ottmar Fuchs, Leo Karrer [et al.]. Mainz: Matthias Grünewald, 1999, s. 324–332.
- Jan XXIII: *Mater et Magistra*. Roma: Libreria Editrice Vaticana, 1961. https://www.vatican.va/content/john-xxiii/en/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_15051961_mater.html [dostęp: 01.12.2025].
- Jeziorski Sławomir: *Bóg, Kościół i świat wobec COVID-19: „Lex orandi” jako inspiracja chrześcijańskiego przeżywania czasu pandemii*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 2020, nr 73, s. 101–116. <https://doi.org/10.21906/rbl.3637>.
- Joshi Yogesh V., Musalem Andres: *Lockdowns lose one third of their impact on mobility in a month*. „Scientific Reports” 2021, nr 11(22658).
- Kuca Paweł, Steczkowski Piotr: *COVID-19 Pandemic as an Impulse for Communication Activities of the Catholic Church in Poland: The Example of the Diocese of Rzeszów*. „Humanities and Social Sciences” 2024, nr 2(31), s. 97–107. <https://doi.org/10.7862/rz.2024.hss.21>.
- Kwaśniewicz Krzysztof: *„Munus sanctificandi” w czasie pandemii COVID-19 w Polsce w 2020 r. Część I – chrzest i bierzmowanie*. „Studia Bydgoskie” 2022, nr 16, s. 91–103.
- Majumdar Samirah: *Key findings about COVID-19 restrictions that affected religious groups around the world in 2020*. Washington: Pew Research Center, 2022.
- Mazurkiewicz Piotr: *Religious Freedom in the Time of the Pandemic*. „Religions” 2021, nr 2(12), s. 103.
- Metody badań jakościowych*. Red. Norman Denzin, Yvonna Lincoln. Tłum. K. Podemski. T. 1. Warszawa: PWN, 2009.
- Mróz Franciszek, Roszak Piotr: *The Ministry of Religious Congregations to People Affected by the SARS-CoV-2 Coronavirus in Poland: Geographies of Care During*

- the COVID-19 Pandemic*. „Journal of Religion and Health” 2022, nr 3(61), s. 2279–2301. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10943-022-01570-0> [dostęp: 01.12.2025].
- Müller Johannes: *Pastoraltheologie. Ein Handbuch für Studium und Seelsorge*. Graz–Wien–Köln: Styria, 1993.
- Nosowski Zbigniew: *Zawsze wierna czy mierna? Plusy i minusy polskiej wiary*. „Więź” 2008, nr 9, s. 38–45.
- Rahman Md. Mokhlesur, Thill Jean-Claude, Paul Kamal Chandra: *COVID-19 Pandemic Severity, Lockdown Regimes, and People Mobility: Early Evidence from 88 Countries*. „Sustainability” 2020, vol. 12(21), s. 1–17.
- Schuldt Christian: *Systemtheorie*. Hamburg: Europäische Verlagsanstalt, 2003.
- Stanisz Piotr, Wadowski Dariusz, Szulich-Kałuża Justyna, Nowak Małgorzata [et al.]: *The Catholic Church in Poland, Her Faithful, and the Restrictions on Freedom to Practise Religion during the First Wave of the COVID-19 Pandemic*. „Religions” 2022, nr 13(12), s. 1–20. <https://www.mdpi.com/2077-1444/13/12/1228> [dostęp: 01.12.2025].
- Wąchoł Grzegorz: *Wierni wobec wytycznych Kościoła katolickiego w Polsce. Pierwszy rok pandemii COVID-19*. „Polonia Sacra” 2023, nr 1(27), s. 79–100. https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_15633_ps_27104 [dostęp: 01.12.2025].
- World Health Organization: *WHO Director-General’s opening remarks at the media briefing on COVID-19 – 11 March 2020*. Genewa: WHO, 2020.
- Ziółkowska-Weiss Kamila: *The Polish Catholic Church in Martin Coronado, Buenos Aires, and Its Role in the Life of the Argentinian Polish Community during the COVID-19 Pandemic*. „Journal of Religion and Health” 2023, nr 1(62), s. 585–607. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36482139/> [dostęp: 01.12.2025].

W cieniu lockdownu: transformacja działalności Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech podczas pandemii COVID-19

Streszczenie: Pandemia COVID-19 znacząco wpłynęła na funkcjonowanie życia społecznego, w tym także na działalność instytucji religijnych. Wprowadzone w wielu krajach restrykcje sanitarne, obejmujące m.in. ograniczenia zgromadzeń publicznych oraz okresowe zawieszenie celebracji liturgicznych, postawiły wspólnoty kościelne wobec konieczności poszukiwania nowych form działalności duszpasterskiej. Szczególne wyzwania pojawiły się w duszpasterstwie migracyjnym, które oprócz wymiaru religijnego pełni również ważne funkcje społeczne, kulturowe i integracyjne. Celem artykułu jest analiza przemian działalności duszpasterskiej prowadzonej przez Polską Misję Katolicką w Niemczech w okresie pandemii COVID-19. W centrum refleksji znajduje się pytanie o wpływ pandemii na funkcjonowanie struktur duszpasterstwa polonijnego oraz o pojawiające się w tym czasie nowe rozwiązania organizacyjne i pastoralne. W badaniu uwzględniono także identyfikację

zasobów i potencjałów ujawnionych w sytuacji kryzysowej, jak również trudności i zagrożeń związanych z ograniczeniami sanitarnymi. Podstawę metodologiczną stanowi pastoralna metoda „widzieć – oceniać – działać”, uzupełniona analizą SWOT oraz elementami obserwacji uczestniczącej. Zastosowane podejście umożliwia zarówno opis doświadczeń duszpasterskich w czasie pandemii, jak i ich interpretację w perspektywie teologiczno-pastoralnej. Wyniki analizy wskazują, że pandemia stała się impulsem do intensyfikacji nowych form komunikacji duszpasterskiej, rozwoju inicjatyw cyfrowych oraz wzmocnienia solidarności wspólnotowej, jednocześnie ujawniając ograniczenia organizacyjne i wyzwania stojące przed duszpasterstwem migrantów.

Słowa klucze: pandemia COVID-19, duszpasterstwo migracyjne, Polska Misja Katolicka w Niemczech, duszpasterstwo polonijne, analiza SWOT, pastoralna metoda „widzieć – oceniać – działać”

Die Transformation der Tätigkeit der Polnischen Katholischen Mission in Deutschland während der COVID-19-Pandemie

Zusammenfassung: Die COVID-19-Pandemie hat das gesellschaftliche Leben erheblich beeinflusst, darunter auch die Tätigkeit religiöser Institutionen. Die in vielen Ländern eingeführten Hygienebeschränkungen, darunter unter anderem Einschränkungen für öffentliche Versammlungen und die vorübergehende Aussetzung liturgischer Feiern, zwangen die kirchlichen Gemeinschaften dazu, nach neuen Formen der Seelsorge zu suchen. Besondere Herausforderungen ergaben sich in der Migrationsseelsorge, die neben ihrer religiösen Dimension auch wichtige soziale, kulturelle und integrative Funktionen erfüllt. Ziel des Artikels ist es, die Veränderungen in der pastoralen Tätigkeit der Polnischen Katholischen Mission in Deutschland während der COVID-19-Pandemie zu analysieren. Im Mittelpunkt der Überlegungen steht die Frage nach den Auswirkungen der Pandemie auf die Funktionsweise der Strukturen der polnischen Seelsorge sowie nach neuen organisatorischen und pastoralen Lösungen, die in dieser Zeit entstanden sind. Die Studie berücksichtigt auch die Identifizierung von Ressourcen und Potenzialen, die sich in der Krisensituation gezeigt haben, sowie die Schwierigkeiten und Gefahren, die mit den hygienischen Einschränkungen verbunden sind. Die methodische Grundlage bildet die pastorale Methode „Sehen – Bewerten – Handeln“, ergänzt durch eine SWOT-Analyse und Elemente der teilnehmenden Beobachtung. Der verwendete Ansatz ermöglicht sowohl die Beschreibung der pastoralen Erfahrungen während der Pandemie als auch deren Interpretation aus theologisch-pastoraler Perspektive. Die Ergebnisse der Analyse zeigen, dass die Pandemie einen Impuls zur Intensivierung neuer Formen der pastoralen Kommunikation, zur Entwicklung digitaler Initiativen und zur Stärkung der Solidarität in der Gemeinschaft gegeben hat, gleichzeitig aber auch organisatorische Grenzen und Herausforderungen für die Migrantenpastoral aufgezeigt hat.

Schlüsselwörter: COVID-19-Pandemie, Seelsorge für Migranten, Polnische Katholische Mission in Deutschland, Seelsorge für die polnische Diaspora, SWOT-Analyse, Seelsorgemethode „Sehen – Bewerten – Handeln“

In the Shadow of Lockdown: The Transformation of the Activities of the Polish Catholic Mission in Germany During the COVID-19 Pandemic

Abstract: The COVID-19 pandemic significantly affected many areas of social life, including the functioning of religious institutions. Public health restrictions introduced in many countries, such as limits on public gatherings and temporary suspensions of liturgical celebrations, forced church communities to seek new forms of pastoral activity. Particular challenges emerged in migrant pastoral ministry, which performs not only religious but also important social, cultural, and integrative functions. The aim of this article is to analyze the transformation of pastoral activities carried out by the Polish Catholic Mission in Germany during the COVID-19 pandemic. The study focuses on the impact of the pandemic on the functioning of Polish migrant pastoral structures and on the new organizational and pastoral solutions that emerged during this period. The research also identifies the resources and potentials revealed in the crisis situation, as well as the difficulties and threats associated with sanitary restrictions. The methodological framework is based on the pastoral method “see – judge – act”, complemented by SWOT analysis and elements of participant observation. The author’s direct involvement in the coordination of Polish pastoral ministry in Germany provided insight into practical and organizational aspects of the community’s activities. This methodological approach enables both a description and interpretation of pastoral transformations during the pandemic and provides a basis for formulating pastoral conclusions and recommendations.

Keywords: COVID-19 pandemic, migrant pastoral care, Polish Catholic Mission in Germany, Polish diaspora ministry, SWOT analysis, see–judge–act pastoral method

Ks. dr Michał Wilkosz – ksiądz archidiecezji krakowskiej, ukończył teologię (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie), i filologię germańską (Kolegium Indywidualnych Studiów Międzyobszarowych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach). Absolwent podyplomowych studiów specjalizacyjnych w zakresie managementu (Szkoła Główna Handlowa w Warszawie) oraz pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej z pomocą psychologiczno-pedagogiczną (Wyższa Szkoła Nauk Pedagogicznych w Warszawie). Doktorat w zakresie teologii pastoralnej obronił na Albert-Ludwigs-Universität we Fryburgu Bryzgowijskim, specjalizując się w psychologii pastoralnej. Zorganizował i koordynował międzynarodowe, interdyscyplinarne projekty naukowe we współpracy z uniwersytetami z Austrii, Gruzji, Niemiec, Polski i Rosji. Prowadzi stosowane badania religijności młodzieży w uwarunkowaniach diaspory i emigracji, tworząc i wdrażając ofertę pastoralną. Opublikował liczne artykuły naukowe poświęcone zjawisku apateizmu, pokoleniu cyfrowemu, motywowaniu pracowników kościelnych, a także problematyce wypalenia zawodowego duchowieństwa. Współorganizuje konferencje naukowe we współpracy z instytucjami kościelnymi i akademickimi, m.in. Kolping Familie, Institut für Kirchen- und Kulturgeschichte der Deutschen in Ostmittel- und Südeuropa oraz uczelniami kościelnymi w Polsce.

Pfarrer Dr. Michał Wilkosz – Priester der Erzdiözese Krakau. Er studierte Theologie an der Päpstlichen Universität Johannes Paul II. in Krakau sowie Germanistik im Rahmen der Interdisziplinären Individualstudien an der Schlesischen Universität in Kattowitz. Darüber hinaus absolvierte er postgraduale Spezialisierungsstudien im Bereich Management an der Wirtschaftsuniversität Warschau (SGH) sowie in der Betreuungs- und Erziehungspädagogik

mit psychologisch-pädagogischer Unterstützung an der Hochschule für Pädagogische Wissenschaften in Warschau. Seine Promotion im Fach Pastoraltheologie erlangte er an der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg mit der Spezialisierung auf Pastoralpsychologie. Er organisierte und koordinierte internationale, interdisziplinäre Forschungsprojekte in Zusammenarbeit mit Universitäten in Österreich, Georgien, Deutschland, Polen und Russland. Seine Forschung konzentriert sich auf die gelebte Religiosität von Jugendlichen unter den Bedingungen von Diaspora und Migration, wofür er pastorale Angebote entwickelt und umsetzt. Er veröffentlichte zahlreiche wissenschaftliche Artikel zum Phänomen des Apatheismus, zur digitalen Generation, zur Motivation kirchlicher Mitarbeitender sowie zur Problematik des Burnouts im Klerus. Zudem ist er Mitorganisator wissenschaftlicher Konferenzen in Zusammenarbeit mit kirchlichen und akademischen Institutionen, darunter Kolping Familie, das Institut für Kirchen- und Kulturgeschichte der Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa sowie kirchliche Hochschulen in Polen.

Rev. Dr. Michał Wilkosz – a priest of the Archdiocese of Kraków. He studied theology at the Pontifical University of John Paul II in Kraków and German philology within the Individual Interdisciplinary Studies Programme at the University of Silesia in Katowice. He is also a graduate of postgraduate specialization programs in management at the Warsaw School of Economics and in care and educational pedagogy with psychological-pedagogical support at the Higher School of Pedagogical Sciences in Warsaw. He obtained his doctorate in pastoral theology at the Albert Ludwig University of Freiburg (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg), specializing in pastoral psychology. He has organized and coordinated international, interdisciplinary research projects in cooperation with universities in Austria, Georgia, Germany, Poland, and Russia. His research focuses on the lived religiosity of young people in diaspora and migration contexts, for which he develops and implements pastoral initiatives. He has published numerous scholarly articles devoted to the phenomenon of apatheism, the digital generation, motivating church employees, and the issue of clergy burnout. He also co-organizes academic conferences in cooperation with church and academic institutions, including Kolping Familie, the Institute for the History of the Church and Culture of Germans in East-Central and South-Eastern Europe, and ecclesiastical universities in Poland.

Roberta Rada

 <https://orcid.org/0000-0002-0362-0518>
ELTE, Eötvös-Loránd-Universität

Ildikó Daróczi

 <https://orcid.org/0000-0002-7962-2413>
ELTE, Eötvös-Loránd-Universität

Über Labore und Laboratorien in der Corona-Pandemie

1. Einleitung

Den Ausgangspunkt dieses Beitrags bildet eine Aussage, die im Call zur Tagung „Inspirationen VI. Dinge“, veranstaltet 2024 an der Gáspár Károli Universität der Reformierten Kirche in Ungarn (Budapest), formuliert worden ist. Dort hieß es, „dass Dinge trotz ihrer Materialität und scheinbaren Objektivität gleichzeitig Träger von Bedeutungen sind. Dinge [...] sind [...] keine Konstanten, sondern hängen von zeit- und raumgebundenen und subjektiven Mechanismen der Sinnstiftung ab.“ Die Aufdeckung von Mechanismen der Sinnstiftung ist auch ein Anliegen der linguistischen Diskursanalyse. Eine grundlegende Prämisse der linguistischen Diskursanalyse ist nämlich, dass die außersprachliche Wirklichkeit, darunter vielfach auch Dinge, erst im Diskurs konstruiert werden.

Im Mittelpunkt dieses Beitrags stehen bestimmte Sachverhalte, die im Kontext der COVID-19-Pandemie oder Corona(virus)-Pandemie eine besondere Rolle gespielt haben. Sachverhalte, wie das Coronavirus SARS-

CoV-2 und dessen Varianten¹ oder die COVID-19-Impfstoffe² bildeten bereits öfters und sogar in mehreren Sprachen den Gegenstand diskurslinguistischer Untersuchungen.³ Über die Laboratorien und Labore, in denen das Virus bzw. seine Varianten beobachtet und untersucht oder in denen die COVID-19-Impfstoffe entwickelt wurden, liegen jedoch unseres Wissens noch keine linguistischen Analysen vor. So setzt sich der Beitrag zum Ziel, vor dem theoretischen und methodologischen Hintergrund der linguistischen Diskursanalyse zu erschließen, welches Wissen im österreichischen über die Corona-Pandemie geführten Mediendiskurs über Labore und Laboratorien vermittelt worden ist. Bei der Wissenseruierung werden quantitative Analyseverfahren angewandt und lexikostatistische Analysen durchgeführt. Die Untersuchung wurde im Rahmen eines gemeinsamen diskurslinguistischen Forschungsprojektes der Eötvös-Loránd-Universität Budapest und der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck erstellt. Das Projekt lief in den Jahren 2022–2023 und trug den Titel „Der Corona-Diskurs in Österreich und Ungarn. Linguistische Annäherungen im interkulturellen Kontext“.⁴ Die wichtigste Zielsetzung des Projektes war die korpusbasierte Ermittlung von Diskursmustern und -strategien, die in den ungarischen und österreichischen Online-Medien zum Thema Corona-Pandemie auffällig waren.

Im Rahmen dieses Forschungsprojektes ist auch ein thematisches, zweisprachiges elektronisches Korpus bestehend aus Online-Medientexten ausgewählter österreichischer und ungarischer Presseprodukte, zusammengestellt worden. Auch in diesem Beitrag stützen wir uns auf ausgewählte Teilkorpora dieses Corona-Korpus.

¹ Vgl. [https://www.rki.de/DE/Themen/Infektionskrankheiten/Infektionskrankheiten-A-Z/infektionskrankheiten-a-z-node.html#:~:text=Die%20Alpha%20\(B,19-voc-berichte](https://www.rki.de/DE/Themen/Infektionskrankheiten/Infektionskrankheiten-A-Z/infektionskrankheiten-a-z-node.html#:~:text=Die%20Alpha%20(B,19-voc-berichte) [Zugriff am 20.01.2025].

² Vgl. <https://www.pei.de/DE/arzneimittel/impfstoffe/covid-19/covid-19-node.html> [Zugriff am 20.01.2025].

³ Vgl. z.B. *Sprache in der Coronakrise. Dynamischer Wandel in Lexikon und Kommunikation*. Hg. A. Klosa-Kückelhaus. Mannheim: IdS, 2021. https://ids-pub.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/10706/file/Klosa_Kueckelhaus_Sprache_in_der_Coronakrise_2021.pdf [Zugriff am 16.08.2024]; *Corona-Pandemie im Text und Diskurs*. Hg. M. Kałasznik, M. Jakosz. Göttingen: Brill/V&R unipress, 2023.; *Corona-Pandemie: Diverse Zugänge zu einem aktuellen Superdiskurs*. Hg. M. Kałasznik, M. Jakosz. Göttingen: Brill/V&R unipress, 2022; A-L. Daux-Combardon, St. Habscheid et al.: *Die Corona-Krise im Diskurs: Hervorbringung, Konzeptualisierung und Vermittlung im internationalen Vergleich*. „Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik“ 2021, Nr. 51, S. 357–363.

⁴ Financierier AÖU, Projektnummer 110öu4, Projektpartner: Roberta Rada (ELTE) und Katharina Zipser (Universität Innsbruck), Gesamtprojektleiterin: Roberta Rada.

Die zentrale Frage lautet, ob die im Diskurs konstruierte Bedeutung der Lexeme *Labor* bzw. *Laboratorium* von ihrer jeweils lexikografisch fixierten Bedeutung abweicht. Wir nehmen auch an, dass die im Diskurs vermittelten Wissensbestände in Bezug auf Labore bzw. Laboratorien in den unterschiedlichen Wellen der Corona-Pandemie jeweils unterschiedlich sind.

2. Der theoretisch-methodologische Rahmen: Linguistische Diskursanalyse

Der Analyse ist die in der einschlägigen Fachliteratur allgemein akzeptierte Diskursdefinition von Andres Gardt (2017) zu Grunde gelegt worden:

Ein Diskurs ist die Auseinandersetzung mit einem Thema, die sich in Äußerungen und Texten der unterschiedlichsten Art niederschlägt, von mehr oder weniger großen gesellschaftlichen Gruppen getragen wird, das Wissen und die Einstellungen dieser Gruppen zu dem betreffenden Thema sowohl spiegelt als auch aktiv prägt und dadurch handlungsleitend für die zukünftige Gestaltung der gesellschaftlichen Wirklichkeit in Bezug auf dieses Thema wirkt.⁵

Diese Definition eignet sich für die von uns vorgenommenen Untersuchungen, weil darin die Wissenskonstruktion im Diskurs fokussiert ist. Mit Wissen sind dabei Denk-, Deutungs- und Wertemuster gemeint, die in einer Sprachgemeinschaft zu einer bestimmten Zeitperiode als gültig erachtet werden.

Die Ermittlung der Wissenskonstruktion im Diskurs erfolgt in der deskriptiven Ausprägung der linguistischen Diskursanalyse ausgehend von sprachlichen Strukturen, die das Typische, das Musterhafte im Sprechen und im Denken widerspiegeln. Diese von Bubenhofer Sprachgebrauchsmuster⁶ genannten sprachlichen Einheiten treten rekurrent und hochfrequent oder signifikant im Diskurs auf und können auf den verschiedensten linguistischen Ebenen, wie der Ebene der Lexeme, der Wortverbindungen, des Satzes, des Textes und der Text-Bild-Beziehungen⁷ angesiedelt werden.

⁵ Gardt, Andreas: *Zum Diskursbegriff*. „Der Deutschunterricht“ 2017, Nr. 6, S. 5.

⁶ Vgl. Bubenhofer, Noah: *Quantitativ informierte qualitative Diskursanalyse. Korpuslinguistische Zugänge zu Einzeltexten und Serien*. In: *Angewandte Diskurslinguistik. Felder, Probleme, Perspektiven*. Hg. K. S. Roth, C. Spiegel. Berlin: Akademie Verlag, 2013, S. 112.

⁷ Vgl. Felder, Ekkehard: *Linguistische Diskursanalyse im Paradigma der pragma-semiotischen Textarbeit. Agonale Zentren als Deutungskategorien*. In: *Pragmatiktheorien II. Diskursanalysen im Vergleich*. Hg. J. Hagemann, S. Staffeldt. Tübingen: Stauffenburg, 2018, S. 19–42.

Wörter werden als zentraler Ankerpunkt in der diskurslinguistischen Analyse betrachtet.⁸

Für die Relevanz des Wortes in der LDA werden von Gür-Şeker⁹ zwei wesentliche Gründe angeführt: Einerseits operieren die Diskursakteure mit Wörtern, die kurz und bündig bestimmte Sichtweisen auf zentrale Sachverhalte und Themen des Diskurses vermitteln. Andererseits stehen korpusmethodische Gründe im Hintergrund, zumal die gängigen Analyseprogramme (sketchengine, AntConc usw.) und Internetrecherchen über gezielte Suchworteingaben funktionieren. Die diskurslinguistische Analyse der lexikalischen Ebene umfasst neben Einwortlexemen auch Mehrworteinheiten, Schlag- und Schlüsselwörter sowie Okkasionalismen, usw. Sie fokussiert hauptsächlich Wortschatzeinheiten, mit denen der Diskurs geführt wird.¹⁰

Die wichtigste diskurslinguistische Herangehensweise an das Wort besteht nach Gür-Şeker¹¹ in der Ermittlung dessen Gebrauchs. Dies erfolgt in der Erschließung der Verwendungskontexte vor dem Hintergrund größerer (digitaler) Textkorpora mithilfe korpuslinguistischer Methoden. Auf Grund der erfassten Gebrauchsweisen wird dann die daraus resultierende Bedeutungskonstitution bzw. Konzeptualisierung erschlossen.

3. Korpus und Analysemethoden

Wie in der Einleitung erwähnt, basiert die erzielte Analyse auf Teilkorpora eines deutsch- und ungarischsprachigen elektronischen Corona-Textkorpus. Zum Aufbau dieses Korpus sind für die beiden Länder Österreich und Ungarn je zwei vergleichbare Online-Medien mit unterschiedlichem Profil ausgewählt worden. Zum einen ging es um links-liberal ausgerichtete, seriöse, überregionale Medien, wie „derstandard.at“ und „24.hu“ und zum anderen um eher rechts-konservativ orientierte Online-Boulevardzeitungen wie „krone.at“ und „blikk.hu“. Die Recherche der österreichischen Texte

⁸ Vgl. z.B. Niehr, Thomas.: *Einführung in die linguistische Diskursanalyse*. Darmstadt: WBG, 2014; Spitzmüller, J.: *Deskriptive linguistische Diskursanalyse*. „Der Deutschunterricht“ 2017, Nr. 6, S. 44–53.

⁹ Gür-Şeker, Derya: *Das Wort im Diskurs*. In: *Handbuch Wort und Wortschatz*. Hg. U. Haß, P. Storjohann. Berlin, Boston: De Gruyter, 2015, S. 78.

¹⁰ Warnke, Ingo H., Spitzmüller, Jürgen: *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundfragen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen. Methoden der Diskurslinguistik*. In: *Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*. Hg. I. H. Warnke, J. Spitzmüller. Berlin: De Gruyter, 2008, S. 25–26.

¹¹ Ebd., S. 80.

erfolgte mithilfe des Suchausdrucks dt. *Corona*. Es sind zunächst alle Texte berücksichtigt worden, die in der Zeitspanne zwischen Dezember 2019 und März 2022 veröffentlicht worden sind, um alle fünf Wellen der Pandemie erfassen zu können. Die einzelnen Wellen sind auf Grund der auf der Webseite der WHO publizierten Daten (<https://covid19.who.int/>) definiert und jene drei Monate pro Welle ausgewählt worden, in denen die meisten Corona-Todesfälle registriert wurden. Im nächsten Schritt wurde jeweils eine *künstliche Woche* pro Welle erzeugt. Dieses Random Sample ist über <https://www.randomizer.org/> gezogen worden. Von der Anzahl aller Montage in den drei Monaten wurde ein Montag für die *künstliche Woche* ausgewählt und dasselbe für alle anderen Wochentage wiederholt. So ergaben sich insgesamt fünf künstliche Wochen für die fünf Wellen. In das Korpus sind diejenigen Texte aufgenommen worden, die an diesen 5x7 Tagen in den oben erwähnten Online-Medien veröffentlicht worden sind. Es sind folgende österreichische Teilkorpora¹² entstanden:

- „krone.at“: 935 Texte, 358.184 Tokens
- „derstandard.at“: 1224 Texte, 839.164 Tokens

Darüber hinaus haben die einzelnen Projektmitglieder gemäß ihren Forschungsschwerpunkten weitere Teilkorpora aufgebaut, z.B. aus Texten der regionalen Online-Zeitung „Vorarlberg Online“, „vol.at“ (1635 Texte, 596.994 Tokens).

Die in diesem Beitrag vorgestellte Untersuchung basiert auf den Texten in der überregionalen Zeitung „derstandard.at“ und in der regionalen Online-Zeitung „vol.at“. Es wird mit einem Korpus gearbeitet, das 2859 Texte, 90.779 Types und 1.433143 Tokens umfasst.

Bei der erzielten Analyse wird dem korpusbasierten Ansatz gefolgt. Es werden die Fragen gestellt, wo, wie oft und wann die Lexeme *Labor* bzw. *Laboratorium* im Korpus auftreten? Dazu werden quantitative, lexikostatistische Analysen mit Hilfe des Computerprogramms AntConc als Analysetool durchgeführt. Es soll gezeigt werden, welches Denken, Fühlen und Wollen¹³ mit den beiden Lexemen verbunden ist, bzw. wie *Labor* und *Laboratorium* im Diskurs über die Corona-Pandemie in Österreich konzeptualisiert werden.

¹² Vgl. die ungarischen Teilkorpora: „blikk.hu“: 341 Texte, 107.524 Tokens und „24.hu“: 1072 Texte, 809.199 Tokens.

¹³ Vgl. Hermanns, Fritz: *Diskurshermeneutik*. In: *Diskurslinguistik nach Foucault: Theorie und Gegenstände*. Hg. I. H. Warnke. Berlin, Boston: De Gruyter, 2007, S. 187–210.

4. Analyseergebnisse

4.1. Frequenzuntersuchungen

Die Frequenzanalyse ermöglicht, das Vorkommen oder Nicht-Vorkommen des Suchwortes im Diskurs diachron und/oder synchron zu erschließen. Tab. 1 illustriert die absolute Frequenz der Types *Labor* bzw. *Laboratorium* im analysierten Korpus.

Tabelle 1

Absolute Frequenz der Types *Labor* bzw. *Laboratorium*

Type	Freq.
labor	29
labore	18
labors	18
laboren	8
laboratorium	1
laboratorien	1
laboratories	1

Wie aus den Zahlen ersichtlich ist, gibt es für das Lexem *Labor* insgesamt 73 Treffer im untersuchten Korpus. Nach der Verwendungshäufigkeit steht das Lexem *Labor* an der 4130. Stelle (vgl. das Lexem *Krise* an 106. oder das Lexem *Maßnahmen* an 129. Stelle).

Das Lexem *Laboratorium* wird wesentlich seltener gebraucht, es ist insgesamt mit drei Treffern vertreten.

Laboratorium referiert auf das Tanzquartier Wien und wird in der Bedeutung ‚Experimentieren‘ im Bereich Tanz, Choreografie verwendet: „Denn auch nach 20 Jahren ist das TQW noch ein vernehmliches Echo jenes Laboratoriums für zeitgenössische Choreografie, als das es im Oktober 2001 eröffnet wurde“ („derstandard.at“, 01.11.2021).

Laboratories referiert als Teil eines Eigennamens auf ein Unternehmen, das mit der Entwicklung von Flugtaxis experimentiert.

Nach der anfänglichen Geheimnistuerei zeigt sich das Unternehmen, das 2008 als Ableger der Otto Laboratories von Bill Otto gegründet wurde, in einer Mitteilung sehr selbstbewusst. [...] Man übt sich trotz Corona in Optimismus: »Wir glauben, dass sich eine enorme Marktchance ergeben

wird, wenn der Preis für private Flugreisen mit kommerziellen Flugreisen konkurrenzfähig ist«, heißt es von dem Unternehmen. („derstandard.at“, 04.10.2020)

Die einzige Verwendungsweise der Wortform *Laboratorien* bezieht sich auf das wissenschaftliche Experimentieren im Bereich Virologie und dabei wird auch ein expliziter Zusammenhang zum Thema Coronavirus hergestellt.

Der in New York arbeitende österreichische Virologe Florian Krammer hat mit seinem Team einen Test entwickelt, mit dem sich Antikörper gegen das neue Coronavirus im Blut nachweisen lassen. Wiener Forscher wollen nun das kürzlich vorgestellte Verfahren in Österreich etablieren, heißt es am Montag in einer Aussendung der Universität für Bodenkultur (Boku) Wien. In ihrer [...] kürzlich veröffentlichten Arbeit legt das Team um [...] Krammer seine Herangehensweise an den serologischen Nachweis offen. Die Forscher haben in der Publikation ihr Verfahren auch mit dem Ziel offengelegt, dass es von anderen Laboratorien aufgegriffen werden kann. („vol.at“, 30.03.2020)

Die Frequenzangaben der Tabelle 1 zeigen auch, dass weder *Labor* noch *Laboratorium* zu den Lexemen gehören, mit denen der Corona-Diskurs in Österreich geführt worden ist. Da aber *Labor* wesentlich häufiger verwendet wird, konzentrieren wir uns im Weiteren auf dieses Lexem.

Die Frequenz des Lexems *Labor* zeigt in den einzelnen Wellen der Corona-Pandemie starke Unterschiede. Am häufigsten wurde es in der 1. und in der 5. Welle verwendet, vgl. Tab. 2.

Tabelle 2

Frequenz des Lexems *Labor* in den einzelnen Wellen der Corona-Pandemie

Welle	Gebrauchsfrequenz	Token
1. Welle	10	38
2. Welle	6	19
3. Welle	9	16
4. Welle	8	16
5. Welle	25	111

4.2. Kontextualisierungen

Um Bedeutungen durch die Erfassung typischer Kontextualisierungen zu erschließen, eignet sich (neben der Auswertung der Konkordanz- bzw. KWIC-Listen) auch die Analyse von Wortbildungskonstruktionen (WBK), die das Suchwort als Konstituente enthalten und somit kontextualisieren.¹⁴

Unter den beiden Wortbildungskonstruktionen mit *-labor-* kann *Ambros-Kollaborationen* aufgrund seines Bezeichneten mit dem Coronavirus nicht in Zusammenhang gebracht werden, da es dem semantischen Bereich Musik zugeordnet werden kann: „Wolfgang Ambros (69), einer der Gründerväter des Austropop, wurde in Wien geboren und lebt in Tirol. [...] Universal Music veröffentlicht eine limitierte Vinyl-Edition von ausgesuchten Ambros-Kollaborationen unter dem Titel »Zusammen« [...]“ („derstandard.at“, 18.03.2022).

Die andere WBK *Collaborations* tritt als Teil eines US-amerikanischen Firmennamens *Collaborations Pharmaceuticals* auf, die sich u.a. auf pharmazeutische Experimente mit KI-Systemen spezialisiert:

[...] die Studie über den Fortschritt bei den Genexpressionen geht auf ein Forscherteam der US-Firma Collaborations Pharmaceuticals zurück, die auf pharmazeutischen und toxikologischen Einsatz von KI-Systemen spezialisiert ist. [...] Auch in der pharmakologischen Forschung sind mittlerweile lernfähige Algorithmen im Einsatz, um neue Wirkstoffe gegen verschiedenste Krankheiten zu suchen. [...] Das gilt auch für die Suche nach Medikamenten gegen Covid-19. („derstandard.at“, 18.03.2022)

Frequenter sind die WBK mit der ersten oder letzten Konstituente *Labor-* bzw. *-labor*. Ihre Gebrauchsfrequenz ist in der folgenden Tabelle (Tab. 3) zusammengefasst.

¹⁴ Vgl. Mathias, Alexa: *Lexik und Legitimation in rechtspopulistischen Bewegungen: Korpuslinguistische Befunde aus Facebook-Postings von Pegida-Sympathisanten*. „Muttersprache“ 2018, Nr. 1, S. 41–51.

Tabelle 3

**Gebrauchsfrequenz der WBK mit der ersten oder letzten
Konstituente *Labor-* bzw. *-labor***

Type	Freq.
laborbestätigten	3
laborierten	2
laborkapazitäten	2
laboruntersuchungen	2
testlabor	2
laborieren	11

Bei allen anderen Wortbildungskonstruktionen, zahlenmäßig 19, ist die Frequenzangabe jeweils 1.

Die Referenten der WBK lassen sich folgenden semantischen Gruppen zuordnen:

- A) Arten und Typen von Laboren: *Testlabor, Forschungslabor, Hochsicherheitslabor, Labor-Truck, Bewegungslabor*
- B) Tätigkeiten, Handlungen, die in einem Labor typischerweise durchgeführt werden und deren Ergebnisse: *Laboruntersuchungen, Laborbefunde, laborbestätigte, labordiagnostische*
- C) Betreiber: *Laborbetreiber*
- D) Verbände von Laboren: *Laborverband*
- E) Einschränkung der im Labor durchgeführten Arbeit: *Laborkapazität, Laborauslastung*
- F) Zustand des Krankseins: *laborieren (laborierten, laboriert)* im Sinne von ‚an einer Krankheit o.Ä. leiden und sie ohne rechten Erfolg zu überwinden suchen‘.¹⁵

4.3. Kollokationen

Kollokationen sind zwei oder mehrere beliebige Wörter, die in einem Korpus statistisch signifikant gemeinsam auftreten.¹⁶ Die Kollokationen bilden Zusammenhänge und Affinitäten im Wortgebrauch ab und erlauben daher die Erschließung der Bedeutungskonstitution.

¹⁵ <https://www.duden.de/rechtschreibung/laborieren> [Zugriff am 23.10.2024].

¹⁶ Vgl. Bubenhofer, Noah: *Quantitativ informierte qualitative Diskursanalyse. Korpuslinguistische Zugänge zu Einzeltexten und Serien*. In: *Angewandte Diskurslinguistik. Felder, Probleme, Perspektiven*. Hg. K. S. Roth, C. Spiegel. Berlin: Akademie Verlag, 2013, S. 112.

Im Sinne der in der Einleitung formulierten Hypothese erfolgt zunächst die Interpretation der Kollokationen des Lexems *Labor* in den einzelnen Wellen der Pandemie. Überprüft wurden die Kollokatoren in der definierten Umgebung R1, L1 und R5, L5.

1. Welle

Die Wortwolke (vgl. Abb. 1) veranschaulicht die häufigsten Kollokatoren des Lexems *Labor* in den Texten, die der 1. Welle zugeordnet werden können.

Abbildung 1: Häufigste Kollokatoren des Lexems *Labor* in der 1. Welle

Die relevantesten Kollokatoren spiegeln zum einen die ersten Experimente mit dem Coronavirus wider: „Erstens wurde in diesem Labor des Chinesischen Zentrums für Seuchenkontrolle und Seuchenvermeidung tatsächlich an Coronaviren von Fledermäusen geforscht“ („derstandard.at“, 16.04.2020). Zum anderen die damit verbundene Annahme, „dass Sars-CoV-2 unabsichtlich aus einem Labor in Wuhan in die Umgebung gelangt sein könnte“ („derstandard.at“, 16.04.2020).

Unter den Kollokatoren fällt *Drug* auf. Dieses Lexem erscheint im Kontext des sog. Doppler Labors:

Vor etwas mehr als einem Jahr wurde das Doppler-Labor für Entropieorientiertes Drug Design gegründet. Der Chemiker Nuno Maulide und sein Team versuchen hier ein neuartiges Wirkstoffdesign bei der Herstellung von Medikamenten zu etablieren. Möge die Übung gerade im Zusammenhang mit Covid-19 gelingen. („derstandard.at“, 30.05.2020)

Im Spiegel seiner Kollokatoren wird *Labor* in der ersten Welle der Pandemie in der Bedeutung ‚Arbeitsstelle für wissenschaftliche Forschungen‘ verwendet.

2. Welle

Die Kollokatoren in der 2. Welle der Corona-Pandemie in Österreich, visualisiert in der Wortwolke unten (vgl. Abb. 2), zeugen bereits von einer anderen Verwendungsweise des Lexems *Labor*.

Abbildung 2: Häufigste Kollokatoren des Lexems *Labor* in der 2. Welle

Die relevantesten Kollokatoren des Lexems *Labor* erscheinen im folgenden Zitat:

Die drei Ausschläge in der oberen Grafik mit mehreren zehntausend Testergebnissen an einzelnen Tagen gehen auf die österreichweite Nachmeldung negativer Ergebnisse kleiner Labore (2. April), die Nachmeldung von Mehrfach- und Querschnittstestungen aus Tirol (20. Juli) und die Nachmeldung von im September durchgeführten Testungen aus Salzburg (30. September) zurück. („derstandard.at“, 29.10.2020)

Das *Labor* wird in der 2. Welle also in erster Linie als der Ort konzeptualisiert, an dem die Corona-Tests ausgewertet werden und der die Testergebnisse liefert, um die Corona-Fälle österreichweit zu erfassen.

3. Welle

Diese Konzeptualisierung scheint teilweise auch für die 3. Welle zu gelten. Davon zeugt *Testanalyse* als häufigster Kollokator. Allerdings werden auch andere begriffliche Elemente perspektiviert, vgl. Abb. 3.

schnell
Direktvergabe
Testanalyse
bietet
Wiener Hg
Pharma

Abbildung 3: Häufigste Kollokatoren des Lexems *Labor* in der 3. Welle

In der 3. Welle der Pandemie wird in Österreich wichtig, welche Labore als Testanbieter genügend Kapazitäten haben und die Corona-Tests kostengünstig auswerten können:

Seitens des Landes argumentiert der verantwortliche Leiter des Corona-Einsatzstabes Elmar Rizzoli die Direktvergabe an das Wiener Labor HG Pharma damit, dass schnell gehen musste und in Tirol angesichts der zweiten Welle nicht genügend Laborkapazitäten vorhanden gewesen seien. [...] Denn das Wiener Labor bietet die PCR-Testanalysen für 38,50 Euro pro Stück an.” („derstandard.at“, 01.05.2021)

4. Welle

Wie aus der Wortwolke (vgl. Abb. 4) hervorgeht, werden in der 4. Welle der Pandemie wiederum neue Wissens Elemente mit dem Lexem *Labor* verknüpft.

Abbildung 4: Häufigste Kollokatoren des Lexems *Labor* in der 4. Welle

Diese beziehen sich einerseits auf die Einführung von neuen, kostengünstigeren Verfahren der Corona-Test-Analysen, z.B. „Die Auswertung der Tests erfolge im sogenannten Pooling-Verfahren, das schnellere und kostengünstigere Testungen erlaubt. Dazu werden jeweils zehn Proben in einem Pool zusammengemischt und im Labor analysiert“ („vol.at“, 21.10.2021), und andererseits auf die Errichtung von neuen Laboren, also neuen Orten für Testanalysen, z.B. „Für eine schnellere Auswertung der Tests soll, ebenfalls bei der Messe stationiert, noch im Dezember ein »Labor-Truck« in Betrieb gehen“ („vol.at“, 7.12.2021). Nicht zuletzt wird auch Wissen über österreichische Firmen als Testanbieter vermittelt, z.B. *Novogenia*.

5. Welle

Abbildung 5: Häufigste Kollokatoren des Lexems *Labor* in der 5. Welle

- Offizielle Meldungen über die Erkrankung, z.B. *österreichweit*, *Nachmeldung*.

Unter den Kollokatoren im Referenzkorpus erscheinen jedoch Lexeme mit (eher) andersartigen Bezeichnungen. Es sind in erster Linie:

- Namen für unterschiedliche Krankheiten bzw. ihre Symptome, z.B. *Grippe*, *Muskelverhärtung*,
- Namen für diagnostische Untersuchungen, z.B. *Röntgen*, *Ultraschall*,
- Begriffe der medizinischen Labordiagnostik, z.B. *Wertbestimmung*, *Psa*,
- Begriffe der Zahntechnik, z.B. *Zahnersatz*, *Probe*,
- Begriffe im Zusammenhang mit der künstlichen Befruchtung, z.B. *Gezeugte*, *Eizellen*.

Der häufige Kollokator *Ora* ist ein Teil des Phrasems *Ora et labora* („bete und arbeite“), das als Motto bekannt geworden ist und sich auf die Tradition des Ordens der Benediktiner beziehen soll.

5. Fazit

Die Analysen ergaben, dass das Lexem *Laboratorium* im österreichischen Corona-Diskurs kaum Verwendung findet und dessen Kurzform *Labor* den Diskurs dominiert.

Es konnten einige im österreichischen Corona-Diskurs über Labore aktivierten Wissens-elemente sichtbar gemacht werden. *Labor* wird in der 1. Welle als Arbeitsstätte für wissenschaftliche Forschungen im virologisch-medizinischen Bereich, bzw. als Raum, Räumlichkeit, in dem/der diese Arbeitsstätte untergebracht ist, konzeptualisiert. In der Anfangsphase der Coronavirus-Pandemie steht nämlich das noch unbekannte Coronavirus, das in Laboren erforscht werden soll, im Mittelpunkt. In der 2.-5. Welle versteht man unter *Labor* in erster Linie eine Dienstleistungseinrichtung, die (routinemäßig standardisierte) Untersuchungen, Analysen, vor allem die Analysen von Corona-Tests für Auftraggeber (Länder, Bundesstaat) durchführt. In der 2.-5. Welle geht es außerdem bereits um die Bekämpfung der durch das Corona-Virus verursachten Krankheit COVID-19 und ein zentrales Element dieses Kampfes bestand im Testen der Bevölkerung. Um die Ausbreitung der Krankheit zu bestimmen und zu verhindern, war man in Österreich bestrebt, so schnell wie möglich und so viel wie möglich zu testen. Die Auswertung der Tests und die Testergebnisse haben die Corona-Maßnahmen wesentlich geprägt. Dabei spielten die Labore eine essentielle Rolle. Interessanterweise finden die Lexeme *Labor* und *Laboratorium* – zumindest der präsentierten Analyse zufolge – im Zusammenhang

mit der Entwicklung von COVID-19-Impfstoffen im österreichischen Corona-Diskurs keine Verwendung.

Auf [duden.de](https://www.duden.de) und [dwds.de](https://www.dwds.de)¹⁸ werden folgende lexikografisch fixierte Bedeutungen des Lexems *Labor* angeführt:

- a) „Arbeitsstätte für experimentelle Forschungen und Entwicklungen, besonders auf dem Gebiet der Naturwissenschaften (wie Medizin, Biologie, Chemie, Physik) und der Technik“
- b) „Raum, Räumlichkeit, in dem/der ein Labor (a) untergebracht ist“
- c) „Dienstleistungseinrichtung, die (routinemäßig standardisierte) Leistungen wie Untersuchungen, Analysen, Messungen o. Ä. für Auftraggeber durchführt“
- d) „[übertragen] größerer Bereich, Zusammenhang, der für Untersuchungen oder Experimente genutzt wird, Experimentierfeld; (in sich abgeschlossener) Bereich, in dem sich bedeutsame (gesellschaftliche) Entwicklungen abspielen bzw. beobachten lassen.“

Von diesen Semen werden im österreichischen Corona-Diskurs die Seme a), b) und c) aktiviert. Diese gelten im Vergleich zu den lexikografisch fixierten Bedeutungen des Lexems *Labor* nicht als neu. Allerdings wurden im Zusammenhang mit diesen Verwendungsweisen bestimmte Wissens Elemente im Kontext der COVID-19-Pandemie für die mediale Öffentlichkeit in Österreich besonders perspektiviert.

Wie erwähnt, bestand die wichtigste Aufgabe der Labore während der Coronavirus-Pandemie in der Analyse und Auswertung der Corona-Tests. Um die Analysekapazität zu erhöhen, sind neue Verfahren entwickelt und neue Räumlichkeiten errichtet worden, damit man schnell, und kostengünstig viele Tests auswerten konnte. Im Zusammenhang damit wurde auch Wissen über konkrete Firmen als Testanbieter in Österreich, z.B. *Novogenia*, *Lifebrain*, *Horizon* im Diskurs vermittelt.

Darüber hinaus spielten die Labore auch als Lieferanten von objektiven Angaben und Daten für die offiziellen Meldungen über die Krankheit (Ausweitung, Verlauf usw.) eine wichtige Rolle.

Die Analyseergebnisse haben die Hypothese bestätigen können, dass die im Diskurs vermittelten Wissensbestände in Bezug auf Labore in den unterschiedlichen Wellen der Coronavirus-Pandemie jeweils unterschiedlich sind.

¹⁸ <https://www.duden.de/rechtschreibung/Labor>, <https://www.dwds.de/wb/Labor> [Zugriff am 23.10.2024].

Bibliographie

- Bubenhof, Noah: *Quantitativ informierte qualitative Diskursanalyse. Korpuslinguistische Zugänge zu Einzeltexten und Serien*. In: *Angewandte Diskurslinguistik. Felder, Probleme, Perspektiven*. Hg. Kersten Sven Roth, Carmen Spiegel. Berlin: Akademie Verlag, 2013, S. 109–134.
- Corona-Pandemie im Text und Diskurs*. Hg. Marcelina Kałasznik, Mariusz Jakosz. Göttingen: Brill/V&R unipress, 2023.
- Corona-Pandemie: Diverse Zugänge zu einem aktuellen Superdiskurs*. Hg. Marcelina Kałasznik, Mariusz Jakosz. Göttingen: Brill/V&R unipress, 2022.
- Daux-Combaudon, Anne-Laure, Habscheid, Stefan, Herling, Sandra, Thörle, Britta: *Die Corona-Krise im Diskurs: Hervorbringung, Konzeptualisierung und Vermittlung im internationalen Vergleich*. „Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik“ 2021, Nr. 51, S. 357–363.
- Felder, Ekkehard: *Linguistische Diskursanalyse im Paradigma der pragma-semiotischen Textarbeit. Agonale Zentren als Deutungskategorien*. In: *Pragmatiktheorien II. Diskursanalysen im Vergleich*. Hg. Jörg Hagemann, Sven Staffeldt. Tübingen: Stauffenburg, 2018, S. 19–42.
- Gardt, Andreas: *Zum Diskursbegriff*. „Der Deutschunterricht“, 2017, Nr. 6, S. 2–7.
- Gür-Şeker, Derya: *Das Wort im Diskurs*. In: *Handbuch Wort und Wortschatz*. Hg. Ulrike Haß, Petra Storjohann. Berlin, Boston: De Gruyter, 2015, S. 77–101.
- Hermanns, Fritz: *Diskurshermeneutik*. In: *Diskurslinguistik nach Foucault: Theorie und Gegenstände*. Hg. Ingo H. Warnke. Berlin, Boston: De Gruyter, 2007, S. 187–210.
- Mathias, Alexa: *Lexik und Legitimation in rechtspopulistischen Bewegungen: Korpuslinguistische Befunde aus Facebook-Postings von Pegida-Sympathisanten*. „Muttersprache“ 2018, Nr. 1, S. 41–51.
- Niehr, Thomas: *Einführung in die linguistische Diskursanalyse*. Darmstadt: WBG, 2014.
- Sprache in der Coronakrise. Dynamischer Wandel in Lexikon und Kommunikation*. Hg. Anette Klosa-Kückelhaus. Mannheim: IdS, 2021. https://ids-pub.bsz-bw.de/frontdoor/deliver/index/docId/10706/file/Klosa_Kueckelhaus_Sprache_in_der_Coronakrise_2021.pdf [Zugriff am 16.08.2024].
- Spitzmüller, Jürgen: *Deskriptive linguistische Diskursanalyse*. „Der Deutschunterricht“ 2017, Nr. 6, S. 44–53.
- Warnke, Ingo H., Spitzmüller, Jürgen: *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundfragen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen. Methoden der Diskurslinguistik*. In: *Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*. Hg. Ingo H. Warnke, Jürgen Spitzmüller. Berlin: De Gruyter, 2008, S. 3–54.

<https://www.duden.de/rechtschreibung> [Zugriff am 23.10.2024].

<https://www.dwds.de/wb> [Zugriff am 23.10.2024].

<https://www2.idsmanheim.de/cosmas2/projekt/referenz/virtuell1.html?sigle=nkz&archiv=W> [Zugriff am 10.08.2024].

[https://www.rki.de/DE/Content/InfAZ/N/Neuartiges_Coronavirus/Virologische_Basisdaten.html#:~:text=Die%20Alpha%20\(B,19-voc-berichte\)gl](https://www.rki.de/DE/Content/InfAZ/N/Neuartiges_Coronavirus/Virologische_Basisdaten.html#:~:text=Die%20Alpha%20(B,19-voc-berichte)gl) [Zugriff am 20.01.2025].

<https://www.pei.de/DE/anzneimittel/impfstoffe/covid-19/covid-19-node.html> [Zugriff am 20.01.2025].

Über Labore und Laboratorien in der Corona-Pandemie

Zusammenfassung: Den Untersuchungsgegenstand dieses Beitrags bilden Laboratorien bzw. Labore, die während der COVID-19-Pandemie eine wichtige Rolle in der Bekämpfung der durch das Coronavirus ausgelösten Krankheit gespielt haben, die aber aus linguistischer Sicht (unseres Wissens) noch nicht erforscht worden sind. Im Beitrag wird die Ermittlung der Konzeptualisierung von Laboren und Laboratorien im österreichischen Online-Medien-diskurs über die Corona-Pandemie mit den Mitteln der linguistischen Diskursanalyse erzielt. Im Rahmen von quantitativen, lexikostatistischen Analysen soll der Frage nachgegangen werden, welches Wissen, Denken und Fühlen über Labore und Laboratorien diskursiv vermittelt wird. Den Analysen liegt ein Korpus zu Grunde, das im Rahmen eines gemeinsamen Forschungsprojektes der Eötvös-Loránd-Universität Budapest und der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck zusammengestellt worden ist.

Schlüsselwörter: linguistische Diskursanalyse, Corona-Diskurs, Konzeptualisierung, korpusbasierter Ansatz, Kollokation

About laboratories and labs in the corona pandemic

Abstract: The subject of this article is laboratories that have played an important role in the fight against the disease caused by the coronavirus during the COVID-19 pandemic, but which have not yet been researched from a linguistic perspective (to our knowledge). This article uses linguistic discourse analysis to determine the conceptualisation of laboratories and labs in Austrian online media discourse on the coronavirus pandemic. Quantitative, lexicostatistical analyses are used to investigate the question of what knowledge about laboratories and labs is conveyed discursively. The analyses are based on a corpus that was compiled as part of a joint research project of the Eötvös Loránd University of Budapest and the Karl-Franzens University of Innsbruck.

Keywords: linguistic discourse analysis, corona discourse, conceptualisation, corpus-based approaches, collocation

O laboratoriach w pandemii koronawirusa

Abstrakt: Przedmiotem niniejszego artykułu są laboratoria, które odegrały ważną rolę w walce z chorobą wywołaną przez koronawirusa podczas pandemii COVID-19, ale które (zgodnie z naszą wiedzą) nie zostały jeszcze zbadane z perspektywy językowej. Niniejszy artykuł wykorzystuje lingwistyczną analizę dyskursu w celu określenia konceptualizacji laboratoriów w austriackim dyskursie medialnym online na temat pandemii koronawirusa. Ilościowe analizy leksykostatyczne zostały wykorzystane do zbadania, jaka wiedza, jakie myśli i uczucia są dyskursywnie przekazywane na temat laboratoriów. Analizy opierają się na korpusie zebrany w ramach wspólnego projektu badawczego Uniwersytetu Loránda Eötvösa w Budapeszcie i Uniwersytetu Leopolda i Franciszka w Innsbrucku.

Słowa kluczowe: lingwistyczna analiza dyskursu, dyskurs koronawirusowy, konceptualizacja, podejście korpusowe, kolokacja

Roberta Rada, Dr. PhD, ist habilitierte Assoziierte Professorin im Germanistischen Institut der Eötvös-Loránd-Universität in Budapest. Sie leitet hier den Lehrstuhl für Sprachpraxis und Fachdidaktik. Ihre Forschungsbereiche sind Tabu- und Euphemismusforschung, Phraseologie, Text- und Diskurslinguistik (Schwerpunkt: linguistische Analyse von Mediendiskursen) und Sprachpolitik (Schwerpunkt: DaF in Ungarn).

Roberta Rada, Dr. PhD, is Associate Professor with habilitation at the German Department of Eötvös Loránd University in Budapest. She is head of the Department of Language Practice and Didactics. Her research areas are taboo and euphemism research, phraseology, text and discourse linguistics (with a focus on linguistic analysis of media discourse) and language policy (DaF in Hungary).

Roberta Rada, dr hab., jest docentem w Instytucie Germanistyki na Uniwersytecie Loránda Eötvösa w Budapeszcie. Kieruje Katedrą Praktyki Językowej i Dydaktyki. Jej obszary badawcze obejmują badania nad tabu i eufemizmami, frazeologię, lingwistykę tekstu i dyskursu (przede wszystkim analiza językowa dyskursu medialnego) oraz politykę językową (przede wszystkim nauczanie języka niemieckiego jako obcego na Węgrzech).

Ildikó Daróczy, Dr. PhD, ist Universitätsassistentin im Germanistischen Institut der Eötvös-Loránd-Universität in Budapest. Ihre Forschungsbereiche sind Lexikologie und Textlinguistik.

Ildikó Daróczy, Dr. PhD, is Assistant at the Department for German Studies of the Eötvös Loránd University of Budapest. Her research areas are lexicology and text linguistics.

Ildikó Daróczy, dr, jest adiunktem w Instytucie Germanistyki na Uniwersytecie Loránda Eötvösa w Budapeszcie. Zajmuje się leksykologią i lingwistyką tekstu.

Rezensionen

Recenzje

Magda Jaglewicz

 <https://orcid.org/0000-0002-2845-0930>

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

**Olga Grjasnowa: *Juli, August, September*.
Berlin: Hanser, 2024: 213 S.**

Olga Grjasnowa ist 1984 in Baku, Aserbeidschan, in einer russisch-jüdischen Familie geboren. Nach dem Zerfall der Sowjetunion kam die Familie mit dem Status jüdischer Kontingentfluchtlinge nach Deutschland. Grjasnowa war damals nur elf Jahre alt und die Erfahrung der Emigration hat sie und ihr Schaffen geprägt. Mit ihrer Prosa zählt sie zu den bekanntesten Stimmen der zeitgenössischen deutschsprachigen Literaturszene. Bereits Grjasnowas Erstlingsroman *Der Russe ist einer, der Birken liebt* (2012) erlangte rasch Anerkennung. In ihren Werken – es sind ebenfalls *Die juristische Unschärfe einer Ehe* (2014) und *Gott ist nicht schüchtern* (2017) zu erwähnen – spricht sie aktuelle und relevante Themen an, die die Identität, Zugehörigkeit und die Herausforderungen betreffen, vor denen Menschen mit Migrationserfahrung stehen. In ihrem neuesten Roman *Juli, August, September* (2024) setzt Grjasnowa die Beschäftigung mit multikulturellen Biografien fort, wobei sie nun diese im Kontext der Weitergabe des Shoah-Traumas an die dritte Generation behandelt.

Die Protagonistin von *Juli, August, September* ist die promovierte Kunsthistorikerin und Galeristin Lou, die in ihrem Alltag Schwierigkeiten in der Beziehung zu ihrem Ehemann Sergej, einem russisch-jüdischen Pianisten, erlebt. Während seine Karriere stagniert, macht sich Lou Sorgen darum, dass ihre fünfjährige Tochter Rosa (benannt nach Lous Großmutter, die eine Shoah-Überlebende war) noch nie in einer Synagoge war und diesen Teil ihrer eigenen Herkunft nicht kennt. Auch Lou selbst ist von ihrer Familie entfremdet, deswegen beschließt sie, an dem neunzigsten Geburtstag ihrer Großtante teilzunehmen, zu dem sich die gesamte post-sowjetische, aus Israel auf Gran Canaria angereiste Verwandtschaft versammelt. Sie sieht diese Reise als eine Chance, mehr über die Famili-

envergangenheit und ihre eigene Identität zu erfahren. Die gewünschten Antworten findet Lou dort jedoch nicht, deshalb reist sie ihren Verwandten nach Israel nach.

Die Struktur von Grjasnowas Roman ist linear angelegt und die Handlung in drei Teile gegliedert, von denen jeder einem der im Titel erwähnten Monate entspricht und sich an einem anderen Ort abspielt: Juli (Berlin), August (Gran Canaria) und schließlich September (Israel). Die Erzählung erfolgt aus Lous Ich-Perspektive, wodurch ihre Gedanken- und Gefühlswelt eindringlich vermittelt werden. Trotz des relativ einfachen Aufbaus, zeichnet sich *Juli, August, September* durch ein breites Themenspektrum aus. In dem Roman rücken vor allem das Gedächtnis an die Shoah, das (säkularisierte) Verhältnis zum Judentum sowie die Fragen nach nationaler Zuordnung und der Möglichkeit einer deutsch-jüdischen Identität in den Vordergrund. Man kann feststellen, dass Grjasnowa in ihrem Roman vor allem von dem Gefühl, dazwischen zu sein, schreibt. Lou ist nämlich zwischen verschiedenen und manchmal sogar widersprüchlichen Rollen und Zuschreibungen gefangen. Zwischen russischer, jüdischer und deutscher Identität. Zwischen Jüdin- und Nicht-Jüdin-Sein. Zwischen Mutterschaft und Kindsverlust. Zwischen Ehefrau- und Exfrau-Sein. Die Problematik von *Juli, August, September* betrifft also nicht nur die Zugehörigkeit und Identität einer Postmigrantin, sondern auch die Auseinandersetzung mit der weiblichen Genealogie. Der Roman ist sowohl eine Familiengeschichte als auch die Geschichte einer Frau, Tochter und Mutter. Außerdem kann es auch kein Zufall sein, dass die Handlung von *Juli, August, September* sich gerade in den Sommermonaten abspielt. Der Sommer, als Symbol der Reife, kann auf den Prozess von Lous Reifung hinweisen. Je später der Sommer, desto mehr erfährt die Protagonistin über sich selbst, ihre Ehe sowie ihre Wurzeln und die Geschichte ihrer Familie. Die Frage, was dieses Wissen für sie bedeutet, bleibt jedoch offen.

Erwähnenswert ist zudem die Tatsache, dass der Roman von Olga Grjasnowa der sog. 3G-Prosa zuzuordnen ist.¹ Sie positioniert ihre Protagonistin als Enkelin einer Shoah-Überlebenden, wodurch sie Marianne Hirschs Konzept der *Postmemory*² und die Weitergabe des transgenerationellen

¹ Als 3G wird die dritte Generation bezeichnet, d.h. die Enkel*innen der Shoah-Überlebenden. In ihrem Roman nimmt Olga Grjasnowa eine generationelle Perspektive sowohl im genealogischen als auch im poetologischen Sinne ein. Vgl. dazu Rehmer, Gregor J.: *Die dritte Generation der Shoah-Literatur. Eine poetologische Definition am Beispiel deutscher und US-amerikanischer Texte*. Heidelberg: Winter, 2021, S. 114–115.

² Vgl. Hirsch, Marianne: *The Generation of Postmemory. Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York: Columbia University Press, 2012, S. 5.

Traumata anspricht. Ähnlich wie bei anderen Werken der 3G, stellt auch für *Juli, August, September* das Verschwiegene und Vergessene den Ausgangspunkt dar. Lou geht es vor allem darum, die im Laufe der Zeit entstandenen Lücken der Familiengeschichte irgendwie zu füllen. Es handelt sich dabei nicht um die Darstellung der Shoah selbst, sondern vielmehr um die Rekonstruktion der eigenen Herkunft und des Gedächtnisses an die Kriegserfahrungen der Vorfahren. Jedoch mithilfe der Figur von Lous Großtante stellt Grjasnowa die Vorstellung von einer festen und objektiven Vergangenheit in Frage sowie akzentuiert den subjektiven Charakter der Erinnerung. Ein besonders bemerkenswerter Aspekt in *Juli, August, September* ist die matrilineare Weitergabe von Erinnerung und Trauma: von Großmüttern zu Müttern und schließlich zu Töchtern. Einerseits ist Lou Rezipientin des Gedächtnisses, das durch ihre Mutter und Großtante auf sie übertragen wurde, andererseits trägt sie die Verantwortung, die Familiengeschichte an ihre eigene Tochter weiterzugeben. Was Grjasnowas Roman von anderen Werken der dritten Post-Shoah-Generation unterscheidet, ist eben die vertiefte Reflexion über die Position der kommenden, vierten Generation. Lou steht nämlich vor der Frage, ob sie ihre Tochter in die jüdische Tradition und tragische Geschichte einführen soll. Als Exponentin der sog. *bridging generation*³ ist sie dafür verantwortlich, gleichzeitig hat sie Angst davor, die individuelle Unversehrtheit ihres Kindes zu gefährden. Im Rahmen dieses Erzählstrangs thematisiert Grjasnowa die Art und Weise, wie das Gedenken an die Shoah in der Kultur verhandelt wird, womit sie zudem auf die Debatte über die Erinnerungskultur verweist.

Juli, August, September stellt eine gelungene Fortsetzung der in Olga Grjasnowas Werken behandelten Problematik dar. Themen wie Identität, Migration, das Erbe von Traumata sowie weit gefasste Weiblichkeit werden in diesem Roman ausgebaut und aus neuen Perspektiven beleuchtet. Durch die Synthese von zwei Perspektiven – einer feministischen einerseits und einer migrationsbezogenen andererseits – eröffnet *Juli, August, September* mehrere und für die zeitgenössische Literaturwissenschaft relevante Diskussionsfelder.

³ Die 3G wurde als *bridging generation* von Esther Jilovsky bezeichnet: „As the bridging generation, the third generation forms a link from the Holocaust to the future. Despite their distance from the Holocaust, they form continuity between the past and the future, occupying a position which the second generation cannot.“ Vgl. dazu Jilovsky, Esther: *Remembering the Holocaust. Generations, Witnessing and Place*. London: Bloomsbury Academic, 2015, S. 108.

Bibliografie

Hirsch, Marianne: *The Generation of Postmemory. Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York: Columbia University Press, 2012.

Jilovsky, Esther: *Remembering the Holocaust. Generations, Witnessing and Place*. London: Bloomsbury Academic, 2015.

Rehmer, Gregor J.: *Die dritte Generation der Shoah-Literatur. Eine poetologische Definition am Beispiel deutscher und US-amerikanischer Texte*. Heidelberg: Winter, 2021.

Juli, August, September

Zusammenfassung: Der Text stellt eine Rezension des Romans *Juli, August, September* von Olga Grjasnowa dar, der 2024 erschienen ist. Die Rezension skizziert die wichtigsten Themen und Motive des Romans und ordnet ihn in einen breiteren Kontext ähnlicher literarischer Werke der sog. dritten Post-Shoah-Generation ein. In dem Beitrag wird der Verbindung der feministischen Perspektive mit der postmigrantischen in *Juli, August, September* sowie der vertieften Reflexion über die Position der kommenden, vierten Generation nachgegangen. Insgesamt charakterisiert die Rezension Grjasnowas Roman als eine gelungene Fortsetzung und Weiterentwicklung der 3G-Prosa, die mehrere Diskussionsfelder der zeitgenössischen Literaturwissenschaft eröffnet.

Schlüsselwörter: Olga Grjasnowa, 3G, Postmemory, Trauma, Migration, Identität

Juli, August, September

Abstract: The article presents a review of Olga Grjasnowa's novel *Juli, August, September*, published in 2024. The review outlines the key themes and motifs of the novel and places it within a broader context of similar literary works by the so-called third post-Shoah generation. In particular, the connection between feminist and post-migrant perspectives in *Juli, August, September* is acknowledged, as well as the deeper reflection on the position of the upcoming fourth generation. Overall, the review characterizes Grjasnowa's novel as a successful continuation and development of 3G prose, opening up several discussion areas in contemporary literary studies.

Keywords: Olga Grjasnowa, 3G, Postmemory, Trauma, Migration, Identity

Juli, August, September

Abstrakt: Artykuł stanowi recenzję powieści Olgi Grjasnowej *Juli, August, September* wydanej w 2024 roku. Recenzja nakreśla główne tematy i motywy powieści, umieszczając ją w szerszym kontekście podobnych dzieł literackich tzw. trzeciego pokolenia post-Szoa.

Magda Jaglewicz: Olga Grjasnowa: *Juli, August, September*. Berlin: Hanser, 2024: 213 S.

W szczególności docenione zostało połączenie w *Juli, August, September* perspektywy feministycznej z postmigracyjną, a także pogłębiona refleksja nad pozycją nadchodzącej czwartej generacji. Recenzja całościowo charakteryzuje powieść Grjasnowej jako udaną kontynuację i rozwój prozy 3G, otwierającą wiele pól do dyskusji w ramach współczesnego literaturoznawstwa.

Słowa kluczowe: Olga Grjasnowa, 3G, postpamięć, trauma, migracja, tożsamość

Magda Jaglewicz studierte Germanistik an der Katholischen Universität Lublin Joannes Paul II. Derzeit arbeitet sie an ihrer Dissertation zur literarischen Repräsentation von Traumata in der Prosa deutsch-jüdischer Autorinnen der dritten Generation nach der Shoah. Zu ihren Forschungsinteressen gehören Trauma und Postmemory in der zeitgenössischen deutschsprachigen Literatur.

Magda Jaglewicz studied German Philology at the John Paul II Catholic University of Lublin. She is currently working on her dissertation on the literary representation of trauma in the prose of German-Jewish female authors of the third generation after the Shoah. Her research interests include trauma and postmemory in contemporary German-language literature.

Magda Jaglewicz studiowała filologię germańską na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Obecnie pracuje nad rozprawą doktorską poświęconą literackiej reprezentacji traumy w prozie niemiecko-żydowskich autorek trzeciego pokolenia po Szoa. Do jej zainteresowań badawczych należą trauma oraz postpamięć we współczesnej literaturze niemieckojęzycznej.

Bożena Turzyniecka

 <https://orcid.org/0000-0002-2241-7814>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

***Schreiben im Zeichen des Umbruchs.
Briefe von Schriftstellerinnen
aus der Sammlung Varnhagen (1798–1858),
hrsg. von Jadwiga Kita-Huber,
Jörg Paulus und Renata Dampc-Jarosz,
Simona Noreik, Agnieszka Sowa,
Katarzyna Szarszewska, Pawel Zarychta.
Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2025,
S. 445.***

Das Forschungsprojekt *Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen – Briefe, Werke, Relationen*, das an der Jagiellonen-Universität in Kraków und der Bauhaus-Universität in Weimar in den Jahren 2000–2024 realisiert wurde¹, setzte sich zum Ziel, Briefe ausgewählter Schriftstellerinnen aus der in der Bibliothek der Jagiellonen-Universität verwahrten Sammlung Varnhagen zu transkribieren, zu edieren und zu kommentieren. Es handelte sich um den Nachlass der folgenden Schriftstellerinnen: Charlotte von Ahlefeldt (1777–1849), Helmina von Chézy (1783–1856), Caroline de la Motte Fouqué (1773–1831), Amalia von Helvig (1776–1831), Amalia Schoppe (1791–1858), Fanny Tarnow (1779–1862), Karoline von Woltmann (1782–1847) und Amalia von Voigt (1778–1840). Der Initiator und Gründer der größten europäischen Sammlungen von Autographen aus dem 19. Jahrhundert war der bedeutende preußische Diplomat,

¹ Das Projekt wurde von Prof. Jadwiga Kita-Huber (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie) und Prof. Jörg Paulus (Bauhaus-Universität in Weimar) geleitet.

Schriftsteller und Publizist – Karl August Varnhagen von Ense (1785–1858), der zusammen mit seiner Ehefrau Rahel Varnhagen einen literarisch-intellektuellen Salon in Berlin führte. K.A. Varnhagen von Ense verfolgte das Ziel, eine Sammlung von Manuskripten, Briefen und Dokumenten damaliger Autor:innen aufzubauen, die er als „ein historisch-lexikalisches Lexikon“² bezeichnete. Seiner Meinung nach war es „keine bloße Liebhaberei“³, sondern „eine literarische Angelegenheit, welche künftigen Zeiten sehr wichtig sein wird“⁴. Der Briefbestand umfasst vor allem die Korrespondenz und Dokumente von Bettina und Achim von Arnim, George Sand, Félicité de Genlis, Dorothee und Friedrich Schlegel sowie Albert von Chamisso u.a. Die für das Projekt gewählten Autorinnen verbinden – außer ihrem regelmäßigen Briefaustausch – ihre vielfältigen Aktivitäten im literarischen Bereich. Sie waren nämlich als Schriftstellerinnen, Übersetzerinnen oder Publizistinnen bekannt; ihre bedeutende Rolle als Vermittlerinnen zwischen der polnischen, deutschen und französischen Kultur darf nicht übersehen werden.

Der Briefkorpus – gemäß der Projektvorgabe – wird in verschiedenen Formen präsentiert. Einerseits sind die Manuskripte in einem auf den neuesten Tools und Technologien basierenden Online-Katalog⁵ mit einer digitalen kritischen Ausgabe (www.schriftstellerinnen-varnhagen.eu) zu finden, andererseits ist die Auswahl von Dokumenten in Form von gedruckten Publikationen vorhanden. Die erste von ihnen, *Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen. Ausstellungskatalog / Pisarki z kolekcji Varnhagena. Katalog wystawy* (2022)⁶, begleitete die in der Jagiellonen-Bibliothek veranstaltete Ausstellung „Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen“ (von 10. September bis 4. November 2022). Eine weitere Veröffentlichung war Ergebnis der Tagung „... für die bevorstehende Sammlung zu benutzen.“ *Poetologisch-ästhetische, literaturarchivalische und literaturhistorische Perspektiven auf Dokumente von Schriftstellerinnen in der Sammlung Varnhagen*,

² Jadwiga Kita-Huber; Jörg Paulus: *Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen. Einführung*, in: Jadwiga Kita-Huber; Jörg Paulus (Hrsg.): *Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen. Ausstellungskatalog / Pisarki z kolekcji Varnhagen. Katalog wystawy*. Kraków 2022, s. 7.

³ Ebd.

⁴ Ebd.

⁵ Der Katalog wurde in Kooperation mit der Universitätsbibliothek Weimar (Universitätsbibliothek der Bauhaus-Universität), der Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek in Jena (ThULB), der Klassik Stiftung Weimar und dem Goethe- und Schiller-Archiv in Weimar erstellt.

⁶ Vgl. Kita-Huber Jadwiga; Jörg Paulus (Hrsg.): *Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen. Ausstellungskatalog / Pisarki z kolekcji Varnhagena. Katalog wystawy*. Kraków 2022.

die vom 3. bis 5. November 2022 im Collegium Maius der Jagiellonen-Universität stattfand, und die die Gelegenheit bot, Erfahrungen über die epistolographischen Untersuchungen der Manuskripte auszutauschen und sich eingehend mit den Archivalien zu befassen.⁷

Zum Höhepunkt des Projekts wurde die Veröffentlichung des Bandes *Schreiben im Zeichen des Umbruchs. Briefe von Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen (1798–1858)*, der nicht nur das Projekt zusammenfasst, sondern auch den Bestand der Sammlung Varnhagen treffend widerspiegelt. Die Publikation besteht aus sechs Hauptkapiteln: *Eruption und Kontrolle (1791–1809)*, *Krieg und Unrast (1810–1819)*, *Bleierne Zeit (1820–1829)*, *Verbindungsdrang (1830–1839)*, *Wandernde Brennpunkte (1840–1849)* und *Zerstreuung und Sammlung (1850–1858)*. Das Buch wird durch eine Einleitung, ein Abbildungsverzeichnis, ein Personen- und Ortsregister, Biogramme der Korrespondentinnen und Korrespondenten, ein Briefverzeichnis sowie durch Editionsprinzipien und ein Literaturverzeichnis ergänzt. Die dargestellte Sammlung besteht insgesamt aus 131 Briefen, deren Verfasser:innen folgende Schriftsteller:innen sind: Helmina von Chézy (26), Fanny Tarnow (15), Amalia Schoppe (14), Charlotte von Ahlefeld (11), Elise von Hohenhausen (7), Karoline von Woltmann (12), Caroline de la Motte Fouqué (5), Amalie von Helvig (8), Amalie von Voigt (3), Karl August Varnhagen (3) und weitere, wie beispielsweise Caroline Pichler (2), Friedrich Apollonius von Maltitz (2), Therese aus dem Winkel (2), Amalie Struve (2), Anna Louise Karsch (1), Otto Heinrich von Loeben (1), Emma von Suckow (1), Margarethe Liebeskind (2), Eugène Jacquet (1), Ernst von der Malsburg (1), Wilhelmine Lorenz (1), Emilie Lohmann (1), Elise Ehrhardt (1), Friederike Brun (1) und Elise Sommer (1).

Die ersten zwei Kapitel *Eruption und Kontrolle* sowie *Krieg und Unrast* deuten auf die historischen Aspekte hin, die mit den individuellen Ereignissen der einzelnen Figuren eng verbunden sind. Das nächste Kapitel *Bleierne Zeit* führt in die Welt der Donaumonarchie ein. In den Briefen wird das Leben in den Wiener Salons beschrieben. Das ist auch die Zeit, in der Helmina von Chézy am Kaiserhof in Wien das Libretto für Franz Schuberts *Rosamunde* vorbereitet. Die drei Kapitel *Verbindungsdrang*, *Wandernde Brennpunkte* sowie *Zerstreuung und Sammlung* stellen die Folgen der deutsch-französischen Revolution und die Auswanderung nach England, Nordamerika und in die Schweiz dar.

⁷ Vgl. Kita-Huber Jadwiga, Paulus Jörg (Hrsg.): *Signatures der Vielfalt. Autorinnen in der Sammlung Varnhagen*. Göttingen 2025.

Das Themenkonglomerat der Briefkorrespondenz umfasst nicht nur die wichtigsten historischen Ereignisse, wie beispielsweise den Feldzug gegen Napoleon, sondern konzentriert sich vor allem auf private Geschichten, wie z. B. Theaterbesuche, Treffen in literarischen Salons, Erwähnungen erster literarischer Versuche, wie z. B. der Uraufführung von Carl Maria von Webers Oper zum Libretto von Helmina von Chézy (1823). Auch den Liebesbeziehungen wird in diesem Kapitel viel Platz eingeräumt. Die facettenreichen Autographenbestände zeigen eine vielfältige Perspektive, die vom Kollektiv bis hin zu individuellen Problemen, Kämpfen und unerfüllten Wünschen der damaligen Korrespondent:innen reicht.

Die umfangreiche Briefkorrespondenz, die die deutschen Schriftstellerinnen an der Wende des 18. und 19. Jahrhunderts geführt haben, fügt sich in den historisch-literarischen Kontext ein; es ging den Herausgeber:innen nämlich nicht nur um die Erforschung von Manuskripten, sondern um die Skizzierung von Beziehungen und literarischen Verknüpfungen. Dank der Zusammenstellung von Briefen lassen sich Verbindungen zwischen den Schriftstellerinnen herstellen, darüber hinaus können ihr Leben und ihre Probleme, mit denen sie zu kämpfen hatten, nachverfolgt werden. Das für die Bearbeitung ausgewählte Archivmaterial aus der Jagiellonen-Bibliothek und seine wissenschaftliche Erforschung ermöglichen also einen neuen Blick auf das soziokulturelle Leben deutscher Schriftstellerinnen 1791–1858 sowie auf ihre Netzwerke und historisch-literarischen Konstellationen.

Bibliografie

- Kita-Huber, Jadwiga; Jörg, Paulus (Hrsg.): *Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen. Ausstellungskatalog / Pisarki z kolekcji Varnhagena. Katalog wystawy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2022.
- Kita-Huber, Jadwiga, Paulus, Jörg (Hrsg.): *Signaturen der Vielfalt. Autorinnen in der Sammlung Varnhagen*. Göttingen: V&R unipress 2025.

Schreiben im Zeichen des Umbruchs. Briefe von Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen (1798–1858)

Zusammenfassung: Die vorliegende Rezension der Publikation von Jadwiga Kita-Huber, Jörg Paulus, Renata Dampc-Jarosz, Simona Noreik, Agnieszka Sowa, Katarzyna Szarszewska und Pawel Zarychta *Schreiben im Zeichen des Umbruchs. Briefe von Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen (1798–1858)* stellt das reichhaltige Archivgut der Jagiellonen-Bibliothek in Krakau dar. Die Transkription und Edition der Manuskripte aus der Sammlung von K.A. Varnhagen von Ense ermöglicht eine breite Rezeption und gibt einen Einblick in die Lebensläufe und die sozialen Rollen der einzelnen Autorinnen der Briefkorrespondenz.

Schlüsselwörter: Brief, Manuskript, Schriftstellerinnen, Sammlung Varnhagen

Schreiben im Zeichen des Umbruchs. Briefe von Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen (1798–1858)

Streszczenie: Niniejsza recenzja publikacji Jadwigi Kity-Huber, Jörga Paulusa, Renaty Dampc-Jarosz, Simony Noreik, Agnieszki Sowy, Katarzyny Szarszewskiej i Pawła Zarychty *Schreiben im Zeichen des Umbruchs. Briefe von Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen (1798–1858)* [Pisarstwo w czasach przemian. Listy pisarek z kolekcji Varnhagena (1798–1858)] prezentuje bogate zbiory archiwalne Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie. Transkrypcja i edycja rękopisów z kolekcji K.A. Varnhagena von Ensego umożliwiają szeroką recepcję i zapoznanie się z życiorysami i rolami społecznymi poszczególnych autorek korespondencji listownej.

Słowa kluczowe: list, rękopis, pisarki, kolekcja Varnhagena

Schreiben im Zeichen des Umbruchs. Briefe von Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen (1798–1858)

Abstract: This review of the publication by Jadwiga Kita-Huber, Jörg Paulus, Renata Dampc-Jarosz, Simona Noreik, Agnieszka Sowa, Katarzyna Szarszewska and Pawel Zarychta *Schreiben im Zeichen des Umbruchs. Briefe von Schriftstellerinnen aus der Sammlung Varnhagen (1798–1858)* [Writing in Times of Change. Letters from Women Writers from the Varnhagen Collection (1798–1858)] presents the rich archive holdings of the Jagiellonian Library in Krakow. The transcription and edition of the manuscripts from the collection of K.A. Varnhagen enables a broad reception and provides insight into the lives and social roles of the individual authors of the correspondence.

Keywords: letter, manuscript, writers, the Varnhagen collection

Bożena Turzyniecka, doktorantka filologii germańskiej Uniwersytetu Śląskiego; zainteresowania naukowe: niemiecka literatura kobieca XVIII i XIX wieku, gatunek baśni, baśni ludowa i artystyczna na Górnym Śląsku, badania archiwalne.

Bożena Turzyniecka, Doktorandin der Germanistik an der Schlesischen Universität; Forschungsgegenstände: deutsche Frauenliteratur des 18. und 19. Jahrhunderts, Gattung Märchen, Volks- und Kunstmärchen in Oberschlesien, Archivforschung.

Bożena Turzyniecka, PhD student in German philology at the University of Silesia; research interests: 18th- and 19th-century German women's literature, fairy tale genre, folk and artistic fairy tales in Upper Silesia, archival research.

Aleksandra Jarosz

 <https://orcid.org/0009-0004-9010-7641>

Konrad Graczyk: *Niemieckie sądy specjalne w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2025, 445 s.

Stosunki polsko-niemieckie pozostają obarczone brzemieniem przeszłości, którego ciężar – mimo upływu czasu i zmieniających się uwarunkowań politycznych – wciąż jest dotkliwy. Szczególnie trudne wydają się badania naukowe i związane z nimi publikacje dotyczące okresu drugiej wojny światowej. Do poznania nieodkrytych kart historii przyczyniają się jednak w ostatnich dziesięcioleciach prace nad dokumentami archiwalnymi i ich krytyczne edycje, które stają się podstawą do dalszych opracowań. Takie działania prowadzi od kilku lat profesor Uniwersytetu Śląskiego, dr hab. Konrad Graczyk. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na prawie z okresu okupacji hitlerowskiej, sprawowaniu sądownictwa oraz administracji na terenie Polski pod władzą niemiecką w latach 1939–1945, zwłaszcza zaś na sądach specjalnych¹. Właśnie niemieckim sądom specjalnym poświęcona została ostatnia monografia badacza zatytułowana *Niemieckie sądy specjalne w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*. Składa się ona z pięciu rozdziałów, wstępu, zakończenia, aneksu, obszernej bibliografii, uwzględniającej m.in. wykorzystane źródła archiwalne, indeksu nazwisk oraz wykazów tabel i skrótów. Książka stanowi syntezę problemu, a jej wydanie poprzedzone zostało publikacją licznych artykułów naukowych, w których autor dokonał charakterystyki trzynastu sądów specjalnych działających w okupowanej Polsce.

¹ Prace badawcze Konrada Graczyka dotyczące tego tematu ujęte są w *Bibliografii*.

We wstępie do monografii K. Graczyk zarysowuje ogólną zasadę systemu sądownictwa na ziemiach polskich okupowanych przez Niemców. Zwraca uwagę, że na terenach wcielonych do Rzeszy przejęty został ogólnoniemiecki system sądownictwa, podczas gdy w Generalnej Guberni istniały dwa pionory sądownictwa: niemiecki i polski. Sądy należące do drugiego pionu, nazywane z czasem „nieniemieckimi”², były podporządkowane sądom okupanta. W sądownictwie niemieckim utworzono sądy specjalne, których funkcjonowanie opierało się na identycznych rozwiązaniach jak te przyjęte zaraz po dojściu do władzy Adolfa Hitlera. Sądy specjalne Trzeciej Rzeszy miały na celu ograniczenie praw jednostki do obrony przy jednoczesnym wzmocnieniu strony oskarżającej. Zakładały więc m.in. minimalizowanie wstępnego dochodzenia sądowego, odrzucenie wniosków dowodowych obrony, wszczęcie postępowania przez prokuraturę, a nie jak dotychczas przez sąd. Najbardziej dotkliwe było natomiast natychmiastowe uprawomocnienie się wyroku³. Taką formę sądów doraźnych wprowadził – na wzór niemiecki – Hans Frank na obszarze podlegającej mu Generalnej Guberni. Autor recenzowanej monografii podejmuje się syntezy funkcjonowania tych sądów. Pyta przy tym o ich modele; analizuje podobieństwa między niemieckimi i polskimi rozwiązaniami, kadre, statystyki orzecznictwa, jakościowe praktyki sądowe z uwzględnieniem rodzaju stosowanego aktu prawnego oraz rodzaju czynu; bada także rolę, jaką sądy te odegrały w procesie eksterminacji narodu polskiego. Korpus źródłowy, opracowany według zasad historyka prawa (historycznej i formalno-dogmatycznej) oraz statystycznej i komparatystycznej, objął źródła normatywne, archiwalne, prasowe i piśmiennicze z omawianego okresu. Dokumenty archiwalne, pochodzące z trzynastu archiwów, to przede wszystkim zachowane wyroki sądów specjalnych.

Przedstawioną w książce analizę 3814 (!) wyroków poprzedzają rozdziały o charakterze teoretyczno-historycznym. W pierwszym z nich opisano okoliczności powstania sądów specjalnych na terenie okupowanej przez Niemców Polski, zasady ich tworzenia, regulacje prawne, jakimi się kierowały, niejednorodną strukturę wewnętrzną, podział administracyjny i zmiany, którym podlegały w toku działań wojennych. Dokładnie scharakteryzowano także postępowania jurysdykcyjne, ich wszczynanie, przebieg, sposób

² K. Graczyk: *Niemieckie sądy specjalne w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2025, s. 12.

³ Por. T. Haaf: *Sondergerichte (1933–1945)*. W: *Historisches Lexikon Bayerns*. [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Sondergerichte_\(1933-1945\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Sondergerichte_(1933-1945)) [data dostępu: 31.12.2025]; B. Dörner: „Heimtücke“. *Das Gesetz als Waffe. Kontrolle, Abschreckung und Verfolgung in Deutschland 1933–1945*. Paderborn–München: Schöningh, 1998.

wnoszenia sprzeciwów i rodzaj wydawanych wyroków, w tym zasądanych kar. Z analizy wynika, że wiele spraw dotyczyło handlu (podbijania cen, łamania monopolu, nielegalnego nabywania towarów, w szczególności mięsa) lub było konsekwencją przepisów rasowych (niedozwolone kontakty polsko-niemieckie, nienoszenie opaski z gwiazdą Dawida i in.). Dodatkowy walor informacyjny stanowi w tym rozdziale materiał ilustracyjny, przedstawiający wybranych urzędników, siedziby sądów specjalnych w poszczególnych polskich miastach czy też samych oskarżonych.

Rozdział drugi poświęcono kadrze sądów specjalnych, głównie strategii obsadzania stanowisk sędziowskich, zajmowanych przez osoby oddelegowane z Rzeszy. Zawarto w nim również dokładne statystyczne zestawienia sędziów oraz prokuratorów, wraz z informacjami o ich pochodzeniu i postawach politycznych, a także z oceną ich działania, dokonaną przez polskich przedstawicieli palestry.

Kluczowe rozdziały monografii – trzeci i czwarty – poświęcone zostały charakterystyce problemów orzecznictwa i ich statystycznemu ujęciu. Opierają się one na materiale empirycznym i z punktu widzenia historii prawa stanowią bardzo ciekawy sposób wykorzystania zasobów archiwalnych. Czytelników, także tych bez przygotowania prawniczego, zainteresują bez wątpienia rodzaje spraw, które trafiały na wokandę, i ich częstotliwość. W monografii opracowano szczegółowo, z przytoczeniem konkretnych *casusów*, przestępstwa tzw. szkodników narodowych wymierzone przeciwko społeczeństwu, by pozbawić jego przedstawicieli mienia, narazić na straty czy uszczerbek na zdrowiu (np. kradzieże pieniędzy z przesyłek pocztowych, przywłaszczanie poczty, grabież na kolei, wręczanie łapówek za odsunięcie od prac przymusowych, zwłaszcza ludności żydowskiej, lub za wstrzymanie skierowania na roboty przymusowe). Liczną grupę stanowiły także przestępstwa z użyciem broni czy niebezpiecznych przedmiotów. Równie ciekawy jest podrozdział poświęcony przestępstwom politycznym, za jakie uważano czyny popełnione przez Polaków na Niemczech w okresie kampanii wrześniowej 1939 roku, słuchanie niedozwolonych radiostacji, wypowiedzi antypaństwowe czy hańbienie rasy poprzez kontakty seksualne z przedstawicielami niższych ras. Osobna grupa przestępstw rozpatrywanych przez sądy specjalne dotyczyła ludności żydowskiej i jej zachowania niezgodnego z wymogami okupanta (noszenie opaski z gwiazdą Dawida, zakaz uboju rytualnego, działanie utrudniające kumulację na obszarach zamkniętych, a następnie ich nielegalne opuszczanie i in.). Sądy specjalne zajmowały się ponadto orzecznictwem w zakresie udzielania schronienia Żydom. Wiele spraw tego typu kończyło się wyrokiem śmierci. Warto zauważyć, że szereg przestępstw z okresu wojny nie wynikał

z uwarunkowań czasowych czy okoliczności szczególnych. Niezależnie bowiem od wojennych zawirowań w analizowanym czasie odnotowywano morderstwa, oszustwa, fałszerstwa pieniędzy czy dokumentów. Należy w tym miejscu podkreślić, że liczba przestępstw i wydawanych wyroków różnią się od siebie w zależności od przyporządkowania geograficznego lub etapu wojny. W niektórych sądach wydawano więcej, w innych zaś mniej wyroków, choć – ogólnie rzecz biorąc – aż ponad 80% to wyroki skazujące. Analizę zamyka omówienie stanu zachowania dokumentów z sądów specjalnych oraz sposób ich przetrzymywania i udostępniania. Dopełnieniem części analityczno-empirycznej jest aneks, będący tabelarycznym zestawieniem sędziów, oskarżycieli i protokolantów pracujących w sądach specjalnych w Polsce w latach 1939–1945.

Obszerna i wieloaspektowa bibliografia, wieńcząca publikację, stanowić może natomiast drogowskaz dla kolejnych badaczy, którzy zechcą wykorzystać zarówno materiały źródłowe, jak i polskie oraz niemieckie opracowania.

Monografia Konrada Graczyka bazuje na bogatym materiale archiwalnym i aktach prawnych, co powoduje, że znajdzie odbiorców zarówno wśród prawników, historyków, jak i zainteresowanych dziejami Polski w okresie wojennym. Czyni ją to również publikacją o zastosowaniu interdyscyplinarnym. Opisywanie poszczególnych przypadków, rozważanie wydanych wyroków z perspektywy przeszłości i terażniejszości umożliwia lepsze zrozumienie problemu. Ujęcie komparatystyczne, porównanie badań nad sądami specjalnymi w Polsce i w Niemczech bez wątplenia pozwala szerzej spojrzeć na mechanizmy władzy i je zrekonstruować. Monografia ma dużą wartość poznawczą, zapełnia lukę w polskiej historii prawa, a rzetelność przeprowadzonych badań i dbałość o aspekty językowo-edytorskie czynią tę pozycję wydawniczą godną polecenia.

Bibliografia

- Dörner Bernward: *„Heimtücke“*. *Das Gesetz als Waffe. Kontrolle, Abschreckung und Verfolgung in Deutschland 1933–1945*. Paderborn–München: Schöningh, 1998.
- Graczyk Konrad: *Sprawa Ignacego Kaczmarka. Studium przypadku niemieckiego zabójstwa sądowego z 1944 r. oraz rozliczeń z okupacją niemiecką*. Warszawa: IPN, 2022.
- Graczyk Konrad: *„Stołeczny” Sondergericht. Niemiecki Sąd Specjalny w Krakowie (Sondergericht Krakau) 1939–1945*. „Folia Historica Cracoviensia” 2024, vol. 30, issue 1, s. 5–97.

Graczyk Konrad, Mielnik Hubert: *Okupacyjne prawo, sądy i administracja na ziemiach polskich pod władzą niemiecką 1939–1945. Stan badań i postulaty badawcze*. „Pamięć i Sprawiedliwość. Pismo naukowe poświęcone historii najnowszej” 2025, t. 45, nr 1, s. 32–66.

Haaf Tobias: *Sondergerichte (1933–1945)*. W: *Historisches Lexikon Bayerns*. [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Sondergerichte_\(1933-1945\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Sondergerichte_(1933-1945)) [data dostępu: 31.12.2025].

Niemieckie sądy specjalne w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945

Streszczenie: Recenzja monografii Konrada Graczyka pt. *Niemieckie sądy specjalne w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945* charakteryzuje dokonaną przez autora syntezę sądów specjalnych działających na terenie okupowanej Polski w latach 1939–1945. W recenzowanej książce ukazano ich funkcjonowanie i rolę, jaką odegrały w procesie eksterminacji narodu polskiego.

Słowa kluczowe: sądy specjalne, Generalna Gubernia, 1939–1945, materiały źródłowe, archiwa, akty prawne

Niemieckie sądy specjalne w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945

Abstrakt: Die vorliegende Rezension der Monografie von Konrad Graczyk *Niemieckie sądy specjalne w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945* [Deutsche Sondergerichte im Generalgouvernement 1939–1945] charakterisiert die vom Autor vorgenommene Synthese der Sondergerichte, die in den Jahren 1939–1945 im besetzten Polen tätig waren, und zeigt deren Funktionsweise und Rolle im Prozess der Ausrottung des polnischen Volkes auf.

Schlüsselwörter: Sondergerichte, Generalgouvernement, 1939–1945, Quellen, Archiv, Rechtsakte

Niemieckie sądy specjalne w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945

Abstract: This review of Konrad Graczyk’s monograph *Niemieckie sądy specjalne w Generalnym Gubernatorstwie 1939–1945* [German Special Courts in the General Government 1939–1945] outlines the author’s synthesis of the special courts operating in occupied Poland between 1939 and 1945. The book illustrates their functioning and the role they played in the process of exterminating the Polish people.

Keywords: special courts, General Government, 1939–1945, sources, archives, legal acts

Aleksandra Jarosz, studentka prawa i filologii germańskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół badań porównawczych nad literaturą i prawem, a także wokół źródeł archiwalnych w kontekście aktów prawnych oraz historii prawa.

Aleksandra Jarosz, Studentin der Rechtswissenschaften und Germanistik an der Schlesischen Universität in Kattowitz; wissenschaftliche Interessen: vergleichende Untersuchungen zu Literatur und Recht, Archivquellen und Rechtsakte, Rechtsgeschichte.

Aleksandra Jarosz, student of law and German Studies at the University of Silesia in Katowice. Her academic interests include comparative literature and law, as well as the study of archival sources in relation to legal acts and legal history.

Lucyna Sadzikowska

 <https://orcid.org/0000-0002-5509-4513>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

***Dziedzictwo przekazane. Kolekcje darów
w zbiorach Biblioteki Teologicznej
Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.
Praca zbiorowa pod red. Agaty Muc.
Katowice: WueM, 2025, 205 s.***

Uchwałą Senatu Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach 7 listopada 2000 roku został powołany Wydział Teologiczny¹. Warunek, jaki postawiła uczelnia, by do tego doszło, dotyczył konieczności zapewnienia odpowiedniej kadry naukowej złożonej z przynajmniej sześciu profesorów tytularnych i sześciu doktorów habilitowanych². Tylko wtedy bowiem wydział mógł uzyskać prawo doktoryzowania i habilitowania. Do spełnienia tego kryterium przyczynił się ks. prof. Wincenty Myszor, dziekan i organizator, który pozyskał do pracy na wydziale dwóch profesorów z Niemiec. Zatrudnienie między innymi prof. Lothara Ullricha z Erfurtu pozwoliło na utworzenie Katedry Dogmatyki. Ten niemiecki profesor przekazał Bibliotece Teologicznej, najmłodszej księżnicy wydziałowej uczelni, a jednocześnie od samego początku jednej z największych jednostek specjalistycznych w systemie biblioteczno-informatycznym Uniwersytetu Śląskiego, prywatną kolekcję woluminów. Cenny dar zajmuje szczególne miejsce w zasobach tej biblioteki. Warto zaznaczyć, że donacje stanowią ważną część bogatego

¹ *Powstanie Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Dokumenty i relacje*. Wprowadzenie i edycja L. Sadzikowska. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2023, s. 340.

² *Czy nadejdzie model afrykański? Z ks. prof. Wincentym Myszorem, dziekanem organizatorem Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, rozmawia Mirosław Rzepka*. „Gość Niedzielny” 2001, nr 39, s. 16.

księgozbioru. Podstawowy jego zrąb tworzą zbiory biblioteki Wyższego Śląskiego Seminarium Duchownego, przekazane społeczności akademickiej na zasadach użyczenia.

Dzięki zaangażowaniu i staraniom pierwszego dziekana i organizatora Wydziału Teologicznego UŚ do Biblioteki Teologicznej trafiły także dwie wartościowe kolekcje obejmujące księgozbiory niemieckich duchownych i uczonych – ks. dr. Martina Gritza (urodzonego w Namysłowie na Śląsku w 1916 roku) i ks. prof. Paula Bormanna. Charakterystyki bibliotek wspomnianych donatorów dokonał ks. prof. Wincenty Myszor w artykułach, które ukazały się na łamach „Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych”³. Między innymi te teksty przypomniane zostały w recenzowanej pracy zbiorowej pt. *Dziedzictwo przekazane. Kolekcje darów w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach* pod redakcją Agaty Muc. Publikacja ta ma charakter syntetyzujący, zestawia bowiem – jak napisała we *Wstępie* redaktorka – rozproszone dotąd opracowania, wzbogaca je o nowe ustalenia i proponuje holistyczne spojrzenie na rolę darów w kształtowaniu profilu biblioteki. Jej celem zaś jest zebranie i przedstawienie najwartościowszych darowizn przekazanych Bibliotece Teologicznej.

W czternastu tekstach pomieszczonych w omawianym tomie skutecznie i rzetelnie ukazano najstarsze zbiory seminaryjne oraz współczesne donacje biskupów i ludzi nauki (warto przytoczyć tytuły tych tekstów: *Dary w Bibliotece Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego* autorstwa Bogumiły Warząchowskiej; *Dary autorskie dla Biblioteki Śląskiego Seminarium Duchownego w latach 1928–1939 (przyczynek do badań nad zawartością przedwojennego księgozbioru)* Ewy Olszowy; *Księgozbiór księdza Emila Szramka Weroniki Pawłowicz*; *Kolekcja rzymska – dar Kościoła i Hospicjum św. Stanisława w Rzymie dla Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach* Michała Lasoty, Gabrieli Łackiej i Mateusza Sklorza; *Księgozbiór Arcybiskupa Józefa Gawliny* Ewy Olszowy; *Ks. dr Martin Gritz i jego biblioteka* Wincentego Myszora; *Ks. prof. dr Paul Bormann i jego biblioteka* Wincentego Myszora; *Kolekcja arcybiskupa Szczepana Wesolego – dar dla zbioru kościelnego Biblioteki Teologicznej Barbary Kołodziej*; *Dedykacje rękopiśmienne w księgozbiorze Arcybiskupa Szczepana Wesolego w Bibliotece Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego. Rekonesans badawczy* Ewy Olszowy; *Spuścizna naukowa księdza Remigiusza Sobańskiego w zbiorach Biblioteki Teologicznej*

³ W. Myszor: *Ks. dr Martin Gritz i jego biblioteka*. „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2003, t. 36, z. 1, s. 258–259; idem: *Ks. prof. dr Paul Bormann i jego biblioteka*. „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2004, t. 37, z. 1, s. 174–176.

Uniwersytetu Śląskiego – wstępna analiza Barbary Kołodziej; Dar księdza prof. dr. hab. Wincentego Myszora dla Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach Agaty Muc; Dary Biskupa Stefana Cichego w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach Bogumiły Warząchowskiej; Literatura kresowa w kolekcji księdza profesora Józefa Krętosza w Bibliotece Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach Bogumiły Warząchowskiej; Arcybiskup Damian Zimoń i jego dary dla Biblioteki Teologicznej Bogumiły Warząchowskiej). Nie ulega wątpliwości, że prezentowane w tomie kolekcje mają wysokie walory merytoryczne, są ze wszech miar wyjątkowe i świadczą jak najlepiej o darczyńcach.

Powracając do artykułów ks. prof. Wincentego Myszora o bibliotekach wzmiankowanych duchownych niemieckich, warto wspomnieć, że ks. dr Martin Gritz interesował się historią Kościoła na Śląsku, toteż wśród przekazanych darów znajdują się cenne zbiory silesiaków, a także publikacje z zakresu politologii oraz najnowszej historii Niemiec. Ofiarowany księgozbiór zawiera również dokumenty dotyczące postanowień Kościoła w Niemczech o duszpasterstwie wojskowym, literaturę teologiczną poruszającą zagadnienie pokoju i wojny oraz dzieła związane z teologią Romano Guardiniego i myślą filozoficzną Edyty Stein. Wyjątkowy zbiór przekazał Bibliotece Teologicznej w 2001 roku również ks. prof. Paul Bortmann. Kolekcja ta mogłaby szczególnie zainteresować germanistów, tworzą ją bowiem dzieła literatury pięknej, choć równie imponująco reprezentowane są w niej książki teologiczne (z zakresu homiletyki, teologii pastoralnej i ogólnej oraz liturgiki). W darach zajmujących kilkanaście kartonów znajdują się pisma Karla Rahnera, Martina Bubera, Romano Guardiniego, wybrane utwory Ericha Przywary, Erika Petersona oraz Heinricha Schliera.

Recenzowaną książkę uważam za potrzebną i doskonale wpisującą się w uświetnienie jubileuszu 25-lecia powstania Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Śląskim. Jej wartość polega nie tylko na rzetelnym opisie darów książkowych dla Biblioteki Teologicznej. Publikacja stanowi także rodzaj rejestru bogatej i wielodziedzinowej spuścizny po uczonych mniej lub bardziej związanych z katowickim ośrodkiem teologicznym.

Bibliografia

Czy nadejdzie model afrykański? Z ks. prof. Wincentym Mysorem, dziekanem organizatorem Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, rozmowa Mirosław Rzepka. „Gość Niedzielny” 2001, nr 39, s. 16.

Myszor Wincenty: *Ks. dr Martin Gritz i jego biblioteka*. „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2003, t. 36, z. 1, s. 258–259.

Myszor Wincenty: *Ks. prof. dr Paul Bormann i jego biblioteka*. „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2004, t. 37, z. 1, s. 174–176.

Powstanie Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Dokumenty i relacje. Wprowadzenie i edycja Lucyna Sadzikowska. Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2023.

Dziedzictwo przekazane. Kolekcje darów w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Streszczenie: Recenzja publikacji pod redakcją Agaty Muc *Dziedzictwo przekazane. Kolekcje darów w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach* (2025) nakreśla kluczowe kwestie związane z darami książkowymi i archiwalnymi, które stanowią niezwykle cenną część zasobów tytułowej biblioteki. Donacje te są istotnym wkładem w powiększenie bazy źródłowej dla badań naukowych oraz w dokumentowanie dziedzictwa kulturowego i religijnego Górnego Śląska. Nie tylko stanowią ważne źródło wiedzy dla współczesnych badaczy oraz trwałe świadectwo historii i kultury regionu, lecz także ułatwiają odtworzenie biografii wybitnych postaci duchowieństwa śląskiego i niemieckiego – Martina Gritza i Paula Bormanna.

Słowa kluczowe: dary książkowe i archiwalne, Biblioteka Teologiczna, kolekcje, Wydział Teologiczny Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Dziedzictwo przekazane. Kolekcje darów w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Abstrakt: Die Rezension der von Agata Muc herausgegebenen Publikation *Dziedzictwo przekazane. Kolekcje darów w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach* (2025) [Das überlieferte Erbe. Schenkungen in den Beständen der Theologischen Bibliothek der Schlesischen Universität in Katowice] behandelt wichtige Fragen im Zusammenhang mit Buch- und Archivschenkungen, die einen äußerst wertvollen Teil der Bestände der Theologischen Bibliothek an der Schlesischen Universität in Katowice ausmachen. Diese Spenden leisten einen wichtigen Beitrag zur Erweiterung der Quellen für wissenschaftliche Forschungen und zur Dokumentation des kulturellen und religiösen Erbes Oberschlesiens. Sie sind nicht nur eine wichtige Wissensquelle für zeitgenössische Forscher und ein bleibendes Zeugnis der Geschichte und Kultur der Region, sondern erleichtern auch die Rekonstruktion der Biografien herausragender Persönlichkeiten des schlesischen und deutschen Klerus – Martin Gritz und Paul Bormann.

Schlüsselwörter: Buch- und Archivspenden, Sammlungen, Theologische Fakultät der Schlesischen Universität in Katowice

Dziedzictwo przekazane. Kolekcje darów w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

Abstract: This article presents a review of the book *Dziedzictwo przekazane. Kolekcje darów w zbiorach Biblioteki Teologicznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach* (2025) [Transferred Heritage: Gift Collections in the Collections of the Theological Library of the University of Silesia in Katowice], published in 2025. The review outlines key issues related to book and archival donations, which constitute a particularly valuable part of the library's holdings. These donations make a significant contribution to the development of the source base for scholarly research and to the documentation of the cultural and religious heritage of Upper Silesia. They constitute not only an important source of knowledge for contemporary researchers and a lasting testimony to the history and culture of the region, but also facilitate the reconstruction of the biographies of prominent figures of the Silesian and German clergy, Martin Gritz and Paul Bormann.

Keywords: book and archival donations, Theological Library, collections, Faculty of Theology of the University of Silesia in Katowice

Lucyna Sadzikowska, dr hab., prof. UŚ w Instytucie Literaturoznawstwa Wydziału Humanistycznego. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół edytorstwa (w szczególności dokumentów drugiej wojny światowej: listów i grypsów obozowych), humanistyki środowiskowej i dziedzictwa postindustrialnego. Bada literaturę dokumentu osobistego.

Lucyna Sadzikowska, Dr. habil., Professorin am Institut für Literaturwissenschaft der Schlesischen Universität. Ihre Forschungsinteressen konzentrieren sich auf Editionen von Dokumenten aus dem Zweiten Weltkrieg, besonders von Briefen und Lagerkorrespondenz, auf Umweltwissenschaften und postindustrielles Erbe. Außerdem beschäftigt sie sich mit Ego-Dokumenten.

Lucyna Sadzikowska, PhD, Professor at the University of Silesia, Institute of Literary Studies, Faculty of Humanities. Her research interests focus on scholarly editing, particularly documents from the Second World War, including correspondence and clandestine camp messages. Her work also engages with environmental humanities and post-industrial heritage. She conducts research on personal document literature.

Redakcja: Marek Krisch (teksty niemieckie),
Barbara Zwierzyńska, Katarzyna Więckowska (teksty polskie)

Projekt okładki i stron działowych: Monika Blidy

Korekta: Marek Krisch (teksty niemieckie)

Łamanie: Paulina Dubiel

ISSN 2544-4093

Publikacja na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Czasopismo wcześniej ukazywało się również w formie drukowanej
z ISSN 2544-2929

Wersją referencyjną czasopisma jest wersja elektroniczna, ukazująca się na platformie
<https://journals.us.edu.pl>

Publikacja jest dostępna także w wersji internetowej
Central and Eastern European Online Library
<https://ceeol.com>

Czasopismo dystrybuowane bezpłatnie

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Jordana 18, 40-043 Katowice
<https://wydawnictwo.us.edu.pl>
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 5,75. Ark. wyd. 6,5.

W O R T F O L G E

M O T S K Ł O W

Egzemplarz bezpłatny

ISSN 2544-4093

9 772544 409502

55

Więcej informacji

